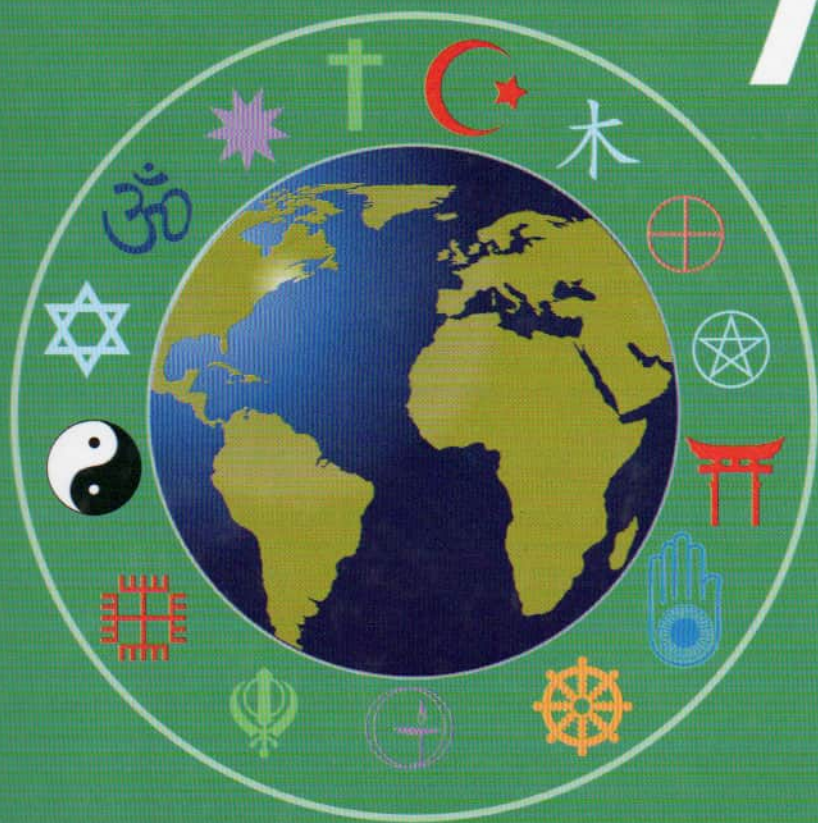


Н. У. Курбанова, А. К. Бектемирова,
М. К. Иманкулов, М. Э. Жумабаев

ДИНДЕРДИН ӨНҮГҮҮ ТАРЫХЫ

7



**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
МАМЛЕКЕТТИК ТУУСУ**



**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
МАМЛЕКЕТТИК ГЕРБИ**



**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
МАМЛЕКЕТТИК ГИМНИ**

Сөзү: Ж. Садыков менен Ш. Кулуевдики
Музыкасы: Н. Давлесов менен К. Молдобасановдуку

Ак мөңгүлүү аска-зоолор, талаалар
Элибиздин жаны менен барабар.
Сансыз кылым Ала-Тоосун мекендеп,
Сактап келди биздин ата-бабалар.

Кайырма: Алгалай бер, кыргыз эл,
Азаттыктын жолунда.
Өркүндөй бер, өсө бер,
Өз тагдырың колунда.

Аткарылып элдин үмүт, тилеги,
Желбиреди эркиндиктин желеги.
Бизге жеткен ата салтын, мурасын
Ыйык сактап урпактарга берели.

Кайырма: Алгалай бер, кыргыз эл,
Азаттыктын жолунда.
Өркүндөй бер, өсө бер,
Өз тагдырың колунда.

Курбанова Н. У. ж.б.

Д 46

«Диндердин өнүгүү тарыхы»: 7-кл. Жалпы билим берүү уюмдары үчүн окуу китеби/Курбанова Н. У., Бектемирова А. К., Иманкулов М. К., Жумабаев М. Э. – Б.: Учкун, 2024 – 136 бет.

ISBN 978-9967-17-209-8

«Диндердин өнүгүү тарыхы» окуу китеби жалпы билим берүү уюмдарынын окуу программасына ылайык иштелип чыкты. Бул окуу китеби алгачкы, байыркы Чыгыштын диний ишенимдерин, антикалык цивилизациянын диндерин жана улуттук диндердин тарыхын, дүйнөлүк маданияттын өнүгүшүнө диндердин тийгизген таасирин, баалуулуктарын, өзгөчөлүктөрүн камтыйт. Бул китепти окуп-үйрөнүүнүн натыйжасында окуучулар коомдогу диний процесстерге карата сынчыл жана толеранттуу көз караштарын калыптан-дырып, башка элдердин ой жүгүртүүсүн, искусство чыгармаларын, салттарын, ырым-жырымдарын теренирээк баамдашат. Окуучулар диндердин келип чыгуусу, диндердин коомдогу орду жана ролу жөнүндөгү билимдерге ээ болуп, дүйнөлүк маданияттын көп түрдүүлүгүн таануу аркылуу ар түрдүү диндерге сабырдуулук менен мамиле кылууга тарбияланышат.

Окуу китебиндеги иллюстрациялар интернеттен алынды.

УДК 373.167.1:2

ББК 86.2 я 721

© Автордук жамаат, 2024
© КР Билим берүү жана илим министрлиги, 2024

ISBN 978-9967-17-209-8

КИРИШ СӨЗ

«Мага мусулман өлкөлөрүндө исламды, европалык мамлекетте христианчылыкты изилдөө жагат, маданиятка берилгендей, мен аларга берилем. Бул жерде мага Гёте жакын: «Ким жападан жалгыз бир динди билсе, ал эч бир динди билбейт». Жасалма диний чектөө адамды чындыкка алып келбейт, аны андан ары алып кетет».

*Чыңгыз Айтматов***Кымбаттуу окуучулар!**

Ар бир адамдын жан дүйнөсүн козгогон билимдер, түшүнүктөр, маалыматтар, элестер бар. Эртедир-кечтир ар бир адам өзүнө бере турган мен киммин, кайдан жана эмне үчүн бул дүйнөгө келдим, кайда барам, мен жашаган Жер кантип жана ким тарабынан жаратылган деген сыяктуу болмуштун башкы суроолоруна дал ушул билимдер жооп берет.

Адам бул суроолорду миңдеген жылдар бою өзүнө берип келет жана ар түрдүү жоопторду алат. Бул кайтарылган жооптордун системасы диний маданият же дин, ишеним деп аталат. Жашоо көрсөткөндөй, дин адамдын жеке жана коомдук жашоосунун ажырагыс бөлүгү болуп саналат.

Бул ишенимдер дин кандайдыр бир формада ар бир элде адамдар ааламдын түзүлүшү, космос, физика, химия, медицина, философия ж.б. илимдер жөнүндө билими жок кезде жаралган.

Диндин тарыхын жана анын негизин, жеке өзүнүн ата-бабаларынын ишенимдерин гана эмес, башка элдердин ишенимдерин да билбеген адам башка адамдардын ойлорун жана сезимдерин терең түшүнүшү мүмкүн эмес.

Биз силерге сунуштап жаткан китеп – «Диндердин өнүгүү тарыхы». Бул китепте диний ишенимдер кантип жана качан келип чыкканы, алардын окшоштуктары жана өзгөчөлүктөрү, тарыхый баалуулуктары жөнүндө айтылат.

Маданияттагы, адабияттагы, көркөм чыгармачылыктагы, искусстводогу көптөгөн жетишкендиктер диний баалуулуктардын негизинде өнүккөнү белгилүү.

Силер бул китептен диндин негизги түшүнүктөрү, анын коомдогу ролу жана орду, диний маданияттын көп түрдүүлүгү менен таанышасыңар. Ошондой эле кыргыз элинин диний салттары жөнүндө маалымат аласыңар.

Биз бири-бирибизди түшүнүүгө умтулуп, башканын ой-пикирин сыйлоо менен турмуштагы талаштуу маселелерди ийгиликтүү чечсек болот.

Силерге окуудагы ийгиликтерди каалайбыз!

Авторлор

АЛГАЧКЫ ДИНИЙ ИШЕНИМДЕР

§ 1. Дин тууралуу түшүнүктөр

Негизги түшүнүктөр:

Дин, монотеизм, политеизм, алгачкы ишенимдер, улуттук диндер, дүйнөлүк диндер.

Эстегиле!

Дин тууралуу эмнелерди билесинер? Динге байланыштуу болгон маалыматтарды айтып бергиле.

Дин кандайча пайда болду?

Тарых сабагы аркылуу силер дин байыркы убактарда эле пайда болгону тууралуу маалыматтарды билесинер. Байыркы адамдар илимий билимдердин жоктугунан курчап турган дүйнөнү түшүнө алышкан эмес.

1 Адамдар кыска аралыкка созулган табият кубулуштарынын себептерин билүүгө умтулушкан. Мисалы, Күндүн күркүрөшү, чагылгандын чартылдашы, Жердин титиреши, вулкандардын атылышы ж.б.

2 Адамдарды туруктуу кайталанып туруучу табияттагы өзгөрүүлөрдүн себептери кызыктырган. Мисалы, мезгилдердин алмашуусу, Күндүн чыгышы жана батышы ж.б.

3 Адамдарды өз жашоолорундагы физиологиялык өзгөрүүлөр ойлондурган. Мисалы, төрөлүү, картаюу, өлүмдүн келиши, түш көрүү, тиги дүйнөдөгү жашоо ж.б.

Алар курчап турган дүйнөнү түшүнүш үчүн ар кандай мифтерге ишенишкен. Бул ишенимдер убакыттын өтүшү менен диний ишенимдердин негизин түзгөн.



Байыркы адамдар курчап турган дүйнөнү рухтар, кудайлар жана жаратылыштын күчтөрү жашаган жер катары элестетишкен. Адам бул дүйнөдөн өткөндө жан денени биротоло таштап, рухтар дүйнөсүнө өтөт деп ойлошкон.

Диний ишенимдер байыркы адамдардын жашоосунун бир бөлүгү болуп калган. Алар адамдарга дүйнөнү, жашоо менен өлүмдүн маанисин түшүндүргөн. Акырындык менен диний ишенимдер адамдардын дүйнөнү таанып-билүүсүнүн өзгөчө формасына айланган.

Диний ишенимдердин пайда болуусу жана калыптануусу – узакка созулган тарыхый процесс. Тарыхый кубулуш катары ал түздөн-түз табияттан тышкаркы жана Кудай түшүнүктөрүнө байланыштуу.

Дин – жаратуучу Кудай же абсолют (чексиз күч, ааламдык мыйзам) менен адамдарды байланыштырып турган ишенимдердин, окуулардын, жөрөлгөлөрдүн, эрежелердин системасы.

Дүйнөдөгү диндердин көп түрдүүлүгү

✝ Христиандар – 2,5 млрд

☪ Мусулмандар – 1,9 млрд

ॐ Индуисттер – 1,15 млрд

Ⓐ Атеисттер, агностиктер – 1,2 млрд

☸ Буддисттер – 360 млн

✡ Иудейлер – 14,5 млн

🌳 Конфуцийчилер – 6 млн



Дүйнөдөгү диндердин символикалары. Ар бир диндин символикалары ар түрдүү. Алардын символикаларында диний окуулардын маани-маңызы дагы чагылдырылган.

Учурда дүйнөдө беш миңге жакын дин жана диний ишенимдер бар. Ал эми алардын негизги агымдарын жана бутактарын кошкондо андан да көп. Диндер формасы, келип чыгуусу, таркалуусу ж.б. белгилери боюнча айырмаланат.

«Дин» термини араб тилинде түздөн-түз «баш ийүү», «жаза», «сыйлык» ж.б. маанини билдирет. Ал эми латын тилиндеги religio термини «ыйыктык», «ишеним менен байланыштыруу» деген мааниде.

Адатта диний ишенимдин негизин Кудайга карата ишеним түзөт. Кудайга болгон ишенимдин формасы боюнча диндер **монотеисттик** (моно-жалгыз, тео-Кудай) жана **политеисттик** (поли-көп, тео-Кудай) деп бөлүнөт.



Диндердин көп түрдүүлүгү.

❖ **Эмне үчүн дүйнөдө көп түрдүү диндер бар? Себептерин айтып бергиле.**

Дүйнөнүн жаралуусу жана андагы кубулуштар менен окуялар монотеизмде жалгыз Кудай менен байланыштырылат. Мисалы, иудаизм, ислам ж.б. Ал эми политеизмде көптөгөн кудайлардын бар экендигине ишенишет жана сыйынышат. Мисалы, Байыркы Египет, Греция, Рим диний ишенимдери жана учурдагы индуизм, синтоизм диндери ж.б.

Диндер алгачкы, улуттук, дүйнөлүк жана жаңы диндер деп бөлүнөт.

Алгачкы диний ишенимдер	Адамзаттын өнүгүшүнүн алгачкы баскычтарында пайда болгон. Окуулары, эрежелери, нормалары ж.б. динге таандык белгилери толук калыптанган эмес.
Улуттук диндер	Кайсы бир элдин, улуттун ишеними катары пайда болгон. Бул диндер ошол элдердин тарыхый өнүгүүсүнүн айрым учурларында мамлекеттик идеология катары да кызмат кылган. Мисалы, еврейлердин дини – иудаизм, япондордуку синтоизм, кытайлардыкы – конфуций дини ж.б.
Дүйнөлүк диндер	Локалдык аймактарда пайда болсо да, ар түрдүү элдердин арасында кеңири таркаган. Алар универсалдуу белгилерге ээ болуу менен көптөгөн элдердин руханий муктаждыктарын канааттандыра алышкан. Дүйнөлүк диндер үчөө: буддизм, христиан жана ислам диндери.
Жаңы диний ишенимдер	Салыштырмалуу кийинки мезгилдерде (XIX–XX кылымдарда) жаралган диндер (Иегованын күбөлөрү, кришнаизм ж.б.)

❖ **Силер кандай ойлойсуңар, адамзат тарыхында динсиз коом болгонбу?**

Диндин коомдогу ролу

Дин адамдын жана коомдун жашоосунда маанилүү роль ойнойт:

- Дин адамдарга таасир этип, алардагы мыкты адептик сапаттарды калыптандырат. Боорукерликке, башка адамдарды урматтоого ж.б. жакшы сапаттарга тарбиялоого жөндөмдүү;
- Үмүтү үзүлгөн адамдар ишеним аркылуу Кудайдын колдоосун жана өмүрдүн маңызын таба алышат;
- Диндин таасиринде пайда болгон жана өнүккөн маданий баалуулуктарды, салттарды жайылтат;
- Диндин жардамы менен адам курчап турган дүйнөнү, анда жүрүп жаткан процесстерди түшүнөт. Жашоосунун маңызын, максаттарын ж.б. андап билет.

❖ **Силердин оюңарча диндин коомдогу ролунун кайсынысы эң маанилүү?**



Кээ бир адамдар жашоонун оор шарттарында Кудайдан колдоо жана коргоо издеп, тиленүү аркылуу ага кайрылышкан. Тарыхый, маданий, географиялык ж.б. өзгөчөлүктөрүнөн улам ар кайсы элдердин Кудайга сыйынуу ырым-жырымдарында айырмачылыктар бар.

Бирок кээде адамдын өтө берилүүсү коомдук нормаларга жана эрежелерге каршы чыгуусуна алып келет. Ал анын сырткы чөйрөсүнө да зыян келтириши мүмкүн. Мисалы, айрым диний кыймылдар медициналык эмдөө албоого чакырышат. Ал тургай өмүрдү сактап калуу зарылчылыгына карабастан, кан куйдурууну кабыл алышпайт. Муну адамдын канында рух жайгашкан деген ойго негиздешет.

Көпчүлүк диний ишенимдерде же алардын агымдарында аялдын күйөөсүнө баш ийүүсүн талап кылат. Жүзүн жаап жүрүү, жалгыз коомдук жайларга барууга тыюу салуу ж.б. сыяктуу чектөөлөр да бар. Алардын баары азыркы коомдо адам укуктарынын бузулушу катары бааланышы мүмкүн.

Айрым ишенимдерде адамдардын коомдук иштерге катышуусуна каршы үндөөлөр жүргүзүлөт. Мисалы, шайлоолорго катышууга, аскердик кызмат өтөөгө каршы чыгууга үгүттөшөт. Азыркы турмушта колдонулган үй чарба буюмдарын, техникалык жетишкендиктерди колдонбоого чакырган учурлар кездешет. Алар адатта баштапкы таза ишенимге кайтып келүү чакырыгы менен коштолот.



Аялдардын жүзүн толук жаап алуусу кыргыз элине жат салт.



Кыргыз аялдары менен кыздары жүздөрүн эч качан жапкан эмес.



Бирок алардын көбү негизинен диндин маңызын толук түшүнбөөдөн келип чыгат. Диний ишенимдердин баштапкы окууларынын дээрлик бардыгында коомдук мамилелердин туруктуулугуна жана бейпилдигине чакырышат. Адамдын жашоосунда диний ишеним ар дайым маанилүү бойдон кала берет. Ал эми анын сырткы чөйрөгө, коомдук өзгөрүүлөргө ыңгайланышуусу учурдун талабы экенин түшүнүү зарыл.

❖ **Диндер адамдарды тарбиялоого кандай таасир берет? Мисал келтиргиле.**

Эсиңерге туткула!

Маданият – адамзат тарабынан жаратылган руханий жана материалдык баалуулуктардын жыйындысы.

Руханий маданият – адамзаттын акыл эмгегинен жаралган жалпы баалуулуктар. Мисалы, дин, илим, мыйзам, мораль ж.б.

Дин – руханий маданияттын формасы. Ал коомдун руханий баалуулуктарын калыптандырат, коомдун адептик негиздерин чыңдайт.

Адептик негиздер – адамдардын жүрүм-турумун жана өз ара мамилелерин калыптандыруучу негизги эрежелер жана принциптер.

Баалуулуктар – адамдын жашоосундагы мааниге ээ болгон нерселер. Мисалы, ата-эне, үй-бүлө, сүйүү, бакыт, илим, билим, байлык, сулуулук, кооздук ж.б.

ТАЯНЫЧ КОНСПЕКТ:

- Монотеизм – бул ...
- Политеизм – бул ...
- Улуттук диндер – бул ...
- Дүйнөлүк диндер – бул...

Суроолор жана тапшырмалар:

1. Дин деген эмне?
2. Диндин пайда болушунун себептери эмнеде?
3. Силер кайсы улуттук диндерди билесинер?
4. Кайсы диндер дүйнөлүк дин болуп саналат? Аларды хронологиялык тартипте атап бергиле.
5. Кыргызстандын тарыхынан диндин коомдун жашоосундагы ролун аныктоочу мисалдарды келтиргиле.
6. Дин коомдун жашоосунда кандай роль ойнойт?
7. Дин коомго кандай зыян келтириши мүмкүн?

Диндин алгачкы формаларынын келип чыгуусу

§ 2. Мифология, анимизм, тотемизм

Негизги түшүнүктөр:

Мифология, анимизм, тотемизм

Эстегиле!

Дүйнөлүк диндер улуттук диндерден эмнеси менен айырмаланат?

Алгачкы диний ишенимдердин келип чыгуусу, мифтер жана мифология. Адамзат пайда болгондон баштап эле диний ишенимдердин формалары (анимизм, тотемизм, фетишизм, шаманизм) келип чыккан. Адамдар алгачкы мезгилде сырткы чөйрөнү толук түшүнүп биле алышкан эмес. Андыктан алар табиятка ыңгайланышууга жана аны өздөштүрүүгө умтулушкан. Акыл-эси толук жетпеген нерселерди (адамзаттын жашоосундагы физиологиялык өзгөрүүлөр) жана кубулуштарды (табияттагы өзгөрүүлөр) сырдуу нерселер, сыйкырлар ж.б. касиеттер менен байланыштырышкан. Ага ылайык диний ишенимдер адамзат үчүн алгачкы дүйнө таанымдын ролун аткарган.

Дүйнө тааным – курчап турган дүйнөнү жана андагы кубулуштарды түшүнүктөрдүн, каражаттардын жардамы менен таанып-билүү.	
Дүйнө таанымдын түрлөрү	Колдонулуучу түшүнүктөр жана каражаттар
Мифология	Мифтер, уламыштар
Дин	Диний окуулар, насааттар ж.б.
Илим	Билимдер, ачылыштар, фактылар ж.б.

Диний ишенимдердин формаларын (анимизм, тотемизм, фетишизм, шаманизм) бири-биринен толук ажыратып кароого болбойт. Алардын эч бири адамзаттын диний ишенимге муктаждыгын толук канааттандыра алган эмес. Ошондуктан алар адамзат тарабынан аралаш колдонулуп келген жана бири-бири менен тыгыз байланышта өнүккөн.

Миф – ар түрдүү кубулуштарды, кереметтүү окуяларды баяндаган көркөм аңгеме.

Мифология – байыркы фольклорду жана элдик уламыштарды изилдөө.

Мифология – адамзаттын дүйнө таанымдын баштапкы формасы. Ал – диндин, философиянын жана искусствонун пайда болушу менен калыптануусунун башаты жана пайдубалы. Алгачкы диний ишенимдердин бардыгы тең мифтер жана мифологиялык сюжеттер менен тыгыз байланыштуу.

Мифтер ааламдын, Жердин жана адамдын келип чыгуусу жөнүндөгү негизги суроолорго жооп берип келген. Мифтер ошол эле учурда:

жаратылыш кубулуштарынын себептерин түшүндүрөт;

адамдын тагдыры жөнүндөгү суроолорду козгойт;

табияттан тышкаркы күчтөрдүн адам менен байланышын түшүндүрөт.

Андан сырткары мифтер кайсы бир жашоодогу милдеттерди жана көйгөйлөрдү чечүүгө багытталган. Мифтер адамзат турмушунда азыркы учурда да сакталып келет. Бирок мааниси, маңызы жана коомдогу ролу кыйла өзгөргөн.

❖ Силер кандай ойлойсунар, азыркы учурда мифтер жаралабы?

Анимизм

Анимизм (лат. *animus* – жан, рух) – материалдык жана материалдык эмес бардык нерселердин жандуулугуна ишенүү. Бардык нерселер менен кубулуштар сыйкырдуу, керемет күчкө ээ экенине жана аларды үстүнөн башкарып турган жандардын бар экенине болгон ишеним.

Анимисттик көз караш боюнча адамдарды курчап турган бүт табият жана анын кубулуштары жандуу. Ал адамдарга жакшылык кылуучу же жамандык кылуучу рухтар менен курчалган. Адамдар тооташка, Күнгө, Айга, жылдызга, жер-сууга, дарактарга, отко ж.б. сыйынышкан. Алардын ээлерине арнап курмандыктарды чалышкан.



Тамгадагы мазар. Ысык-Көл өрөөнү.

Анимизмдин негизги жоболорунун бири: асман, Жер жана суу, анын колдоочулугуна, зыян келтирүүчүлүгүнө ишенүү. Дененин жашоосу убактылуу, ал эми жан түбөлүк жашайт. Жандын денеден бөлүнгөндө башка формада жашашы өндүү түшүнүктөр да анимисттик ишеним болуп саналат. Азыркы учурдагы бардык диний жана элдик ишенимдерде анимизмдин элементтери кездешет.

Кыргыздар Айды жана Күндү асмандын ажырагыс бөлүгү катары карашкан. Алар сыйынууга объект болгон. Кыргыздар жаңырган Айды көргөндө үч жолу башты жерге ийип жүгүнүшкөн. Жердеги бардык жандыктардын жашоосун бири-бири менен өз ара байланыштырышкан. Жандуулардын бардыгын Күнгө көз каранды деп эсептешип, Күндү ардакташкан.

Кыргыздар токойлорду, дарактарды, булактарды, таштарды ж.б. ыйык көрүшкөн. Аларды ээси бар деп элестетишип, астейдил мамиле жасашкан.

Анимисттик көз караштарда «жан» адамдын организмде жашайт. Кыргыздардын диний ишенимдери боюнча жан денени таштап кеткенде гана өлүмдүн олжосу болуп калат.

Тотемизм

Тотемизм (англ.) – башталыш, негиз деген мааниде, түндүк америкалык индеецтердин *of-ofem* деген сөзүнөн, «анын уруусу» дегенди билдирет.

Тотемизмдин негизги өзгөчөлүгү – адамдардын ата-тегинин келип чыгуусун кайсы бир жаныбарлар жана өсүмдүктөр менен байланыштырат. Анткени тотемдик жаныбарлар менен өсүмдүктөр касиеттүү жана кол тийбес ыйык болуп саналышат.

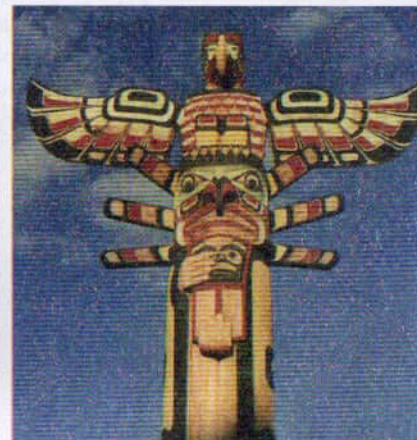
Тотемдик түшүнүктөр уруулук коом үчүн гана мүнөздүү. Ошондуктан тотемизм байыркы убакта дүйнөдөгү көп элдерге тараган. Алардын материалдык жана маданий турмушуна өз таасирин тийгизген. Бир тотемдин тукуму деп эсептелген уруунун ичинде туугандык байланыштар күчтүү болгон. Уруу ичинде ич ара кыз алышып, кыз беришүүгө тыюу салынган.

Кыргыздардын элдик чыгармачылыгында, уламыштарында, санжыраларында тотемдик жаныбарлар жөнүндө сюжеттер көп кездешет. Алардын эң белгилүүлөрүнүн бири – Мүйүздүү эне жөнүндөгү уламыш.

Кыргыздар ача туяктуу жапайы жандыктарга өзгөчө маани беришкен. Алар жалпы жонунан кийик же кайберен деп аталып, Теңирдин малы катары ыйык бааланган. Кийиктин этинин дарылык сапатына, тазалоочу касиетине терең ишенишкен. Ошондуктан анын этин өзгөчө барктап, маал-маалы менен жеп турушкан.



Тотемдик жаныбарлар.



Тотемдик жасалга. Тотемдик мамы.

Бирок ошол эле учурда кийиктерди ашкере көп кырган адам Теңирдин каарына калат деп эсептешкен. Элдик ишенимдер боюнча ургаачы кийик (Кайберен эне) эненин да символун чагылдырган. Анын каргышы оор кесепеттерди алып келет деп ой жорушкан. Аны элдик чыгармачылыктагы Сур эчкинин, Мүйүздүү эненин образдарынын мисалында көрүүгө болот.

Кыргыздарда андан сырткары ит, карышкыр, илбирс, бүркүт жана башка тотемдик жаныбарлар жөнүндөгү уламыштар абдан көп. Өзгөчө карышкыр кандайдыр бир сыйкырдуу касиетке ээ катары бааланып, анын териси, тырмагы, тиши, өтү, тарамышы ар кандай максаттарда колдонулган.

❖ **Анимизм менен тотемизм ишенимдеринин кайсынысы мурда жаралган?**

ТАЯНЫЧ КОНСПЕКТ:

- Мифология...
- Анимизм (лат. animus – жан, рух)...
- Анимизмдин негизги жоболорунун бири – бул...
- Тотемизм – адамзат коомунун өнүгүшүнүн алгачкы баскычындагы...
- Тотемдик түшүнүктөр...

Суроолор жана тапшырмалар:

1. Диндин алгачкы формаларынын өзгөчөлүгү эмнеде?
2. Мифтер ааламдын, Жердин жана адамдын келип чыгуусу жөнүндөгү негизги суроолорго кандай жооп берет?
3. Анимисттик көз караштагы адамдар эмнеге сыйынышкан?
4. Тотемизмдин негизги өзгөчөлүгү эмнеде?
5. Тотемдик салттарды атагыла.

§ 3. Фетишизм. Шаманизм. Магия

Негизги түшүнүктөр:

Фетишизм, шаманизм, бакшы, бүбү-бакшы, коргоочу-рух, магия

Эстегиле!

Алгачкы ишенимдердин келип чыгуу себептери эмнелерге байланыштуу?

Фетишизм

Фетишизм (фр. fetiche – ыйык буюм) – кандайдыр бир буюмдардын, жасалгалардын, предметтердин (фетиштер) сыйкырдуу күчүнө жана алардын адам тагдырына, курчап турган дүйнөгө таасир бере алышына ишенүү.

Фетишизм нерселердин (тумар, амулет ж.б.) адам тагдырына таасир берүүчү кереметине ишенүүдөн көрүнөт. Ал адамдарга мүнөздүү сапаттарды кандайдыр бир буюмга, нерсеге таандык кылып көргөзүүдөн улам келип чыккан. Аларда адаттан тыш керемети бар деген ишенимге таянган көз караш жашаган. Фетишизм көптөгөн элдердин коомдук аң-сезиминде туруктуу орун алып, материалдык жана маданий өнүгүшүнө өз таасирин тийгизген.

Мындай диний-мифологиялык түшүнүктөр менен ишенимдер кыргыздарда да кездешкен. Байыркы кыргыздарда буркан жана бут (табына турган сүрөт же тулку, идол) деп аталган касиеттүү буюмдар пайдаланылган. Алар өз керемети менен адамдарды жамандыктардан сактап калат деп ой жүгүртүшкөн.



Колодон жасалган амулет.



Фетиштик буюм.
Тиштен жасалган амулет.

Андан сырткары тумардын касиеттерине да ишеним сакталган. Тумар адатта тотемдик жаныбарлардын тырмактарынан, чүкөсүнөн, тиштеринен жасалган. Кыргыздардын исламды кабыл алышы менен тумар жасоо өзгөргөн. Куран аяттары жазылган кагазды атайын кайышка тигип даярдашкан. Аны бала уктоочу бешикке же баланын мойнуна тагышкан. Ал баланы ар кандай кырсыктардан, көз тийүүлөрдөн коргойт деп ишенишкен. Ушундай эле максаттарда көз мончоктор колдонулган.

Кыргыздарда кут тууралуу ишенимдер жашаган. Кут калайдан же коргошундан куюлуп, түрдүү түстөр, көбүнчө көк жана кызыл түс басымдуулук кылган чүпүрөктөр менен оролгон. Мындай куттар малды жана адамды ар кандай жин-шайтандан коргогон тумар катары эсептелген.

Кут – түнкүсүн от күйүп турган коломтого асмандан түшүүчү бакты-таалай деп санашкан. Ал эми элдик ишенимдер боюнча күтүүсүздөн кээ бир Кудай сүйгөн үйдүн төбөсүнөн «кут түшөт». Кут сакталган үйдө ырыска, ынтымак, береке мол болот. Андыктан кээ бир ниети жакшы адамдардын үйү куттуу үй деп айтылган.

Жай таш фетиштик түшүнүк катарында кыргыз элинин диний аң-сезиминде кеңири учурайт. Элдик чыгармачылыкта, уламыш, санжыраларда жай таш же кара таш тууралуу маалыматтар көп. Тиешелүү дубаларды окуп, аны сууга салган учурда жаан-чачын жаадыруу касиетине ээ болгон. Кыргыздар жай ташты колдонгон адамды жайчы деп аташкан.

❖ **Силер кандай ойлойсунар, азыркы мезгилде фетиштик буюмдар колдонулабы?**

Шаманизм

Шаман термини Уде дарыясынын боюнда жашаган тунгустардын тилинен келген. Кыргыз тилине которгондо ал «акылман адам», «бир нерсени билген адам» дегенди билдирет. Шаман – жрец, дарыгер жана рухтар менен байланышуучу.

Шаманизм – шамандардын табияттан тышкаркы жөндөмдөрүнө ишенүүгө байланыштуу келип чыккан жөрөлгөлөрдүн жана ырым-жырымдардын өзгөчө комплекси.

Шаман ооруларды айыктырат, жамааттык курмандыкка чалууларга жетекчилик кылат. Андан тышкары өлгөндөрдүн жанын (рухун, арбагын) тиги дүйнөгө узатат.



Шаман ишенимин өзгөчө «шамандын колдоно турган буюмдарысыз» (баш кийим, барабан же бубен, фартук) элестетүү мүмкүн эмес.

Шамандын ритуалдык кийими. Бубен жана баш кийим.

Алтай Республикасынын А. В. Анохин атындагы улуттук музейи.

Шамандар өзүнүн каалоосу менен денесин таштап, рухтар дүйнөсүнө аралашуусу менен жөнөкөй адамдардан айырмаланышат. Арбактар, кайыптар дүйнөсү менен байланыша алышат. Сырдуу дүйнөнү эркин билүү менен адамдарга жол көргөзүшөт.

Байыркы түрктөрдө, азыркы алтай-саян элдеринде да «шаман» термини «кам» деп аталган. Камдар өздөрүнүн көз караштары, философиясы, ички дүйнөсү менен өзгөчөлөнүшкөн. Көчмөндөрдө шамандардын көзү ачыктык дарамети жортуулдардын, согуштардын учурунда кеңири колдонулган. Шамандар душмандардын кара дубаларынан, сыйкырынан элди коргошкон. Алар кудайлардан, арбактардан колдоо сурашкан.

Келечекте шаман болуучу адамдын өзгөчө касиеттери, белгилери бала чагында эле билинген. Келечектеги шаманга түшүндө же өңүндө коргоочу-рух жолугуп, шаман болууга буюрган. Шамандык касиетти алууга каршылык көрсөтүшкөндөр рухтар тарабынан жазага кабылышкан. Бул жазалар оору, кырсыктар, өлүм коркунучу ж.б. аркылуу берилген. Келечектеги шамандар ар түрдүү сыноолорго кабылышып, алардан өткөндөн кийин гана өз милдеттерине киришишкен.

Коргоочу-рух же жин-колдоочу адамдарга, оорулууларга зыян кылган. Кыргыздар жиндерди ээн жайларда, караңгы жерлерде, бейиттерде, күлдө, булактарда, сууларда жашайт деп эсептешкен.

Ушул себептен улам күн баткандан кийин сууга баруудан качышкан. Ал эми түнкүсүн аялдардын сууга барышына таптакыр жол беришкен эмес. Төгүлгөн күлдү басууга, балдардын ойноосуна тыюу салышкан.

Ар бир шамандын өз жини, өзүнүн ыйык жаныбары: аты, ити, чымчыгы болгон. Алар курмандыкка чалынуучу жаныбарлардын катарына да кирген. Сыйынуу учурунда шаман рухтарга, өз жинине, ыйыктарга ж.б. жардам сурап кайрылган. Ал атайын жөрөлгөлөр, ырлар, бийлер, дубалар менен коштолгон. Жөрөлгөлөр учурунда ал музыкалык аспаптарында өзү ойногон. Өзүн камчы менен сабап, оорулууну, айланасындагыларды камчы менен урган. Жылаңайлак ысык темирдин үстүндө баскан.

Кыргыздар эркек шамандарды **бакшы**, аял шамандарды **бүбү-бакшы** (бүбү деген сөз аял дегенди билдирет) деп аташкан. Бакшы, бүбү-бакшылар дарылоо, дубалоо менен алектенишип, жаштарды тарбиялоо милдетин аткарышкан.

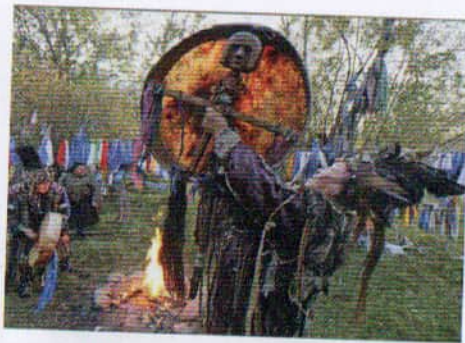
Бакшылар эки түргө: кара жана ак бакшыларга бөлүнгөн.

Кара бакшылары эң кубаттуулары деп эсептелген. Анткени алар кара жиндерди кубалашкан. Ошондой эле, кааласа, аларды башка адамдын же жаныбардын денесине жөнөтө алышкан.

Ак бакшылар дарылоо каражаттарын ийгиликтүү пайдаланышкан. Тынчтандыруучу магиянын элементтери бар ак бакшылар адамдарды коргоочу жөрөлгөлөрдү аткарышкан. Мисалы, көз тийүүдөн коргоо, жол ачуу, тумар жасоо, балдардын атын которуу ж.б. Бакшылар көз, тиш, муун, психикалык, ичеги-карын, шал ж.б. ооруларды дарылашкан.

Ак жана кара шаманчылыктын болушу Сибирь элдеринде (буряттарда, тувалыктарда жана якуттарда) да катталган. Монгол тилдүү элдер жана түштүк тувалыктар шаманды «бөө» деп аташат. Кыргыздарда болсо бул сөз азыр балдарды коркутуу үчүн колдонулат.

❖ **Азыркы учурдагы шамандар тууралуу эмнелерди билесинер? Кайсы элдерде шаманизм сакталып калган?**



Шаман милдетин аткаруу учурунда.

Магия

Магия – дубалардын, буюмдардын жана кандайдыр бир жөрөлгөлөрдүн жардамы менен адамдардын жашоосуна, тышкы чөйрөгө таасир тийгизүүгө болгон ишеним.

Магия – табияттан тышкаркы ыкмалар менен кандайдыр бир натыйжаларга жетүүгө багытталган жөрөлгөлөрдүн топтому. Ал сөздүн, атайын кыймылдардын, фетиштик буюмдардын жардамы менен аткарылат. Башында ал алгачкы адамдардын күнүмдүк турмушунда кеңири колдонулуп келген. Ал адаттагы кадимки көрүнүш болуу менен практикалык максаттарга жетүү үчүн аткарылып турган. Мисалы: аңчылыкка же согуштук жүрүштөргө чыгарда ийгилик болсун деп ж.б.у.с.

Магия өзүнүн келип чыгуусу боюнча табияттан тышкаркы ишенимдерге негизделген. Ал алгачкы доордогу адамдардын аң-сезиминде табигый нерселер катары кабыл алынган. Алгачкы ишенимдердин түрлөрүнүн бардыгында тең магия жана анын элементтери кеңири практикаланган. Магия фетишизм жана шаманизмдин жөрөлгөлөрүнүн маанилүү бөлүгүн ээлейт.

Алгачкы коомдук түзүлүштүн баштапкы мезгилдеринде магиялык жөрөлгөлөрдү аткарууга бардык эле адамдар катышышкан. Акырындык менен атайын диний жөрөлгөлөрдү аткаруучу адамдардын катмары түзүлүп, ал өзгөчө кесипке айлана баштаган. Жөрөлгөлөрдө магиялык сырдуу сөздөр менен кошо фетиштик буюмдар да колдонулган.

Кыргыздардын элдик медицинасында бүбү-бакшылар ар кандай кеселдерди айыктырышкан. Алар жылан, кара курт чакканда ж.б. учурларда ооздон суу чачуу менен коштолгон дарымдарды жүргүзүшкөн. Кыргыздар сөздүн күчүнө маани беришкен. Жашы улуу же касиеттүү адамдардын батасы кабыл болоруна ишенишкен. Андай адамдардан атайын (чоң иш баштаарда, алыс жолго чыгарда, балалуу болгусу келгенде ж.б.) бата сурап кайрылышкан. Жөндөн-жөн жаман сөздөрдү айтуудан же жаман сөз угуп калуудан сактанышкан. Айрыкча атайылап айтылган каргыштын кесепетинен коркушкан. Ал адам жашоосуна оор залака тийгизип, өлүмгө да алып келет деп ишенишкен.

Башка элдердегидей эле, кыргыздардын ишенимдеринде дагы магия менен фетишизм тыгыз байланышта болгон. Кыргыздар исламды кабыл алгандан кийин деле алардын элементтери сакталып калган.

Алгачкы диний ишенимдер кийинчерээк калыптанган система-
луу диндердин келип чыгуусуна негиз болуп берген. Ошондуктан
дээрлик бардык диндерде алгачкы диний ишенимдердин элементтери
кездешет. Аларды көпчүлүк учурда адамзаттын «өткөн тарыхына»
байланыштырып келебиз. Бирок азыркы учурда да ал ишенимдер
айрым элдердин арасында (Австралиядагы, Африканын ички район-
дорундагы, Түштүк Америкадагы Амазонияда жашаган урууларда)
сакталып калган.

❖ Силер кандай ойлойсунар, ХХI кылымда адамдар магияга
канчалык деңгээлде ишенишет?

ТАЯНЫЧ КОНСПЕКТ:

- Фетишизм (фр. fetiche – идол, талисман, амулет) ...
- Фетиш нерселердин ...
- Байыркы кыргыздардын аң-сезиминде
- «Шаман», шаманизм ...
- Кыргыздарда азыркыга чейин көрүнбөгөн коргоочу-рухтар
(пир) ...
- Кыргыздар эркек шамандарды ...
- Магия ...

Суроолор жана тапшырмалар:

1. Фетишизмде адамдар эмнеге сыйынган?
2. Көчмөндөрдө шамандар кандай роль ойногон?
3. Коргоочу-рух шамандарга кандай таасир берген?
4. Аял шамандарды кандай деп аташат?
5. Шамандар канча категорияга бөлүнөт?

II БӨЛҮМ

БАЙЫРКЫ ЧЫГЫШТЫН ДИНИЙ ИШЕНИМДЕРИ

Түрк элдеринин байыркы ишенимдери

§ 4. Теңир ишениминин дүйнө таанымы

Негизги түшүнүктөр:

Теңир ишеними,
Төлгө китеби, Теңир,
Жер-Суу, Эрклик

Эстегиле!

Бүгүнкү күндө кыргыздарда
шаманизмдин калдыктары
сакталганбы?

Теңир ишеними – байыркы кыргыздардын, түрк тилдүү элдердин
дүйнө таанымын чагылдырган ишеним.

Теңир түшүнүгү жана анын өзгөчөлүгү. Байыркы Кыргыз, Түрк
кагандыктарынын расмий аталышка ээ болгон тутунган диндери туу-
ралуу так маалыматтар аз. Байыркы түрктөр, анын ичинде кыргыз-
дар өз диний ишенимин кандай аташканы бизге белгисиз. Теңирге
ишенүү пайда болгон мезгилде дин түшүнүгүнүн өзү жок эле.

Бирок ал аталган элдердин диний ишеними болгон эмес дегенди
билдирбейт. Жазма булактардагы
маалыматтар боюнча Теңир ише-
нимин биринчи болуп хунндар
менен байланыштырышат. Бор-
бордук Азиядагы алгачкы күчтүү
империяны (б.з.ч. III к.) куруш-
кан хунндардын сыйынган
Кудайы Теңир болгон. Хунн ти-
линде ал «тенли» деп аталып, «ас-
ман» деген маанини түшүндүргөн.

Ошондуктан дээрлик бардык
түрк-монгол тилдүү элдердин ата-
бабалары өздөрүнүн эң жогорку
Кудайы Теңирге ишенишкен деп
саноого болот.



Боз үйдүн түндүгү түшүрүлгөн
Теңир ишениминин
символдорунун бири.

Айрым жазмаларда Түштүк Сибирь, Борбордук Азияда жашаган элдердин түшүнүгү боюнча 99 Теңир бар, алардын башкы ээси болуп Көк-Теңир саналат. Көк-Теңир адамдардын, элдердин жана мамлекеттин тагдырын чечет. Ошондуктан Көк-Теңирге сыйынышып, Көк-Теңирден колдоо күтүшкөн деп айтылат. Борбордук Азиядагы «Теңир-Тоо», «Хан-Теңири» деген тоо, чокулардын аттары да түрк элдери ушул дин ишенимин тутунуп турган замандарда коюлган.

Бул ишеним азыркы учурда Теңирчилик деген ат менен колдонула баштады. Теңирчилик деген аталыш башкы Кудай Теңирдин атынан алынган. Теңир ишеними монотеизм, политеизм жана алгачкы диний ишенимдердин (тотемизм, анимизм, магия, фетишизм) элементтеринин шайкештигинен турат.

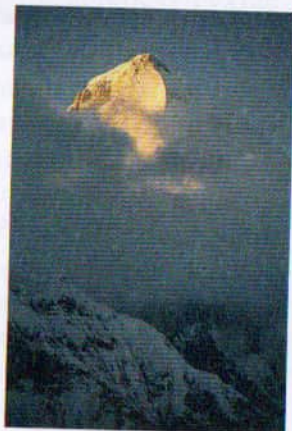
Теңир ишениминин диний окуусу жазуу жүзүндө толук иреттүү баяндалган эмес. Анын окууларын негизинен уламыштар түзөт. Бул окуулар элдин нарк-насилинде, адеп-ахлагында, күнүмдүк турмуш-тиричилигинде сакталып келген. Теңир ишениминде кандайдыр бир адептик насыяттар, такыбалык жүрүш-туруштун нормалары, тыюулары, жазалары жок. Анын окуусунда «табияттын мыйзамдарын ыйык тутуу, коомдун мыйзамдарын, тартиптерин сактоо, урматтоо» эрежеси бар.

Системалуу диний, моралдык-этикалык окууларынын жоктугунан улам Теңир ишенимин дин деп да айтуу кыйын. Теңир ишеними көптөгөн жалпылыктары боюнча синтоизмге окшош.

Теңир ишеними табиятты ыйыкташтыруудан жана ата-бабалардын арбактарына сыйынуудан келип чыккан. Адамдын орду табияттан жогору коюлбайт, ал – жандуу табияттын бир бөлүгү. Табиятка карата адамдардын мамилеси жөнөкөй гана эрежеге таянган. Адам табиятты баш ийдирүүгө эмес, табият менен эриш-аркак жашоого тийиш. Табият байлыктарын колдонууда өз керектөөлөрүнөн ашык колдонуу Теңирге жакпаган иш саналган.

Диний ишенимдердин, жөрөлгөлөрдүн коомдук жашоого айкалышкан жөнөкөйлүгүнөн ал узакка сакталып келген. Бул ишенимдин негиздери коомдук мамилелерде, жөрөлгөлөрдө, салт-санааларда байкалат. Ошондуктан узак мезгилдер бою өзүнүн туруктуулугун камсыз кылган.

❖ **Борбордук Азиядагы Теңир-Тоо, Хан-Теңири деген аталыштардын Теңир ишеними менен кандай байланыштары бар?**



Хан-Теңири чокусу.

Теңир ишениминде дүйнөнүн түзүлүшү. Теңир ишениминин негизги принциптери жана осуяттары дүйнө тааным катары кабылданып жашап келген. Ал азыр да элдик ырым-жырымдарда, каада-салттарда, маданиятта, адамдардын жашоо образында байкалат.

Байыркы Орхон-Енисей жазуу эстеликтеринде диний ишенимдерге байланыштуу тексттер кездешет. Мисалы, Күлтегиндин урматына тургузулган эстеликтеги жазууда дүйнөнүн жаратылышы жөнүндөгү миф берилген. Анда: «Жогору жакта көк асман,

асты жакта кара жер, андан кийин экөөнүн ортосунда адам уулдары жаратылды», – деп айтылат. Ошол эле мифте: «он жети кабат асман» жана «төмөнкү жер алдындагы дүйнө» тууралуу баяндалат. Экөөнүн ортосунда жер үстүндө адамдар жашашат. Асман менен жер жогорку күчкө баш иет. Ал асмандын эң жогорку деңгээлинде жайгашып, Ыйык Асман же Теңир деп аталат. Көзү өткөн адамдардын жаны жашоо-

сун уланта берет. Асман – изги жандар турган жай, ал эми жер астындагы дүйнө күнөөкөрлөр үчүн орун деп эсептелген.

Теңир ишениминин «Төлгө китебинде» (X к.) «үч дүйнө»: жогорку (асман), ортоңку (жер) жана төмөнкү (жер алдындагы) дүйнөлөр деп эскерилет. Булар айрым учурларда «Ай үстүндөгү», «Ай алдындагы»

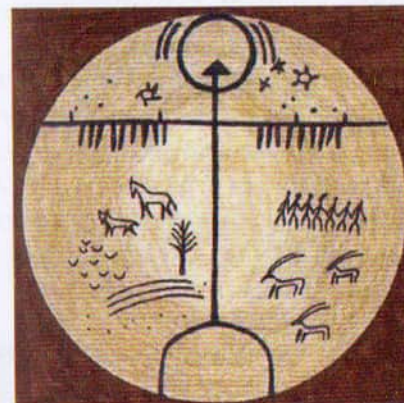


Теңир аталышынын орхон-енисей жазуусунда берилиши.

Байыркы түрк элдерине таандык бул жазууну биринчи жолу 1893-жылы даниялык лингвист

В. Томсен чечмелеп окуп чыккан.

Ал окуган биринчи сөз теңгри болгон.



Шамандын барабанындагы Теңир дүйнө таанымнын диаграммасы (символ). Борборунда өсүп турган дүйнөлүк дарак үч ааламды бириктирет: жогорку дүйнө, ортоңку дүйнө, төмөнкү дүйнө.

жана «жер алдындагы» деген түшүнүктөр менен билдирилет. Аалам (жогорку, ортоңку жана төмөнкү дүйнө) жана адам (дене, жан жана рух) үч бөлүктөн турат. Оң каармандын (жакшылык) түзүүчүлүк, чыгармачылык ишмердиги терс каармандын (жамандык) аракеттерине каршы турат. Адамдардын (дене, жан жана рух) жашоосу жогорку, ортоңку жана төмөнкү дүйнөлөр менен тыгыз байланыштуу.

Жердеги дүйнө – тирүүлөрдүн дүйнөсү, үстүнкү жана жер астындагы дүйнөдө рухтар жашоосун улантат. Бул дүйнөлөрдүн ортосунда көрүнгөн жана көрүнбөгөн байланыштар бар. Алардын өз ара аракеттенүүлөрүнүн натыйжасында адамдардын дүйнөсүндө өзгөрүүлөр болуп турат.

Түзүлүшү боюнча үч кабат бөлүктөргө бөлүүнү дүйнө таанымдын түрү катары кароого болот.

Үч баскычтуу иерархия схемасы боюнча:

1. Теңир – асмандын же үстүнкү дүйнөнүн жогорку Кудайы;
2. Жер-суу – жердеги же ортоңку дүйнөнүн Кудайы;
3. Эркилик – жер алдындагы же төмөнкү дүйнөнүн Кудайы.

ТАЯНЫЧ КОНСПЕКТ:

- Түрк элдеринин байыркы ишенимдери...
- Теңир – бул...
- Кошо-Цайдамдагы Күлтегиндин урматына тургузулган...
- Теңир ишениминин «Төлгө китеби» (Х к.) ...
- Үч баскычтуу иерархия схемасы...

Суроолор жана тапшырмалар:

1. Теңир түшүнүгүнүн маанисин чечмелегиле?
2. «Жогору жакта көк асман, асты жакта кара жер жаратылды, андан кийин экөөнүн ортосунда адам уулдары жаратылды» деген сөз кайсы эстеликте жазылган жана бул сөздө Теңир ишеними боюнча эмне айтылганын түшүндүргүлө?
3. Теңир ишениминин «Төлгө китебинде» «үч дүйнө» кандайча баяндалган?

§ 5. Теңир ишеними кыргыз элинин жашоосунда

Негизги түшүнүктөр:

Теңир, Умай эне, от ынанымы, ата-энелер ынанымы

Эстегиле!

Теңир ишениминин өзгөчөлөнгөн мүнөздүү белгиси кандай?

Теңир ынанымы. Кыргыздарда да, башка элдердегидей эле Теңир ишенимине байланыштуу диний жөрөлгөлөр аткарылып келген. Бирок сыйынуу жөрөлгөлөрүндө бирдиктүү бекитилген эрежелер, тартиптер түзүлгөн эмес. Сыйынуулар жана жөрөлгөлөр элдердин жашоосундагы зарылчылыктарга жараша жүргүзүлгөн. Ошондуктан алар каада-салттар жана күнүмдүк турмуштагы үрп-адаттар менен тыгыз байланышкан.

Теңирге сыйынуу дүйнөнүн түзүүчүсүнө жана жаратуучусуна дубасын, табынуусун, жакшы каалоолорун арнашып, курмандык чалуу менен коштолот. Теңир түшүнүгү – Кудай түшүнүгүнүн синонимдеринин бири. Азыр да кыргыздар кыйналып-кысталган учурларда: «Теңирим колдой көр!» – деп айтышат. Ал эми ыраазычылыгын билдиргенде: «Теңир жалгасын!», – дешет. «Теңир урсун» деген сөздөр – эң жаман каргыштардын бири.

Теңирге сыйынгандар өздөрүнүн башкы Кудайын чыгыштан нурларын чачыратып чыгып келаткан Күн кейпинде элестетишип, Күнгө табынышкан.

Коло доорундагы таш бетиндеги Күндүн элеси түшүрүлгөн көп сандаган сүрөттөр – анын ачык далили. Байыркы сактарда да Күнгө сыйынышкандыгы тууралуу маалыматтар кездешет. Кыргыздар таң эрте туруп, Күндүн чыгуусун күтүп, аны тосушкан. Күн Теңирдин жүзү катары адамдар Күнгө карап алакандарын жайып ырыскы сурашкан.

❖ **Теңир ишениминин белгилери жана көрүнүштөрү бүгүнкү күндө кыргыздардын каада-салттарында сакталганбы?**



Күн баштуу адам же Күн Кудайы. Саймалуу-Таш. Кыргызстан.

Умай эне ынанымы. Умай эне түшүмдүүлүктүн жана ымыркайлардын, адамзат тукумун улантуучу аялзатынын колдоочу пири деп эсептелген.

Умай энеге байланыштуу ырым-жырымдар төрөт учурунда, балдарды дарылоодо, бешикке бөлөөдө ж.б. учурларда колдонулган. Алардын дээрлик бардыгы адатта «менин колум эмес, Умай эненин колу» деген сөздөр менен башталган. Ал эми мындай ырым-жырымдарды негизинен колунда эми бар деп саналган аялдар жүргүзүшкөн. Ошондой эле жашы улуу кадыр-барктуу байбичелер, көп балдарды төрөп өстүргөн энелер жасашкан. Балдарды кандайдыр бир сапарга узатып жатканда энелери аларды Умай энеге тапшырышкан. Умай эне – кыргыздар үчүн сыйынуучу жана колдоочу күч гана эмес, эненин да символу. Ошондуктан кээ бир үлгүлүү энелерди Умай энеге салыштырышкан.

Умай энени элестеткен кооз сүрөттөрдү тартышкан. Умай эне балдардын гана колдоочусу эмес, андан кеңири мааниге ээ. Байыркы кыргыздардын ишенимдеринде ал – чоң кишилердин да колдоочусу. Кээ бир адамдар өздөрүнүн ата-тегинин келип чыгуусун Умай энеге байланыштырышкан.

Умай тууралуу маалыматтар тарыхый жазууларда да эскерилет. Мисалы, VII-VIII кылымдарда жашаган Енисей кыргыздарынын каганы Барсбек Умай бек деген наамды алып жүргөн.

Умай эне ынанымы Теңир жана жер-суу ынанымдары менен бир катардагы мааниге ээ. Ал азыркы мезгилде деле өз маанисин жогото элек.



Таш балбал
түрүндөгү
Умай эненин
сүрөттөлүшү.

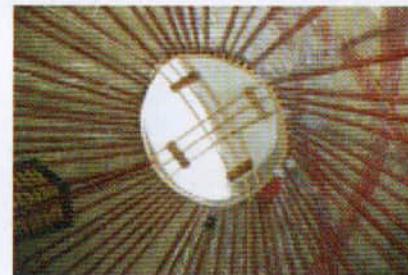
❖ **Азыркы учурда кыргыз элинде Умай эне ишеними сакталып калганбы? Умай эне деген сөздү укканда силер эмнени, кимди элестетесинер?**

От ынанымына байланыштуу жөрөлгөлөр. От ынанымы Умай эне ынанымы менен да тыгыз байланыштуу. Кыргыздар анын тазартуучу жана дарылык касиетине ишенишкен. Отко карата ар кандай ырым-жырымдар колдонулуп келген. Отко түкүрүүгө, ага суу чачууга, от жаккан жерди тебелөөгө тыюу салынган. Мал төлдөө мезгилдеринде коңшуларга тамызгы үчүн үйдөгү коломтодон от берилген эмес. Үйдө наристе төрөлгөн болсо, анын киндиги түшкүчөктү коломтодогу

от сыртка чыгарылбаган. Коломтодогу от үйдүн берекеси, үй-бүлөлүк ынтымакты түзүп туруучу касиет катары да каралган. Жаңы келген келиндерди үйдүн коломтосу менен тааныштыруучу отко киргизүү ырымы жасалган.

Оттун тазартуучу касиетине байланыштуу ырым-жырымдар жеке адамдар, үй-бүлөлөр же көпчүлүктүн катышуусунда жүргүзүлгөн. Анын көрүнүктүү мисалдарынын бири болуп арча түтөтүп аластоо саналат. Элдик ишенимдерде от адамдын оюн, ниетин, пейилин, жан дүйнөсүн тазарткан. Маанилүү кеңешмелерди өткөрүүдө, кандайдыр бир тилек тилегенде коломтодогу от күйүп турган. Адамдар аны тегеректеп отуруп сүйлөшүшкөн, тилек кылышкан. Отко байланыштуу ырым-жырымдар кыргыздар исламды кабыл алгандан кийин дагы сакталып калып, башка ишенимдер сыяктуу эле, мусулман каада-салттары, ишенимдери, майрамдары менен жуурулушуп кеткен.

Ата-бабалар ынанымына байланыштуу жөрөлгөлөр. Теңир ишениминин маанилүү курамынын бири – ата-бабалардын рухтарына сыйынуу. Байыркы түрктөр өзгөчө маанилүү күндөрдө жана учурларда көзү өткөн ыйыктарга кайрылышкан. Маркумдардын жаны асманда Теңирдин жанында байырлап жана тирүүлөрдүн бардык кылык-жоруктарын көрүп турат, алар жаман ишти сындашат, жакшыларын колдошот деп эсептешкен. Алардын рухтарына багыштап курмандыктарды чалышкан. Кандайдыр бир оор учурларда, кырсыктарда ата-бабалардын арбактарынан колдоолорду сурашкан.



Боз үйдүн түндүгү.

Исламды кабыл алган мезгилден тартып кыргыздардын дүйнө таанымында, аң-сезиминде бир Кудайга ишенүү бекемделген. Ошону менен катар эле мурдагы ишенимдик жөрөлгөлөр да такыр четке кагылган эмес. Алар элдик каада-салттар менен айкалышып, кийинки мезгилдерге чейин жеткен. Теңир ишениминдеги түшүнүктөрдүн жана жөрөлгөлөрдүн коомдук жашоого айкалышкан жөнөкөйлүгү анын ийкемдүүлүгүн камсыздаган. Ошондуктан ал ислам дининдеги түшүнүктөр менен жуурулушуп кете алган. Теңир ишеними улуттук символикада, майрамдарда, ырым-жырымдарда, адамдык өз ара алакаларда, элдин мүнөзүндө сакталып турат.

Бул ишенимдер кыргыздардын аң-сезиминде, коомдук-саясий, маданий көз караштарында терең из калтырган.

❖ Теңир ишеними коомдо жана адамдардын турмушунда кандай роль ойногон?

ТАЯНЫЧ КОНСПЕКТ:

- Күнгө жана Теңирге сыйынуу менен...
- Умай эне – жердеги аялдык башталышты...
- От ынанымына байланыштуу ырым-жырымдар...
- Ата-бабалар ынанымы...

Суроолор жана тапшырмалар:

1. Кыргыздар Күнгө жана Теңирге кантип сыйынышкан?
2. Азыркы мезгилде кыргыздарда Умай энеге сыйынуунун кандай белгилери бар?
3. От ынанымына байланыштуу кандай жөрөлгөлөр сакталып калган?
4. Теңир ишенимине байланышкан жөрөлгөлөрдөн мисал келтиргиле.

Байыркы Месопотамиянын дини

§ 6. Байыркы Месопотамиянын диний ишенимдери

Негизги түшүнүктөр:

Миф, пантеон, баатырлар, жрецтер, зиккурат, астрология

Эстегиле!

Умай энеге байланыштуу ырым-жырымдар кайсы учурда колдонулуп келген?

Байыркы Месопотамиянын кудайлары жана баатырлары.

Байыркы Месопотамиянын жашоочулары көптөгөн кудайларга сыйынышкан. Ар бир аймакта жана шаар-мамлекетте өздөрүнүн коргоочу-кудайлары урматталган. Акырындык менен көп кудайлар биригип, жалпы шумердик Кудайлар пантеонун түзгөн.

Алардын арасынан улуу үч Кудай айырмаланып турган:

Пантеон – бир динге же мифологияга таандык болгон кудайлардын тобу.

Ану

- Жогорку Кудай, асмандын ээси, «кудайлардын атасы». Бардык кудайлар ага баш ийишкен жана кыйынчылык учурда кайрылышкан. Анунун эркин жана каалоолорун башка кудайлар ишке ашырышкан. Көпчүлүк учурда анын буйруктарын Сина (Ай Кудайы, Анунун уулу) жана Иштар (түшүмдүүлүктүн жана сүйүүнүн Кудайы, Анунун кызы) аткарып турушкан.

Энлиль

- Анунун уулу, жердин, абанын, шамалдын, мол түшүмдүн Кудайы. Мифтерге ылайык Энлиль айыл чарба шаймандарын, малчылыктын жана дыйканчылыктын кудайларын жараткан, адамдарга чарба жүргүзүүнү, өнөрдү үйрөткөн. Ал талкалоочу күчкө да ээ болуу менен табигый кырсыктарды да жибере алган. Адамдарга каарданып, топон суу жиберген. Мифтер боюнча шумерлердин падышалары бийликти Энлилден алышкан.

Эа (Энки)

- Жер алдындагы суулардын, деңиздердин, дарыялардын, булактардын жана акылмандыктын, ойлоп табуулардын Кудайы. Дүйнөлүк тартиптин түзүүчүсү, адамзаттын жана башка жандыктардын жаратуучусу, өнөрдүн жана чарба жүргүзүүнүн колдоочусу. Эа (Энки) адамдарга бакча өсүмдүктөрүн, дан эгиндерин өстүрүүнү, дары өсүмдүктөрдү чогултууну жана пайдаланууну үйрөткөн. Ал эн боорукер Кудай катары сүрөттөлгөн. Топон суу болор алдында адамзатка билдирген.

Шумер пантеонундагы бул улуу үч Кудай Асман, Жер жана Жер алдындагы дүйнөгө ээлик кылышкан. Ааламдын жаралышы, кудайлардын иштери, баатырлардын эрдиктери тууралуу мифтерде алар жогору бааланган.

❖ Шумердик үч Кудайдын ичинен кимиси адамдарга көбүрөөк пайда келтирген деп ойлойсуңар?

Мифтерде б.з.ч. II миң жылдыктын башында кудайлардын арасынан биринчи орунду Вавилондун коргоочу Кудайы **Мардук** ээлегендиги айтылат. Буга чейин ал адамдарга буудай, арпа, кара буудай берип, азык менен камсыз кылган Күн Кудайы деп эсептелинген.

Вавилон Месопотамиянын башкы шаарына айлангандан кийин Мардуктун макамы акырындап өзгөрө баштаган. Ага улуу кудайлардын укуктары жана бийлиги толугу менен өткөн. Дүйнөнүн жара-



Мардук
Тиамат менен
салгылашышы.

лышы жөнүндөгү вавилондук мифте Мардук кудайлардын бийлигине шек келтирген коркунучтуу ажыдаар **Тиаматты** жеңүүчү катары сүрөттөлөт. Бул жеңиши үчүн сыйлык катары Мардукка «асмандын жана жердин өкүмдары» даражасы ыйгарылган. Ошондой эле ага жердеги жана асмандагы жашоочулардын тагдырлары жазылган такта берилген. Ошентип, ал кудайлардын жана адамдардын тагдырын чечүүчү болуп калат.

Месопотамиялыктардын ишенимдери боюнча кудайлар кудуреттүү күч-кубатка ээ болуу менен адамдардын жашоосуна кийлигишкен. Месопотамиялыктар жакшылык жасаган кудайларды урматташкан.



Вавилондогу Иштар дарбазасы. Берлин. Пергам музейи. Иштар дарбазасы канаттуулар менен жаныбарлардын сүрөттөрү тартылган көгүлтүр орнаменттүү таш тактайлар менен кооздолгон. Дубалдарында жарым-жартылай фантастикалык жаныбарлардын сүрөттөрү да бар.

Ал эми кыйратуучу кырсыктарды жиберүүчү кудайлардан коркушкан. Алардын эң урматталган жана сүйүктүү Кудайы сүйүүнүн жана түшүмдүүлүктүн Кудайы **Иштар** болгон. Айрым мифтерде ал адамзаттын энеси катары да эскерилген. Иштар аялдык башаттын, түшүмдүүлүктүн, тукум улоонун да колдоочусу эле. Анын урматына көптөгөн шаарларда сыйынуучу жайлар курулган.

Вавилондогу шаарга кирүүчү ыйык дарбаза Иштардын атынан аталган. Бул атактуу дарбаза өз учурунда шаардын башкы символдорунун бирине айланган.

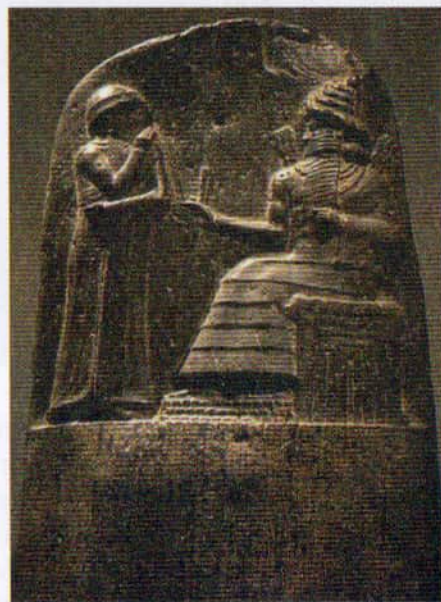
Иштар жана Таммуз жөнүндө миф. Бул мифке ылайык сүйүү Кудайы Иштар асманда бийлик жүргүзөт. Анын эжеси Эрешигаль маркумдардын жер алдындагы падышачылыгын башкарат.

Иштар маркумдарды тирилтүүнү жана дүйнөнү ажалдан куткарууну каалап, эжесине барат. Бирок Эрешигаль синдисин туткундап коёт. Иштар өзүнүн ордуна башка киши тапса, аны бошоторун айтат. Иштардын сүйгөнү **Таммуз** (шумерлерде Думузи) анын ордуна барат.

Иштар асманга кайтат, ал эми Таммуз жер алдындагы дүйнөгө жарым жылга кетет. Ал эми калган жарым жылда Таммуздун ордуна карындашы барган мезгилде Таммуз биздин дүйнөгө кайтып келет. Бул миф жыл мезгилдеринин алмашуусун түшүндүргөн. Месопотамиялыктардын ишениминде өсүмдүктөр дүйнөсүнүн Кудайы Таммузга болгон ишеним өзгөчө орунду ээлеген. Анткени жердеги түшүмдүүлүк ага көз каранды болот деп ишенишкен.

Күн Кудайы **Шамашты** адамдар урматтап, жакшы көрүшкөн. Ал жогорку сот катары эсептелип, жаман иштери үчүн адамдарды соттогон. Шамаштын соту тез жана адилет өткөн. Кылмышкерлер, уурулар жана каракчылар андан коркушкан. Кара өзгөй сыйкырчылар жана жиндер жараткан ар түрдүү түнкү коркунучтар Күн Кудайынын айкын жарыгынан жок болушкан.

Месопотамия элдеринде баатырлар жөнүндө мифтер да бар. Мифтерде баатырлардын окуялары жана эрдиктери түптүз кудайларга байланыштырылган. Баатырлар улуу иштерди аткаруу, кудайларга кызмат кылуу, адамдарды башкаруу үчүн атайын жаратылат.



Күндүн кудайы Шамаш (отурат) Вавилон падышасы Хаммурапиге (турат) бийликтин белгисин көрсөткөн таякты тапшырып жатат. Уламыш боюнча Хаммурапи өзүнүн мыйзамдарын Шамаштан алган.

Алардын арасында Гильгамеш жөнүндөгү атактуу баян өзгөчө белгилүү. Баянда Гильгамештин эрдиктери, достук, кудайлардын жазалоосу, өлбөстүккө умтулуу, жазмыш тууралуу баяндалат. Бул миф – дүйнөдөгү көркөм адабияттын эң байыркы үлгүлөрүнүн бири.



Гильгамеш.

Гильгамеш жөнүндө миф

Гильгамеш – Месопотамиядагы Урук шаар-мамлекетинин падышасы. Өлбөстүктү, жашоонун маңызын издеп бир нече жылдар бою көптөгөн өлкөлөрдү кыдырган. Гильгамеш көп эрдиктерди жасаган. Ал досу Энкиду менен бирге алыскы өлкөдөгү токойдо жашаган желмогуз Хумбаба менен кармашууга барат. Хумбаба токойго келгендердин баарын жок кылып койчу экен. Айыгышкан кармашта алар желмогузду жеңип алышат.

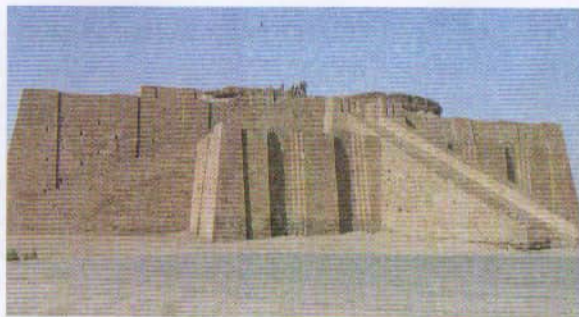
Адамдарды жазалоо үчүн кудайлар асмандан зор өгүздү жөнөтүшөт. Өгүз шаарларды кыйратып, эгин талааларын тебелеп, адамдарды кырып кирет. Гильгамеш өгүздү жеңип алып, адамдарды сактап калат. Жарадар болгон досу Энкидуну аман алып калуу үчүн Гильгамеш өлбөстүктүн чөбүн издеп жөнөйт. Гильгамеш деңиздин түбүндө өскөн сыйкырдуу чөптү издеп табат, андан өз эли менен биргеликте пайдаланууну чечет. Бирок кайтып келе жатканда ал чөптү бир жылан уурдап кетет.

Гильгамеш өмүрүнүн акырында эл үчүн жасаган жакшы иштери анын өмүрүн түбөлүктүү кылганын түшүнөт.

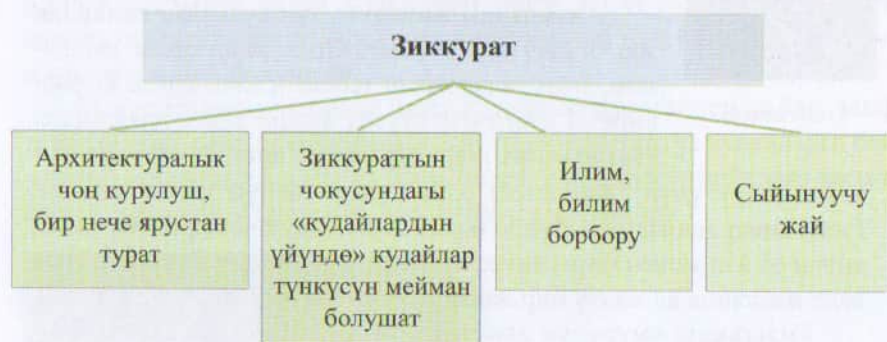
❖ Мифтеги каармандын адамдарга таандык кандай сапаттарын байкадыңар? Анын жакшы сапаттарын аныктап, ага түшүндүрмө бергиле.

Зиккурат – кудайлардын турагы. Месопотамиялыктар кудайларга арнап атайын шатылуу мунара-храмдарды – зиккураттарды курушкан. Зиккурат кудайлардын турагы жана алар менен байланышуу каражаты катары саналган.

Храмдын ыйык жайында Кудайдын айкели орнотулган. Храмдарда жайгашкан кудайлардын айкелдери алардын адамдарга камкордугунун кепилдиги катары кызмат кылган. Кудайларды күнүгө жуунтуп, кийинтип жана тамактандырып туруу зарыл милдет деп эсептелген. Кийимди жана тамакты сыйынуучулар курмандык катары алып келишкен. Айкелди храмга кире бериштен көрүүгө мүмкүн эмес эле. Ички бөлмөлөргө кирүүгө уруксат алгандар гана аны көрө алышкан.



Ур шаарындагы Зиккурат.



Храмдар сыйынуу жайларынын гана милдетин аткарбастан, илим-билимди сактоочу жана жайылтуучу жайлардан болушкан. Алардын чокуларынан асман телолоруна байкоолор да жүргүзүлүп турган. Ар бир асман телосу тигил же бул Кудай менен байланыштырылган. Алардын асман бетинде жайгашуусу адамдын тагдырын аныктайт деп эсептешкен. Вавилондо диний практикалар менен биргеликте астрономия жана астрология өнүккөн.

Астрология (гр. astron – жылдыз жана logos – сөз, илим) – жердеги жашоонун окуяларын асман телолорунун жайгашуусу боюнча алдын ала айтууга болот деп эсептеген илим.

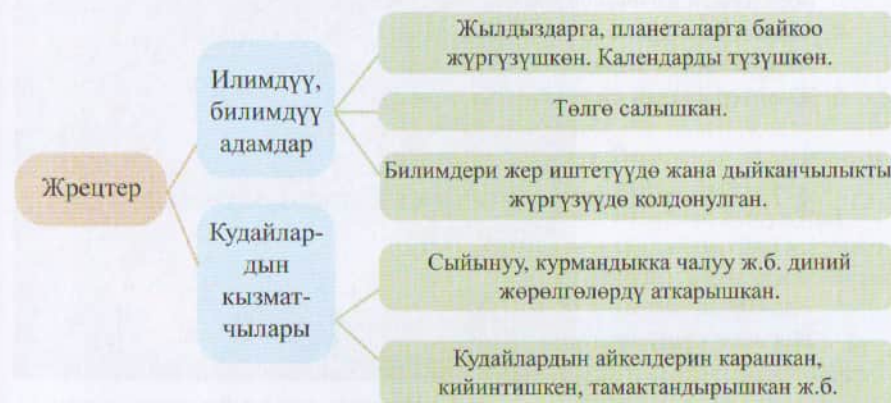
Астрономия (гр. astron – жылдыз жана nogos – мыйзам) – ааламдагы асман телолорунун жайгашуусун, кыймылдарын, келип чыгуусун жана өнүгүүсүн изилдеген илим.

Кудайлардын каарына калбаш үчүн адамдар храмдарда туруктуу түрдө диний ырым-жырымдарды аткарып, курмандыктарды жасап турушкан. Натыйжада диний жөрөлгөлөрдү аткаруучу адамдардын өзүнчө бир катмары – жрецтер жана храм кызматкерлери калыптанган.

Жрецтер адатта атактуу үй-бүлөлөрдөн чыгып, алардын даражасы мураска калтырылган. Бул кызматтарга аялдар да кабыл алынган. Алар кудайлар менен адамдардын ортосундагы ортомчулук милдеттерди аткарышкан. Убакыттын өтүшү менен булардын коомдогу үстөмдүк кылуучу абалы жана ролу жогорулаган. Жректик даражага жетүү үчүн дене мүчүлүштүктөрүнүн кемчиликсиздиги, келбети, сыны ж.б. сыяктуу ритуалдык талаптар коюлган.

Жрецтер ыйык жазуулардын сактоочулары, илимдин, билимдин коргоочулары жана устаттар да болушкан. Алар планеталарды жана топ жылдыздарды айырмалоону үйрөнүшкөн жана астрономиянын негиздерин иштеп чыгышкан.

Байыркы Месопотамиядагы жрецтердин ролу:



Схеманы колдонуп, жрецтердин жана шамандардын аткарган кызматтарын салыштыргыла.

Месопотамияда төлгөнүн жана сыйкырчылыктын ар кандай түрлөрү кеңири тараган. Төлгөчүлөр адатта жрецтер болушкан. Аларга жеке адамдар гана эмес, падышалар да келечекти билүү үчүн кайрылышкан. Төлгөчүлөр ар түрдүү түштөрдү жорушкан. Алар төлгө салышып, ар түрдүү белгилер боюнча алдын ала келечекти айтышкан.

❖ **Байыркы Месопотамиянын дини маданияттын жана илимдин өнүгүшүнө кандайча таасир берген? Фактыларды келтиргиле.**

ТАЯНЫЧ КОНСПЕКТ:

- Месопотамиянын көп кудайлары...
- Жрецтер кудайлардын кызматчылары...
- Төлгөчүлөр...
- Зиккурат – Кудайдын үйү...
- Астрология...

Суруолор жана тапшырмалар:

1. Эмне үчүн мифтер көбүнчө «тарыхчылар үчүн кенч» деп аталат? Мифтерде сүрөттөлгөн окуяларды ишенимдүү деп эсептөөгө болобу?
2. Байыркы Месопотамиянын калкы кайсы кудайларга ишенишкен?
3. Байыркы элдердин дини табигый-климаттык шарттардын, жашоо образынын өзгөчөлүгү менен байланышканбы?
4. Месопотамиядагы храмдар кандай көрүнүштө курулган? Алар коомдун жашоосунда кандай роль ойногон?
5. Жрецтер кандай кызмат аткарышкан?

§ 7. Байыркы месопотамиялыктардын сыйынуу культтары

Негизги түшүнүктөр:

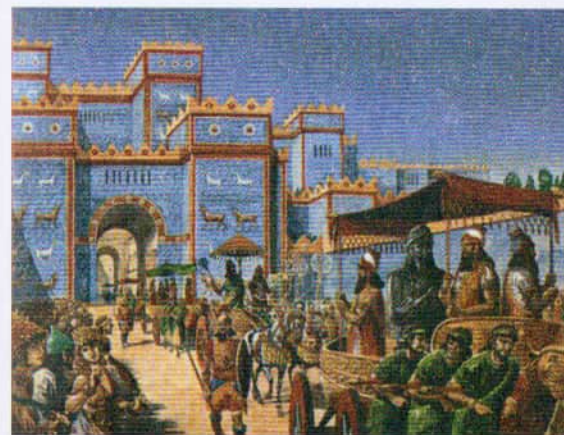
Жөрөлгөлөр, идол, адоранттар, кудайлар жана адамдар

Эстегиле!

Месопотамиянын жөнөкөй жашоочулары кайсы кудайларды өзгөчө урматташкан?

Сыйынуулар жана жөрөлгөлөр. Сыйынуунун эң маанилүү элементи курмандык чалуу болгон. Согуш ачуу, жеңишти камсыздоо, храмдардын жана хан сарайлардын пайдубалын түптөө курмандык чалуу менен коштолгон. Мында кудайларды ыраазы кылуу үчүн берилген курмандык кеңири таралган. Курмандыкка жыл сайын үй жана жапайы жаныбарлар, канаттуулар, бал, жашылчалар алынып келинген. Кимде-ким курмандык чалуудан баш тартса, кудайлардын жек көрүүсүнө кабылган. Согуш учурунда түшкөн олжолордун көбү курмандык үчүн храмдарга берилген. Коргоочу-кудайлардан курмандыктар жана жалбарып сыйынуулар менен ырайым алууга аракет кылышкан. Жамандык жасоочу кудайларга диний магиянын жардамы менен таасир этүүгө аракеттенишкен.

Алардын айкелин даярдашып, аны өрттөшкөн, сындырышкан же көмүшкөн. Бул магиялык аракеттер алгачкы жамааттык түшүнүктөрдөн башат алган. Байыркы месопотамиялыктар майрам күндөрү кудайлардын урматына салтанаттуу курмандык чалууларды жасашкан. Сыйынуучулардын курмандыктары храмдын короосунун ичинде турган курмандык такталарына (алтарь) коюлган. Андан соң курмандыкка келген эттин, башка азыктардын олуттуу бөлүгүн жрецтер жана келгендер жешкен. Туруктуу астрономиялык байкоолор жрецтерге жетишерлик так календарларды түзүүгө мүмкүндүк берген. Ал диний майрамдарды өткөрүүнүн убактысын белгилөөдө да колдонулган.



Вавилондо жаңы жылды майрамдоо 12 күнгө созулган. Бул учурда кандайдыр бир иштерди жүргүзүүгө, ошондой эле кылмышкерлерди жазалоого, согушууга катуу тыюу салынган.

Жазгы күн-түн тенелүү учуруна туура келген жаңы жылды майрамдоо салтанаттуу өткөрүлүп турган. Вавилондо жаңы жылды майрамдоо Мардуктун айкелисиз мүмкүн эмес деп эсептешкен. Майрам учурунда Мардуктун уулу Набунун айкелин да алып жүрүшкөн. Вавилондун тургундары Мардуктун Тиаматты (коркунучтуу аждаарды) жеңгенине ыраазычылык билдиришкен. Мындан кийин жаңы жыл келип, жаз кайтып келет деп ишенишкен.



Набу – вавилондуктардын жазуу жана акылмандык Кудайы.

Диний майрамдар учурунда кудайлардын идолдору храмдан сыртка алынып чыгарылган. Аларды салтанаттуу жүрүштөрдө көтөрүшкөн же аземдүү жасалгаланган кайык менен каналдардан алып өтүшкөн. Сыйынуулар флейтада, арфада ж. б. аспаптарда ойноо менен коштолгон. Жөнөкөй жашоочуларга Кудайдын идолун ушул жерден гана көрүүгө мүмкүнчүлүк түзүлгөн.

Идол – көбүнчө таш, сөөк, жыгач, чопо ж.б. материалдардан жасалган кичинекей айкел. Ал коргоочу күчтүн алып жүрүүчүсү деп эсептелгендиктен, культка сыйынуунун предмети болгон.



Өсүмдүктөр дүйнөсүнүн
Кудайы Таммуз.

Б.з.ч. 482-жылы перс баскынчылары Вавилондун башкы храмындагы (Эсагилдеги) Мардуктун алтын идолун сындырышкан. Ушул окуядан соң Вавилондун жашоочулары жаңы жылды майрамдабай калышкан.

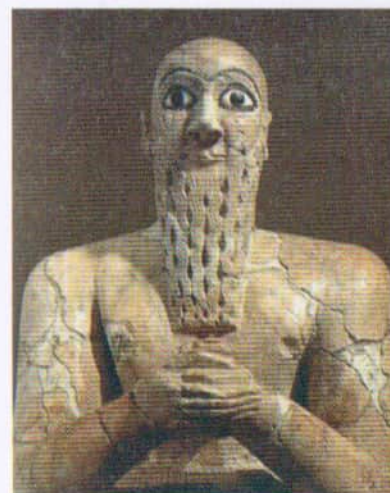
❓ **Байыркы месопотамиялыктар эмне үчүн жаңы жылды майрамдашкан? Байыркы месопотамиялыктардын жаңы жыл майрамы менен Нооруз майрамынын ортосунда кандай окшоштуктар жана айырмачылыктар бар?**

Кудайлар жана адамдар. Байыркы месопотамиялыктар адамдардын жаралышын ар түрдүүчө элестетишкен. Кудайлар адамдарды өздөрүнө курмандык чалуу жана иштеп берүү үчүн чоподон жаратышкан деп ишенишкен. Башка мифтерде адамдар, өсүмдүктөр сыяктуу, жерден өсүп чыккан деп айтылат. Месопотамиялыктар адамдар кудайлардын каалоолорун аткарып турууга милдеттүү деп ойлошкон. Ошондуктан храмдарда кудайлардын идолдорунун алдында дайыма «сыйынып жаткан» адамдардын кичинекей (10 смден 70 смге чейин) сөлөкөттөрү – **адоранттар** коюлган.

Адорант (латын тилиндеги адоре – сыйынуу сөзүнөн) – сыйынып жаткан адамдын айкели, аны храмга тартуулашкан.

Кудайлар адамдардын жана буюмдардын тагдырын алдын ала аныктаган. Адамдар тагдырына баш ийүүгө, ага даярдалган бардык нерсени кабыл алууга тийиш болгон. Кудайларды урматтоо жыргалчылыктарга, урматтабай коюу кутулгус жазага алып келет деп ишенишкен.

Үй-бүлө ынтымагын бузуу өзгөчө оор кылмыш катары каралып, Кудайдын каарына калган. Тирүү жандыктарды атайылап жок кылуу да кудайлар тарабынан жазаланган. Кудайлар жеке адамдардын өмүрүн гана эмес, бүтүндөй өлкөлөрдүн бакубатчылыгын да тескешкен.



Адорант.



Адоранттар.

Узак өмүр, жердеги бакубатчылык, ар кандай жамандыктардан коргоо кудайлардын эң улуу белеги саналган. Ал эми согуштук жеңилүүлөр, жамандыктар, оорулар ж.б. каарданган кудайлар жөнөткөн жаза катары таанылган.

Байыркы Месопотамияда маркумду узатуу жөрөлгөсү. Месопотамиялыктар тиги дүйнөдө жашоо бар экенине ишенишкен. Мифтер боюнча маркумдардын руху бир нече сыноодон өткөндөн кийин гана жер алдындагы караңгы дүйнөгө түшөт. Жер алдындагы падышачылыктын мыйзамы боюнча адамдар жер үстүнө кайтпас болуп кармалууга тийиш. Месопотамия элдеринин дини жердеги жашоого багытталган. Адамдар үчүн өлүм кадимки жана табигый нерсе катары кабыл алынган.

Месопотамиялыктар жакын адамдарын жоготкондо кайгысын ый жана ызы-чуулар менен билдиришкен. Маркумдун үй-бүлөсүнүн мүчөлөрү өздөрүн түрдүү кыйноолорго салышкан. Кийимдерин тытып, бетин жана көкүрөгүн тырмалап, башына күл себишкен. Маркумду жууп, жыттуу майларды сүйкөп, жупунараак кийинтип көмүшкөн. Аларды азык, кийим, жасалгалар жана идиштер менен жабдышкан.

Мүрзөлөр кыштан тургузулган. Алар кеңири жер алдындагы камералар түрүндө болуп, ичине түтүктөр киргизилген. Ал түтүктөр аркылуу камкордук көрүүчү тукумдары суу куюп турушкан. Анткени маркумдар дайыма суусап турушат деп эсептешкен.

❖ **Байыркы месопотамиялыктардын маркумду жоктоо жөрөлгөлөрүндө байыркы түрк элдериники менен окшоштуктар барбы?**

Вавилон Ассириянын курамына кирген соң, башкы Кудай болуп Ашшур жана анын үй-бүлөсү таанылган. Бирок Ашшурга сыйынуу анчалык кеңири таркаган эмес.

Биздин замандын I кылымынан тартып Месопотамия аймагы тыштан басып алууларга кабыла баштаган. А дегенде перстер, андан соң гректер, акырында арабдар басып кирген. Басып алуучулардын бул аймакка отурукташуусу менен байыркы диндин мааниси төмөндөгөн. Ошентсе да Жакынкы Чыгыштагы кийинки пайда болгон диндерге месопотамиялыктардын дининин таасири тийген.

Топон суу жөнүндө миф

Адамдар кудайларды урматтап, сыйлабай калган соң, кудайлар адамдарды кырып жок кылуу үчүн жердин бетине топон суу каптатмак болушат. Бирок акылмандыктын Кудайы **Эа (Энки)** кожоюндун жер кепесин жасоодо колдонулган камыштарга айтып коёт. Камыштар болсо кожоюнга шыбырап билдиришет. Кожоюн болсо чоң кеме жасап, кемеге өзүнүн үй-бүлөсүн, чебер кол өнөрчүлөрдү, үй жана жапайы жаныбарларды салып алат.

Кара булуттар каптап, жер бети капкараңгы болуп, бороон-чапкын жүрөт. Тынымсыз нөшөр төгүп, суу каптап ташкындайт. Жер жүзүндөгү жандуулардын бардыгы өлүп жок болот. Алты күндөн кийин күн ачылып, суу тартыла баштайт. Кемеден учуруп жиберген карга суусу жок кургак жерди табат, анан ал жерге адамдар жана жаныбарлар келип түшөт. Ошентип, жер жүзүндө жашоо уланат. Топон суу жөнүндөгү миф Эки дарыя аралыгынан башка өлкөлөргө тарап кетет.

❖ **Эмне үчүн бул миф Эки дарыя аралыгында пайда болгон? Бул миф Борбордук Азияда жаралышы мүмкүн беле?**

ТАЯНЫЧ КОНСПЕКТ:

- Сыйынуу культтары жана ритуалдар...
- Жаңы жылды майрамдоо...
- Адамдарды кудайлар жараткан...
- Адоранттар...
- Бүткүл дүйнөлүк топон суу жөнүндө миф...

Суроолор жана тапшырмалар:

1. Байыркы месопотамиялыктардын сыйынуу жөрөлгөлөрү кандай болгон?
2. Эмне үчүн майрамдарда Кудайдын айкелин сыртка алып чыгышкан?
3. Алар адамдын жаралышын кандайча элестетишкен?
4. Жергиликтүү тургундар тиги дүйнө жөнүндө кандай түшүнүктө болушкан?
5. Месопотамия элдеринин дини маданияттын өнүгүшүнө кандай таасир эткен?

Байыркы Египеттин дини

§ 8. Байыркы Египеттин диний ишенимдери

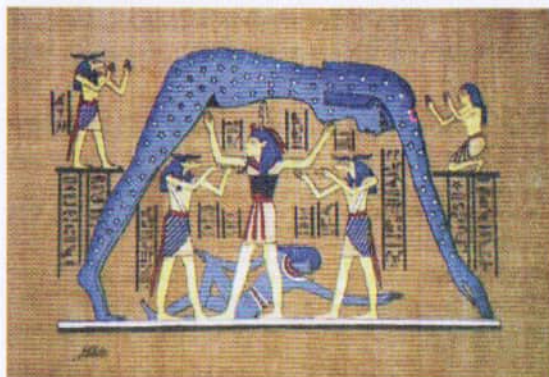
Негизги түшүнүктөр:

Пантеон, храм, жрецтер, мумия

Эстегиле!

Пантеон деген сөз эмнени билдирет?

Египеттеги Кудайлар пантеону. Египеттиктер жаратылышты жана адамдардын жашоосун көптөгөн кудайлар башкарат деп эсептешкен. Алар көп сандаган кудайларга сыйынышкан. Анткени ар бир чакан падышачылыктын өзүнүн кудайы болгон. Чакан падышачылыктардын бир өлкөгө биригүүсүнүн натыйжасында көп кудайлардан турган жалпы египеттик пантеон түзүлгөн.



Аалам байыркы египеттиктердин дүйнө таанымында. Асман Кудайы Нут, египеттиктер асманды ушундайча элестетишкен. Байыркы египеттик папирустан алынган сүрөт. Б.з.ч. 950-жылдар.

Египет мифтери боюнча кудайлардын териси алтындан, сөөкөрү күмүштөн, чачтары лазурит ташынан турган. Кудайлар көзгө көрүнбөйт. Бирок алар, адамдар сыяктуу эле, оорушат, картайышат, тамак жешет жана суусундук ичишет. Ошондой эле ыйлашат жана күлүшөт, башкаларга көз артышат. Кудайлар адамдарга муктаж, анткени аларга кызматчылар жана курмандыктар, кийим жана тамак керек.

Башкы кудайлардын буйруктарын адамдарды курчап турган жакшы жана жаман кичи кудайлар аткарышкан. Жаман кудайлар адамдарга ооруларды, өрттү, кургакчылыкты жана жутту жиберип турушкан. Ал эми байыркы египеттиктер алардан ар түрдүү жолдор менен коргонушкан. Тумарларды жасашкан, тиги дүйнөдөгү туугандарына

кат жазышып, жаман кудайлардан коргоону өтүнүшкөн.

Египеттиктер кудайларды баштары айбанаттардыкындай, денесин адамдардыкындай кылып сүрөттөшкөн. Байыркы Египет мамлекетинин жогорку Кудайы **Амон** кудайлардын падышасы деп жарыяланган. Кийин ал Күн Кудайы **Ра** деп аталып, байыркы Египеттин эң ардактуу Кудайы болуп калган. Мифтерде анын бир нече ысымы (Амон-Ра, Хнум-Ра ж.б.) эскерилет.

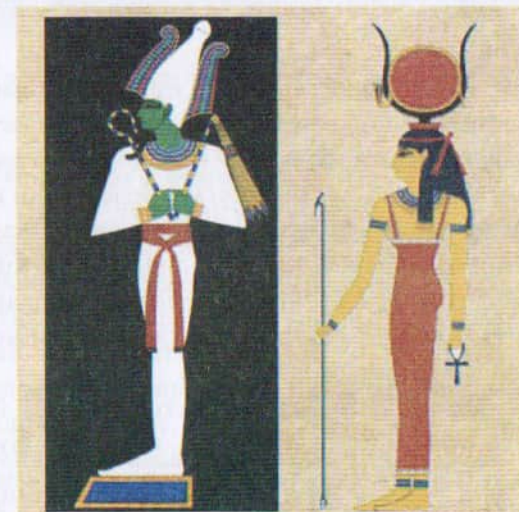


Кудай Амон-Ра. Египеттиктердин ишениминде Күн Кудайы алтын кайыкка түшүп, күн сайын асман аркылуу өтүп, батыштан ылдый түшөт.

❖ Эмне үчүн Күн Кудайы египеттиктердин башкы кудайларынын бирине айланган?

Египеттиктердин чарбасы негизинен жер иштетүү жана дыйканчылык болгондуктан, жыл мезгилдеринин алмашышы жана катаал табият кубулуштары алардын үрөйүн учурган.

Айрыкча чөл алар үчүн өтө коркунучтуу болуп көрүнгөн. Чөлдү египеттиктер кара ниет Кудай **Сет** башкарат деп ишенишкен. Каардуу Сет өзүнүн бир тууганы **Осиристи** өлтүргөн. Бирок Осиристин аялы Исида аны мумиялап, баласы Гордун жардамы менен кайра тирилтет. Кургакчылыкты чакырган ысык шамалдардан кийин



Осирис жана Исида. Осирис – мол түшүмдүн жана дыйканчылыктын Кудайы, кийин Ра менен бирге Египеттин жогорку Кудайы жана маркумдардын Кудайы деп да эсептелген. Исида – улуу Кудай-эне, дыйканчылыктын жана түшүмдүн Кудайы.

табияттын кайра жандануусун Осиристин тирилүүсү менен байланыштырышкан. Египеттиктер Осиристин тирилүүсүн түшүмдүүлүктүн майрамын өткөрүү менен салтанаттуу белгилешкен.

Байыркы Египетте Нилдин Кудайы **Хаппини** өзгөчө урматташкан. Ал алыскы түштүктө жыландын кайтаруусундагы үнкүрдө карападан суу куюп турган келбетте сүрөттөлгөн. Канча суу куя турганы Кудайдын эркине жараша болот. Нил дарыясынын азайып же көбөйүп агуусу ага көз каранды. Египеттиктердин жер иштетүүсү жана бүткүл жашоосу Нил дарыясы менен тыгыз байланышта болуп келген. Ошондуктан египеттиктер Нилдин Кудайын даңазалап, ага арнап гимндерди чыгарышкан.

❖ **Осирис жөнүндөгү мифте жыл сайын кайталануучу жаратылыштын кайсы кубулушу чагылдырылган? Ушул сыяктуу байыркы чыгыштык дагы кандай мифтерди билесиңер? Осирис жөнүндөгү мифтин алардан кандай айырмасы бар?**

Сет – ысык шамалдын Кудайы, жаалдуу жана кара мүртөз, кара ниет Кудай.

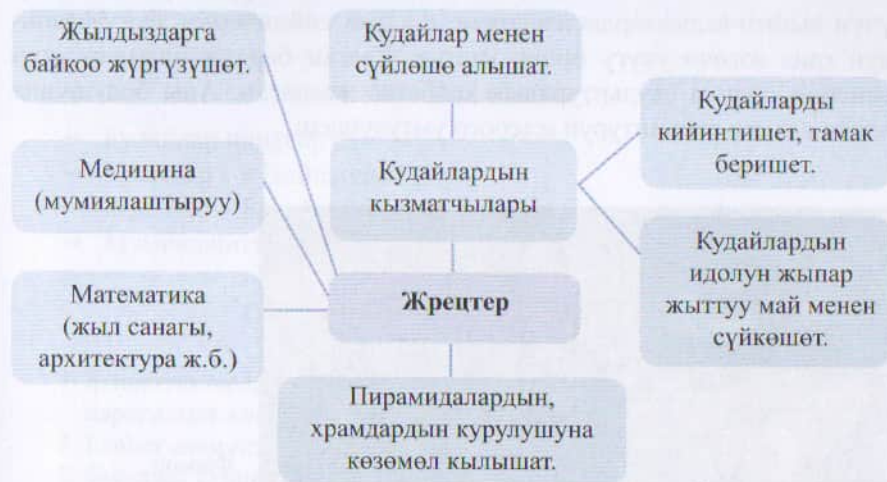
Гор – Төмөнкү Египеттин Кудайы, асман Кудайы.

Байыркы Египетте кудайларга сыйынуу жана фараондорду эскерүү үчүн храмдар курулган. Храмдагы сыйынуучу жерде кудайлардын таштан жасалган идолдору турган. Египеттиктер адамдардын айткандарын кудайлар угуп, белектерин кабыл алат деп ишенишкен. Алар курмандыктар үчүн гүлдөрдү, жашылчаларды, каз жана уй этин алып келишкен. Фараондор болсо храмдарга жер аянттарын, алтын, баалуу буюмдарды белек кылышкан. Ал эми жөнөкөй адамдар негизинен өз үйлөрүндө, кудайлардын чоподон жасалган идолдорунун алдында сыйынышкан.

Храмдарды жрецтер тейлешкен. Фараон башкы жрец болуп таанылган. Жрецтин кызматы мураска берилген. Жогорку жрецтер билимдүү адамдар болуу менен бирге зор урматка жана таасирге ээ болушкан. Жрецтер фараондорго белгилүү бир чечимдерди кабыл алууга жардам беришкен. Айрым жрецтер фараондор менен теңтайлаша алышкан, ал тургай Египеттин башкаруучусуна айланышкан. Алар келечекти карап жамгыр же жердин түшүмдүүлүгү үчүн ар кандай ырым-жырымдарды жасашкан. Байыркы египеттиктер үчүн жандын гана эмес, дененин да тазалыгы маанилүү ролду ойногон. Кудайга кызмат кылуу үчүн таза

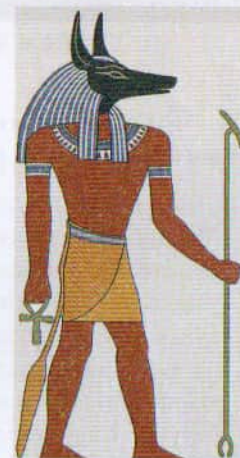
болуу талап кылынган. Ошондуктан эркек жана аял жрецтер ак кийим кийинишип, тазалыкты сакташкан.

Байыркы Египеттеги жрецтердин ролу



Схеманы колдонуп, «Жрецтер өткөргөн бир күн» деген темада аңгеме жазгыла.

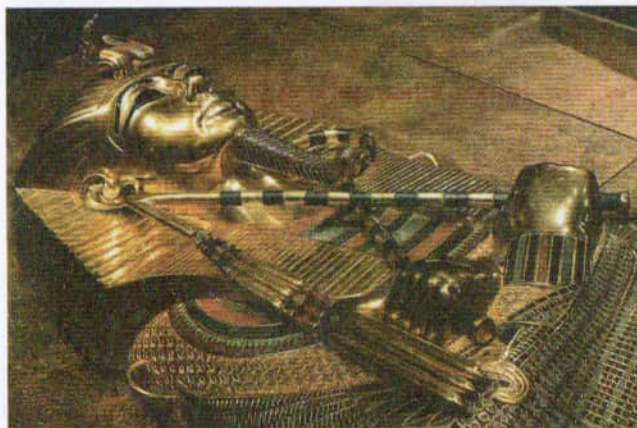
Байыркы Египетте маркумду көмүү жөрөлгөсү. Египеттиктер тиги дүйнөдөгү жашоого ишенишкен. Маркумдардын жаны жер алдындагы падышачылыкка барат деп ойлошкон. Ал жакта Осирис тактыда отурат да, маркумдун жашоодо кандай адам болгонун, жакшылык же жамандык жасап келгенин текшерип, аныктап, өзүнүн адилет сотун жүргүзөт. Жакшы адамдарды эгин өскөн талаалары бар, суусу мол болгон өзүнүн падышачылыгына калтырат. Күнөөкөрлөр денеси арстандыкына, тумшугу крокодилдикине окшогон коркунучтуу желмогузга жем болушат. Бирок жер алдындагы падышачылыкта жашоо үчүн адамдын денесине жаны кайтып келиши керек. Андыктан египеттиктер маркумдун денесин сактап калууга абдан кам көрүшкөн.



Осиристин сотуна адамдарды алып баруучу чөө баштуу **Анубис**.

Дененин канчалык бузулбай сакталуусу жандын ошончолук узак жашаарынын кепилдиги болуп саналган. Ошондуктан Египетте мумиялаштыруу өнөрү өнүгүүгө мүмкүнчүлүк алган. Ал көптөгөн каражаттарды жана убаракерчиликти талап кылган.

Бул болсо өтө бай адамдарга гана жеткиликтүү болуп, кедейлер үчүн кыйынчылыктарды жараткан. Ал эми кийинчерээк бул фараондун гана өзгөчө укугу болуп калган. Калган бардык адамдар үчүн дененин ордуна скульптуралык келбетче жасалган. Аны болушунча өлгөн адамга окшоштуруп жасоого умтулушкан.



Фараон
Тутанхамондун
алтын табыты.
Маркумдун бетинин
сүрөтү тартылып
жасалган.

❖ Байыркы египеттиктер чет жерде өлүп калуудан өтө коркушкан, анын башкы себеби эмнеде?

Мумия – бальзамдоо жолу менен атайын сакталган дене. Аны жасоо атайын жабык жана салкын жайларда жүргүзүлгөн. Мумиялаштыруу узакка созулган татаал процесс болгон жана айрым учурларда 60-70 күнгө чейин созулган. Биринчи кезекте денеден эрте бузулуучу ички органдар ажыратылып алынган. Андан соң денени бир канча убакытка чейин атайын суюктукка чылап коюшкан. Суюктукка жагымдуу жыт берүүчү кошулмалар кошулуп, денеге сиңирилген. Ал биринчи кезекте жагымсыз жыттарды жоготууга керек болгон. Бул процесстен кийин денени кургатып кездемеге орошкон. Кездемеге оролгон денени атайын табытка салып, сөөк коюлуучу жайга коюшкан. Фараондорду мумиялаштырганда сөөктү асыл таштар, кымбат буюмдар менен кошо

жашырышкан. Маркумдарга өңүн окшоштуруп бет кап жасашып, жүзүнө кийгизишкен. Мумия жасагандар адамдын анатомиясын терең өздөштүрүшкөн. Ошондуктан байыркы Египетте медицина жогору өнүккөн. Байыркы египеттиктер вена жана артерия кан тамырларынын, нерв системаларынын функцияларын жакшы билишкен.

ТАЯНЫЧ КОНСПЕКТ:

- Кудайлар пантеону...
- Храмдар – кудайлардын үйү...
- Жрецтер – Кудайдын кызматчылары...
- Мумиялаштыруу...

Суроолор жана тапшырмалар:

1. Египеттиктердин диний ишенимдеринде аларды курчап турган жаратылыш жөнүндө эмнелер айтылат?
2. Египет коомунда жрецтер кандай роль ойногон?
3. Байыркы Египетте храмдар эмне үчүн курулган?
4. Байыркы заманда: «Египет – Нилдин белеги», – деп айтышкан. Мында эмнеси туура жана эмнеси туура эмес? Түшүнгөнүңөрдү айтып бергиле.

§ 9. Байыркы Египет фараондору жана жаныбарлар культу

Негизги түшүнүктөр:

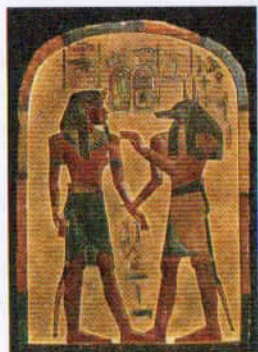
Фараон, пирамида, сфинкс,
Эхнатон, жаныбарлар

Эстегиле!

Египеттиктердин чарбасы жана жашоосу табияттын кайсы күчтөрүнөн көз каранды болгон?

Фараондорду ыйык тутуу. Байыркы египеттиктердин диний ишенимдеринде фараонго сыйынуу маанилүү орунду ээлеген. Фараон Ранын уулу жана мураскери деп эсептелген. Алар өздөрүнүн ысымына Ра ысымын кошуп алып жүрүшкөн. Египеттиктер фараондун денесинен күн нурундай алтын жана көрүнбөгөн жарык чыгып турат деген ишениште жашашкан.

Фараондун бийлиги чексиз болгон. Анын буйругун бузгандарды Кудай жазалап, ар кандай оор кырсыктарды жиберет деп ойлошкон.



Фараондун Кудайы
Анубис менен бирге
тартылган сүрөтү.

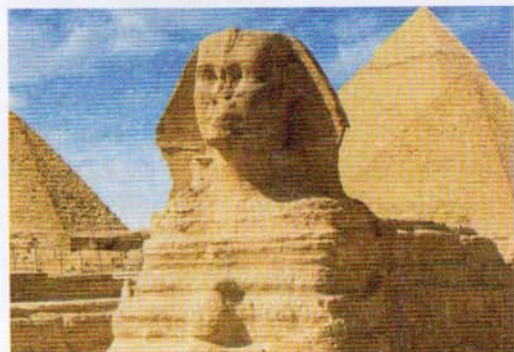
Атактуу адамдар, мамлекеттик кызматкерлер да фараондун алдына жыгылышып, анын басып өткөн изин өбүшкөн.

Ал дыйканчылык менен байланышкан мамлекеттик майрамдарда башчылык кылган жана табият кубулуштарына да таасир бере алган. Нил дарыясы жылдын белгилүү мезгилдеринде үзгүлтүксүз ташкындап турган. Бирок египеттиктер фараон дарыяны ташкындатууга буйрук бермейинче суу ташкыны болбойт деп түшүнүшкөн. Фараон ташкындоого уруксат берүүчү буйрукту папирууска жазып, сууга ыргыткан.

Мифтерге ылайык кудайлардын жерде орноткон «тартибин» кармап туруу анын башкы милдети болуп саналган. Ал тиги дүйнөдө кудайларга кошулуп, алар менен бирге кайыкта жашоо кечирген.

Пирамидалар жана сфинкс. Фараондордун денесин сактоо оор убаракерчиликтерди талап кылган. Аларды сактоо үчүн атайын көрүстөндөр – пирамидалар курулган.

А дегенде пирамидалар тепкич түрүндө анча чоң эмес салынса, кийинчерээк дүйнө жүзүнө белгилүү болгон эң бийик ири курулмалар пайда болгон. Сырткы көрүнүшү анча татаал болбогону менен ичинде ичке тар жол менен баруучу жашыруун бөлмөлөр жайгашкан. Бул бөлмөлөрдүн биринде фараондордун сөөгү жашырылган. Эң алгачкы пирамиданы фараон Жосер курдурган. Анын тепкич-тепкич болгон пирамидасы азыркыга чейин Египеттин аймагында сакталып



Гиза шаары.
Сфинкс жана пирамидалар.

турат. Нил дарыясынын жээгинде жайгашкан Гиза шаарындагы фараону Хеопс (Хуфу) үчүн тургузулган пирамида залкарлыгы менен айырмаланат. Кийин анын жанына Хеопстун уулуна жана небересине арналган дагы эки пирамида салынган. Алардан алыс эмес жерде ханышалардын чакан пирамидалары орун алган.

Пирамидалардын жанында аскадан чегип жасалган таш күзөтчү коюлган. Күзөтчүнүн тулкусу арстанга, башы адамга (фараондорго) окшоштурулган. Ал сфинкс деп аталат. Египеттиктер сфинксти көмүлгөн фараондордун пирамидаларын кайтарат деп ишенишкен. Зор пирамидалар жана сфинкстер египеттиктерде фараондор жөнөкөй эле адамдар эмес, алар эң күч-кубаттуу кудайлар деген ишенимге алып келүүгө тийиш эле.

Сфинкс – Байыркы Египет искусствосунда тулкусу арстан, башы адам сымал (айрым учурда шумкар же кочкор баштуу) статуялар.

Фараон Эхнатондун реформасы. Байыркы Египетте фараон Аменхотеп IV б.з.ч. XIV кылымда бийлик кылган. Ал египеттиктер эмне үчүн көп кудайларга сыйынышканы жөнүндө ойлонуп, бир гана Кудай бар деген жыйынтыкка келген жана диний реформаларды жүргүзгөн. Жрецтердин чексиз бийлигин токтотуп, египеттиктердин диний турмушуна чоң өзгөрүүлөрдү алып келген.



Сфинкс образындагы Эхнатон Атонго белектерди тартуулап жатат.

Атон Күн диски түрүндө сүрөттөлгөн. Атон нур колдорун жерге чачыратып, кичинекей алакаандары менен бардык жандууларды сылайт.

Атон – Күн Кудайы, ал кыска убакыт бою башкы жана жалгыз Кудай деп эсептелген.

Күн Кудайы Атонду бардык египеттиктер үчүн жалгыз Кудай, өзүн анын уулу деп жарыялаган. Фараон өз ысымын **Эхнатон** («Атонго жагымдуу» дегенди билдирет) деген атка өзгөрткөн. Башка кудайлардын храмдары жабылган, жрецтери таркатылган. Айрыкча мурдагы египеттиктердин башкы Кудайы Амон Рага сыйынуу катуу куугунтукталган. Өлкөнүн борбору атайын жаңыдан курулган Ахетатон шаарына көчүрүлгөн.

Бирок Байыркы Египетте жалгыз Кудайга сыйынуу узакка созулган эмес. Эхнатон өлгөндөн кийин жрецтер мурдагы кудайларга сыйынууну кайра калыбына келтирип алышкан.

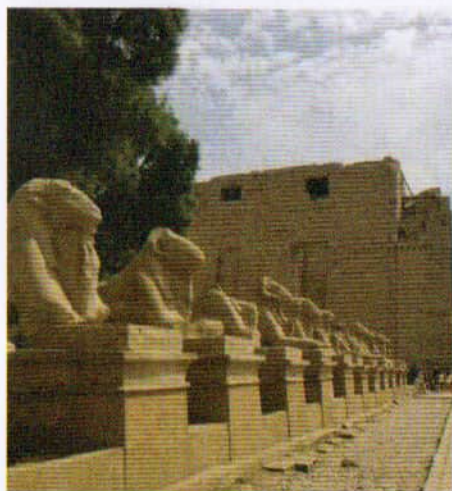
❖ **Эмне үчүн Эхнатондун диний реформалары кийин улантылган эмес жана кызматчылары анын эстеликтерин жок кылууга аракет кылышкан?**

Айбанаттарды кудайлаштыруу. Египеттиктер дээрлик бардык тирүү жандыктарды ыйык тутушкан. Кудайлар алардын сырткы көрүнүшүн алып, жердеги иштерге катышышат дешкен. Айрым айбан-дар: уй, бука, кой, арстан, чаян коңуз, өзгөчө ителги жана мышыктар

жалпы элдин урматтоосуна ээ болушкан. Ал эми крокодилге, жыланга белгилүү бир аймактарда гана сыйынышкан.

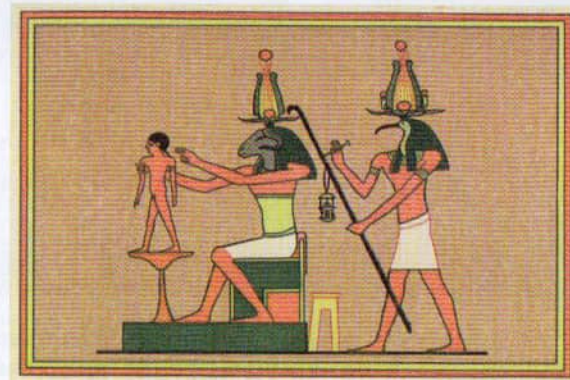
Египеттеги өтө урматталган айбандардын бири болуп бука саналган. Мемфистеги храмда мол түшүмдүн символу – **Апис** аттуу бука багылган. Жрецтер жана кызматчылар ага өзгөчө кастарлап камкордук көрүп турушкан. Апис өлгөндөн кийин бүткүл өлкө боюнча мандайында сөзсүз ак кашкасы бар буканы издешкен.

Бул айбандардын айрымдары храмдарда багылып, өлгөндөн кийин аларды да мумиялаштырышкан. Айбандардын айрым мүнөздүү өзгөчөлүктөрү тигил же бул кудайлар менен



Луксор шаары. Карнак храмынын алдындагы кочкор баштуу сфинкстердин аллеясы. Египеттиктер кочкорду түшүмдүүлүктүн жана көбөйүүнүн символу катары карашкан.

байланыштырылган. Куш (Ибис) баштуу Кудай **Тот** – катчылардын жана жазманын Кудайы, кочкор баштуу **Хнум** жаратуучу Кудай деп эсептелинген. Египеттиктер Хнум адамды чоподон карапа жасоочу ийиктин жардамы менен ийлеп жасаган деп ишенишкен. Конкреттүү айбандарга байланышкан мындай келбеттерди египеттиктер өз пантеонундагы дээрлик бардык кудайларга ыйгарышкан.



Хнум жана Тот.
Хнум – жаратуучу Кудай.
Айрым мифтер боюнча кудайларды да жараткан.
Хнум – карапачылардын колдоочусу.
Тот – чечендик өнөрлүн колдоочусу.

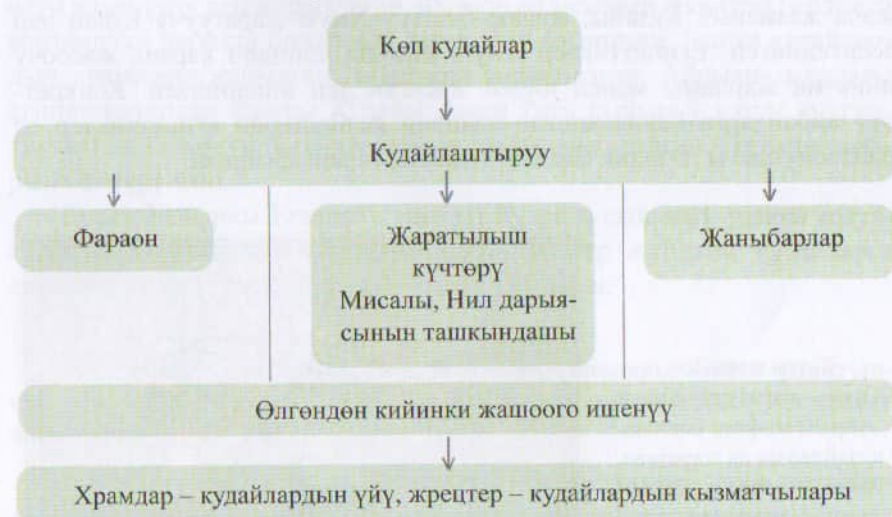
Фараондордун баскынчылык согуштарынын натыйжасында египеттиктер башка диний ишенимдер менен да жакындан тааныша башташкан. Убакыттын өтүшү менен Египеттин салттуу пантеонуна чет жерден келген Кудайлар кабыл алынган. Байыркы египеттиктердин дини башка аймактарга жана элдерге да таасирин тийгизген.

Египеттиктер мышык баштуу сулуулук Кудайы Бастетти өзгөчө урматташкан. Байыркы заманда Перс падышасы фараондун аскерлерине кол салган. Салгылашуунун жүрүшүндө перстер египеттиктердин алдына бир нече жаныбарларды кармашкан. Ал «кудуреттүү» жаныбарлар... мышыктар эле. Натыйжада согушта египеттиктер жеңилип калышкан.

❖ **Эмне үчүн Египеттин тургундары мышыктарга жана кээ бир жаныбарларга урмат-сый менен мамиле кылышкан?**



Байыркы египеттиктердин дини



Схеманы колдонуп, байыркы египеттиктердин дини алгачкы адамдардын диний ишенимдеринен кандайча айырмалангандыгына талдоо жүргүзүлсө? Эмне үчүн египеттиктер Нилге сыйынышкан? Алар Нилдин ташкындашына кандай түшүндүрмө беришкен? Эмне үчүн ташкындын себебин таба алышкан эмес?

ТАЯНЫЧ КОНСПЕКТ:

- Фараондордун чексиз бийлиги...
- Айбанаттарды кудайлаштыруу...
- Атон – жалгыз Кудай...
- Эхнатондун реформасы...

Суроолор жана тапшырмалар:

1. Эмне үчүн фараондор Күн Кудайы Ранын уулдары деп эсептелген?
2. Эмне үчүн Египеттин тургундары жаныбарларга сыйынышкан?
3. Жалгыз Кудайга сыйынуу илимде эмне деп аталат?
4. Байыркы Египеттин дини менен Байыркы Месопотамиянын диний ишенимдерин салыштыргыла? Кандай окшоштуктар, өзгөчөлүктөр бар экендигин аныктагыла?
5. Депптериңерге төмөндөгүдөй таблицаны толтургула.

Эхнатондун реформасы	Реформанын жыйынтыгы

Зороастризм

§ 10. Зороастризм дини жана анын негизги окуулары

Негизги түшүнүктөр:

Зороастризм, Авеста, Ахурамазда, Митра жана Анахита. Ахриман

Эстегиле!

Египеттиктердин диний ишенимдери архитектуранын өнүгүшүнө кандай таасир берген?

Зороастризм дининин пайда болушу

«Зороастризм» сөзү **Зороастрдын** (байыркы фарс тилинде Заратуштра – алтын түстүү төөлөрдү айдаган адам маанисиндеги сөз) атынан улам келип чыккан. Ал б.з.ч. I-миң жылдыктын биринчи жарымында жашап өткөн инсан деп айтылат.

Б.з.ч. I миң жылдыкта Орто Азияда жана Ирандын аймагында зороастризм деп аталган дин кеңири тараган. Эрте орто кылымдарда зороастризм дини Сасанилер империясында үстөмдүк кылган. Ислам дининин жайылышы менен зороастризмдин таасири төмөндөп, акырындык менен дээрлик жок болуп кеткен. Учурда Иран менен Индиянын айрым аймактарында гана бул динди кармангандардын чакан топтору жашашат. Археологдор казуу мезгилинде Ак-Бешим, Красная Речка жана Кожо-Бакырган-Сайдан зороастризмге таандык буюмдарды табышкан.



Заратуштра.

Ал табылгалар Кыргызстандын аймагында да бул диндин таралышын далилдеп турат.

Зороастризм дининин негиздөөчүсү болуп легендарлуу Заратуштра саналат. Кийинчерээк Заратуштранын ысымы грекче аталышы боюнча «Зороастр» деп айтыла баштаган (грекче «астрон» – «жылдыз» сөзүнөн алынган). Анткени Грецияда аны биринчи орунда даанышман, жылдыз таануучу, астроном катары билишкен.

Зороастризмдин жаралышы жөнүндө төмөндөгүдөй уламыш бар. Күндөрдүн биринде таң заарда Зороастр суу алуу үчүн дарыянын жээгине барат. Тунук сууда ал Ахура-Мазданын элчилеринин биринин элесин көрүп калат. Элес нур аркылуу кайсы жакка барууга жол көрсөтөт. Ал нур Зороастрды жогорку жактагы Кудайларга алып барат. Ошентип, Зороастр 30 жашында жаңы диний окуунун пайгамбарына айланат.

Заратуштра үйдөгү беш баланын үчүнчүсү болуп төрөлгөн. Ал 15 жашында дин кызматкери наамын алган. 20 жашында ал үйүнөн кетип, 10 жыл мекенин кыдырып, акыйкат издеген. Зороастр адамдардын диний ишенимдерине кызыккан. Андан кийин туулган айылына келип, өзүнүн диний окуусуна үгүттөй баштаган. Заратуштра коомду мыйзам менен эмес, күч менен башкарууга кескин каршы чыккан.

❖ Уламыштар боюнча кээ бир диний ишенимдердин жаратуучулары акыйкатты издөөдө көп жылдары үйлөрүнөн кетип калып узакка жер кыдырышкан.

Силер кандай ойлойсунар, алардын антүүсүнө эмне себеп болгон жана кандай натыйжа берген?

Зороастризмдин окуусу. Зороастризм дининин окуулары «Авеста» деп аталган ыйык жазууларда камтылган. Аны түзүү эмгегинин башталышы Заратуштрага таандык деп эсептелинет. Мунун алгачкы бөлүгү б.з.ч. IX–VIII кылымдарда жаралган. Бардык тексттери б.з.ч. III кылымда жалпы 21 китепке чогултулган.

Зороастризм окуусу боюнча бүткүл аалам жана бизди курчап турган бардык нерсе эки башаттан – жакшылык жана жамандыктан туруп, токтоосуз күрөш жүргүзүлгөн. Мисалы, жарык – караңгы менен, жашоо – өлүм менен, укук – укуксуздук менен күрөшөт.

Ахура-Мазда – зороастризмди жолдоочулардын улуу жана даанышман жогорку Кудайы. Ал – бардык жакшы башаттардын: жашоонун, жандуу табияттын, жакшы иштердин жаратуучусу. Ахура-Мазданын көптөгөн жардамчы периштелери бар, алар анын буйругу менен жакшы иштерди аткарышат.

Ахриман – адамдар жек көргөн жана корккон жамандыктарды алып келүүчү Кудай. Дүйнөдөгү бардык жаман башаттар: кыйратуучу табигый кырсыктар, оорулар, өлүм-житим ж. б. терс көрүнүштөр ага таандык. Ахримандын жамандыктарды жасоосуна көп сандаган көзгө көрүнбөгөн каардуу жиндер (дэвдер) жардам беришет.

Зороастризмди жолдоочулар бул эки жогорку Кудайдан башка **Митра** жана **Анахита**га ишенишкен. Митра – байыркы ирандыктардын ишениминде коомдогу тартиптердин уюштуруучусу. Митра Ахура-Мазданын өзгөчө бир оң колу жана жердеги жардамчысы. Кийинчерээк ал келишимдин, ынтымактын, ошондой эле күндүн Кудайына жана аскерлердин колдоочусуна айланган.

Күн баштуу Митра Кыргызстандагы Саймалуу-Таш өрөөнүндөгү петроглифтерде образдуу көрсөтүлгөн.

Анахита Ахура-Мазданын кызы катары кабыл алынган, түшүмдүүлүктүн жана суунун Кудайы да болгон. Анахита медицинанын да колдоочусу катары урматталган.

Зороастризмдеги осуяттар. Зороастризм окуусунда табияттын ыйык тутууга байланыштуу түшүнүктөр жана эрежелер көп кездешет. Зороастризмдин жолдоочулары отту, жерди (топурак), сууну ыйык тутушкан. Зороастрийлер үйлөрүндөгү отту дайыма өчүрбөй



Ахура-Мазда.



Митра.



Анахита.

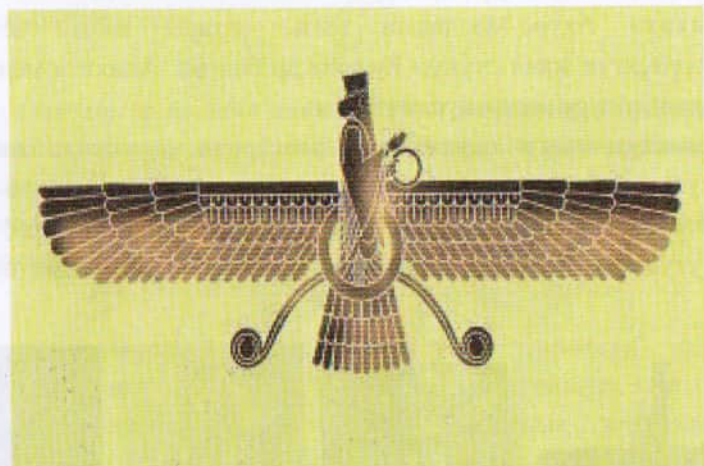


Ахриман.

кармашкан. Күйүп жаткан отко булганыч нерселерди жагышкан эмес, анын тазартуучу күчүнө ишенишкен. Башкы храмдагы күйүп туруучу от өзгөчө ыйык саналган. Зороастрийлер храмдан тамызгы алып келип, үйүндөгү отту жаңыртып турушкан. Жерди ар кандай таштандылар менен булгабастан таза кармашкан. Өсүмдүктөр өсүүчү жерлер – жашоонун (Ахура-Мазданын), такыр жерлер жана чөлдөр жамандыктын (Ахримандын) белгиси катары каралган. Сууну өзгөчө аздектеп, булганып калуудан коргошкон. Мисалы, майда курт-кумурскалар, кир, булганыч нерселер түшүп калса, колдонулган эмес.

Зороастризмдин жактоочулары үчүн жашоонун түпкү маңызы жакшы ой, жакшы сөз, жакшы иштен турат. Адам баласынын негизги милдети – адилеттүү жашоо мүнөзүн карманышы керек деп эсептешкен. Жамандык менен болуучу күрөштө жакшылыкка жардам берүү керек. Мисалы: калп сүйлөбөө, алдабоо, убаданы аткаруу, жалаң жакшылык иштерди жасоо.

Зороастризм окуусу боюнча адам баласы өз жолун өзү тандайт. Бул күрөштө кимге жан тартууну жана кимди коргоону да өзү чечет.



Фаравахар – зороастризм дининин негизги символу.

1. Борбордо турган карыя кишинин элеси акылмандыкты билдирет;
2. Эки канаттын учтары «жакшы ой, жакшы сөз жана жакшы ишти» түшүндүрүп, учуунун жана өнүгүүнүн символу болуп эсептелет.
3. Астынкы канаты адамды кыйналууга жана бактысыздыкка алып келүүчү «жаман ой, жаман сөз, жаман ишти» билдирет;
4. Эки жакка кайрылган белгилер оң жана терс күчтөрдү түшүндүрөт. Ал жамандыктан кутулуп, жакшылыкка умтулууга үгүттөйт;
5. Борбордук шакек адамдын чексиздигин жана дүйнөнүн улуулугун түшүндүрөт;
6. Карыянын бир колунун жогору көтөрүлүшү бул жашоону тандоону жана алдыга умтулууну билдирет. Экинчи колунда кармап турган шакек берилгендикти жана чынчылдыкты даназалайт.

❖ **Зороастризм окуусунда жакшылык менен жамандыктын ортосунда токтоосуз күрөш жүрүп турат деп айтылат. Ошондой күрөш азыркы коомдо барбы?**

ТАЯНЫЧ КОНСПЕКТ:

- Зороастр – жаңы диндин негиздөөчүсү...
- Зороастр «астролог»...
- Митра, Ахурамазда, Ахриман, Анахита...
- Авеста...
- Жакшылык менен жамандык күрөшү...

Сууроолор жана тапшырмалар:

1. Зороастризмдин алгачкы үгүттөөчүсү ким болгон?
2. Зороастрийлер сыйынган жогорку Кудай кандай аталган?
3. Зороастрийлер эмнени ыйык тутушкан?
4. Зороастризмди жактоочулардын жашоо маңызы эмнеде?

§ 11. Зороастризмдин диний жөрөлгөлөрү жана майрамдары

Негизги түшүнүктөр:

Жөрөлгөлөр, ыйык сан,
отко сыйынуу, Нооруз

Эстегиле!

Зороастризмдеги жамандык жана
жакшылык түшүнүктөрү кандай
чагылдырылат?

Сөөк коюу жөрөлгөлөрү. Зороастризмде жер жүзүндөгү эң коркунучтуу жамандык болуп өлүм эсептелет. Топурак, суу жана аба – зороастрийлер үчүн табияттын башаты, өмүрдүн жана жандуу жашоонун себепчиси. Бул жамандык менен жакшылыктын символу болгон топуракты булгабаш керек. Маркумдун сөөгүн жерге берүүгө да, отко күйгүзүүгө да, сууга таштоого да болбойт. Ошондуктан зороастризмде дүйнөдөн кайткан адамдын сөөгүн коюу боюнча өзүнчө салт жаралган. Салт боюнча сөөктү мунарага окшош атайын курулма – дакмага алып барып ташташкан. Ал жерге сөөктү канаттуулар тазалап жеп кетиши үчүн көп убакытка чейин калтырышкан.

Бирок адамдын сөөгүн ачык асман алдында биротоло калтырууга да болгон эмес. Жамгырда жуулуп, күнгө кургаган сөөктөрдү атайын чопо табытчаларга – **оссуарийлерге** салып жерге беришкен. Сөөктү жерге жашырууну жалгыз адам эмес, эки же андан көп адам чогуу жүргүзүшкөн.



Красная Речкадан
табылган оссуарий.
Чүй өрөөнү.
VII–VIII кылымдар.

Зороастризмдеги сыйынуулар жана ырым-жырымдар. Зороастрийлер жогорку Кудай Ахура-Маздага милдеттүү түрдө күн сайын сыйынышат. Ал бир күндө беш жолу аткарылып, ар башкача аталат:

- ◆ Хаван-гах – таң аткандан түшкө чейин;
- ◆ Рапитвин-гах – түштөн баштап үч саатка чейин;
- ◆ Узерин-гах – бешим маалдан күн батканга чейин;
- ◆ Аивисрутрим-гах – күн баткандан түн ортосуна чейин;
- ◆ Ушахин-гах – түн ортосунан таң атканга чейин.

Сыйынуу жеке жана жалпы да аткарылат. Ар бир сыйынуунун алдында жуунуу жөрөлгөлөрү милдеттүү түрдө жүргүзүлөт.

Кудайларга сыйынуулардан тышкары да ыйык нерселерге сыйынуулар жана аларга байланыштуу түшүнүктөр бар. Алар адамдардын күнүмдүк жашоолорундагы салттар, жөрөлгөлөр менен тыгыз байланыштуу.

Жети саны же «магиялык» жетилик – зороастризм үчүн ыйык сан. Ал тууралуу көз караштар айдын жети күндүк фазасы менен өз ара байланышына негизделген. Алар жети Кудайды, жети жылдызды, асмандын жети кабатын, жети осуятты урматташат. Он үч саны – аларда бактысыздыктын жана жамандыктардын белгиси. Айдын он үчүнчү күнү Ахриман жана жин-шайтандар адамдарга зыян алып келишет деп ишенишкен. Ага кабылбаш үчүн зороастрийлер өз үйлөрүн убактылуу таштап кетишкен.

Зороастрийлер үчүн от – тазалыктын, тазалануунун жана жамандыктан куткаруунун символу. Ага асман оту (Күн), чагылгандын оту, жылуулук берген от, храмдарда жагылган от кирген. Алар дене тазалыгына абдан чоң маани беришкен. Ар кандай ыпластык караңгылыктын жана жамандыктын белгиси дешкен. Отко сыйынуу же коломтого сыйынуу (коломто таюу) бир катар ырым-жырымдар менен коштолгон.

Байыркы отко сыйынуу жөрөлгөсү (аластоо) кыргыздарда бүгүн да кездешет. Мисалы, келинди отко киргизүү ырымы, көчүп, конууда малды аластоо ырымы ж.б.

Отко сыйынуу үй-бүлөлүк тиричиликте өтө ардакталган. Үйлөнүп жаткан жаш жубайлар «отко май куюу» ырымын сакташкан. Кыз атасыныкына киргенде күйөө бала, күйөөсүнүн үйүнө келгенде – келин алгач жүгүнүп, «от энеден» коргоосун суранышкан. Бул жөрөлгө алардын очогуна май куюу менен коштолгон. Отко түкүрүүгө, оттун айланууга, суу менен өчүрүүгө, оттун үстүнөн секирүүгө тыюу салынган. Оттун күлү калган жерди тебелешкен эмес, кеч күүгүмдө кошунасына от беришкен эмес. Оттун жардамы менен ооруну кубалашкан (учуктоо), жин-шайтандарды куушкан (албарстыны кубалоо) ж.б.

❖ **Бүгүнкү күндө оттун тазартуу күчүнө ишенген кандай элдик жөрөлгөлөрдү билесинер? Эгер билсенер, алар тууралуу кыскача айтып, маанисин чечмелеп бергиле.**

Жаңы жылды тосуу жана анын мааниси. Нооруз (жаңы жылды тосуу) – жаратылыштын жаңылануусунун символу, зороастризмдин эң салтанаттуу жана урматтаган майрамы. Жаңы жылды тосуу майрамы жаз мезгилине – 21-мартка туура келген.

Зороастрийлер майрамдык дасторконго жети түрдүү тамакты коюшкан. Борбордук Азияда Ноороздун дасторконунда «ш» тамгасынан башталган 7 зат (жети шин): шарап, шир (сүт), ширин, шекер, шербет, шам жана шоона болууга тийиш. Кийинчерээк 7 шинди «7 син» – сарымсак (сир), өндүрүлгөн дан (сабзи), джидда (санчид), алма (себ), уксус (сирко), адырашман (сипанд), миндаль себеленген угут конфети (сухон) алмаштырган.

Ислам дининин кириши менен шарият шарапты жана шамды коюуга тыюу салган. Нооруз Кыргызстанда жергиликтүү диний ишенимдер менен жуурулушуп, орто азиялык өзгөчө формага ээ болгон.



Сүмөлөк кайнатуу.



Нооруз майрамы.

Майрам учурунда адамдар бири-бирин жаздын келиши менен куттукташып, жакшы каалоолорун билдиришкен. Бул күнү согуштар токтоп, адамдардын ортосунда тынчтык орногон. Бардыгы жакшы-накай кийинишип, жаман нерселер тууралуу ойлонбоого аракет кылышкан. Бул майрам биринчи кезекте үй-бүлөлүк майрам катары белгиленген. Кайсы жерде болгондугуна карабастан, үй-бүлө мүчөлөрү ата-энесинин үйүнө түшкү тамактанууга келишкен. Улууларга, өз ишинин чеберлерине, аксакалдарга урмат көрсөтүлгөн. Арча түтөтүп, анын түтүнү менен кишилерди, малды, боз үйдү, жууркан-төшөктү аласташкан. Аластоо учурунда ар кандай кырсыктардан куткарууну жалынып суранышкан. Ар бир үйдө атайын даярдалган тамактар – сүмөлөк же көжө жасалган. Көжөнү даярдоодо данды бир аз нымдашкан жана аны кабыгынан ажыраганча жанчышкан. Андан кийин элеп, 5–6 саат сууга чылап, сүт кошуп кайнатышкан. Бул тамактар менен Ноорозду куттуктап келгендердин ар бирин сыйлашкан. Күндүн экинчи жарымында аксакалдар эң урматтуу карыя адамдын боз үйүнө чогулушкан. Жаңырып жаткан жылдын жакшылыктарды алып келүүсү үчүн жакшы каалоо-тилектер айтылган.

Зороастризмдин дагы бир өзгөчөлүгү – анда аскетизм (бул дүйнөнүн байлыктарынан, жыргалчылыктарынан баш тартуу) идеясы жок. Адам жакшы жашашы үчүн адал эмгек менен каражат топтоого акылуу гана эмес, милдеттүү да болуп саналат.

❖ **Нооруз майрамын белгилөөдө коомдо ар кандай талаштар болуп келет. Силер кандай ойлойсунар, аны белгилөөнүн мааниси кандай?**

ТАЯНЫЧ КОНСПЕКТ:

- Сөөк коюу жөрөлгөлөрү...
- Оссурийлер...
- Зороастризмдин ырым-жырымдары...
- Отко сыйынуу...
- Жаңы жылды тосуу...

Сууроолор жана тапшырмалар:

1. Сөөк коюу жөрөлгөлөрү кандай аткарылган?
2. Зороастризмде 7 жана 13 сандары эмнени билдирген?
3. Зороастрийлер отко кантип сыйынышкан?
4. Отко киргизүү дегенди кандай түшүнөсүңөр?
5. Нооруз кантип майрамдалган?

АНТИКАЛЫК ЦИВИЛИЗАЦИЯНЫН ДИНДЕРИ

Байыркы Грециянын дини жана мифтери

§ 12. Байыркы Грециянын диний ишенимдери жана мифологиясы

Негизги түшүнүктөр:

Мифология, титандар, Олимп кудайлары, баатырлар

Эстегиле!

Синтонизмдин символдору кандай маанини түшүндүрөт?

Олимп кудайлары. Бардык диний ишенимдер сыяктуу эле, байыркы грек диний ишенимдеринин башатын мифология түзөт. Грек мифологиясында ааламдын башаты чексиз караңгылыктан жана баш аламандыктан – Хаостон турган. Хаостон Гея (Жер), андан соң Уран (Асман) жаралган. Алар ааламды башкарып, титандарды жаратышкан.

Титандар – байыркы грек мифологиясында экинчи муундун кудайлары Уран (Асман) жана Геянын (Жер) балдары.

Грек мифологиясы боюнча кудайлардын келип чыгышы



Титандардын арасынан эң башкысы Кронос жана анын аялы Рея эле. Рея менен Кроностун ортосунан Зевс, Посейдон, Гера, Деметра, Аид төрөлгөн. Кронос качандыр бир мезгилде бийлигин алдырып жиберүүдөн корккон. Ага жол бербеш үчүн өз балдарын кичине кезинен эле жутуп алып турган. Рея амалкөйлүк менен айрым балдарын (Зевс, Посейдон, Аид ж.б.) сактап калган. Зевс жана анын бир туугандары чоңойгондо титандарга каршы чыгышып, бийликти тартып алышкан. Алардын башкаруусу менен Олимп кудайларынын доору башталган.



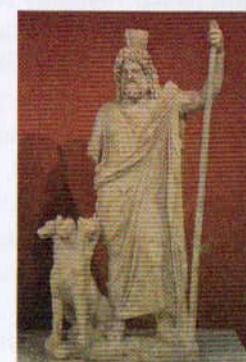
Зевс

Асман Кудайы Зевс башкы Кудайдын ордун ээлеген. Зевс колун шилтесе, асмандан күн күркүрөп, чагылган чартылдап, жерге жамгыр төккөн.



Посейдон

Дениз Кудайы Посейдон колуна үч учтуу найзачан сүрөттөлгөн. Посейдон өзүнүн эң зор найзасы менен деңизди катуу толкутуп, кемелерди чөктүрөт.



Аид

Жер алдындагы караңгылык дүйнөсүнүн Кудайы Аид тактыда жанында үч баштуу дөбөт Цербер менен бирге чагылдырылган. Анын падышачылыгы өзгөчө коркунучтуу жана ал жактан кайтып келүүгө мүмкүн эмес болгон.

Олимп кудайлары – байыркы грек мифологиясында үчүнчү муундун кудайлары (баштапкы кудайлардан жана титандардан – биринчи жана экинчи муундун кудайларынан кийинки) Олимп тоосунда (Грециянын түндүк-чыгыш бөлүгүндө жайгашкан) жашаган жогорку кудайлар.

- ❖ Эмне үчүн гректердин дининде Зевс маанилүү ролду ойногон?
- ❖ Эмне үчүн гректер Посейдонду өзгөчө урматташкан?

Грек мифологиясында жогорку кудайлардан башка да көптөгөн кудайлар жаралган. Алар Зевске баш ийүү менен өздөрүнө таандык күчтөргө ээ болушкан.

Байыркы гректердин жашоосунда жүзүмчүлүктүн жана вино жасоонун Кудайы Дионис өзгөчө урматталган. Аны башына жүзүмдүн жалбырагынан жасалган таажы кийгизип, колуна бир тал жүзүм кармагып тартышкан. Дионисти жүнү саксайган, эчки шыйрактуу токой кудайлары сатирлер коштоп жүрүшкөн. Булактардын кудайларын жаш кыздар түрүндө элестетишип, нимфалар деп аташкан. Сатирлер жана нимфалар төмөнкү даражадагы кудайлар болгон.

Жарыктын Кудайы Аполлонду искусство менен поэзиянын колдоочусу катары урматташкан. Темир устачылыктын Кудайы Гефест көпчүлүк учурда колуна барскан кармаган келбетте сүрөттөлгөн. Сулуулуктун жана сүйүүнүн Кудайы Афродита байыркы гректердин жашоосунда маанилүү роль ойногон. Кудайлар табият кубулуштарын башкарып турушат. Алар жердеги жашоого жана адамдардын жашоосуна чексиз кийлигишет. Түшүмдүүлүктүн жогору болушуна, өсүмдүктөрдүн өсүшүнө, жашоо үчүн зарыл болгон шарттардын түзүлүүсүнө таасир беришет. Кааласа, табият кырсыктарын жөнөтүшүп, кыйроолорду алып келишет.

Байыркы грек мифологиясында кудайлардын сүрөттөлүшү жана баатырлар. Грек мифологиясы кудайлардын адам келбетинде берилиши менен өзгөчөлөнөт. Кудайлар адамдарга таандык сапаттарга ээ болуу менен адамдардай эле кылык-жоруктарды жасашат. Адамдар сыяктуу эле кемчиликтерди кетирип ачууланышат, күнөөлөрдү кылышат.

Грек мифологиясында кудайлардын кетирген кемчиликтери менен туура эмес жасаган иштери айыпталып, ачык чагылдырылган. Ошол эле учурда кудайлар адамдарды көптөгөн жакшы нерселерге да үйрөтүшкөн.



Афродита.



Гепест.

Гермес адамдар үчүн жазууну, сандарды жана ченемдерди ойлоп чыккан. Анткени Байыркы Грецияда грек алфавити түзүлгөн. Грек жазуусу көп алфавиттердин – орус, француз, англис ж.б. элдердин алфавитинин негизи болгон.

Дионис жүзүм өстүрүүнү жана шарап жасоону, Деметра адамдарга эгинди өстүрүүнү, ал эми Прометей адамдарга жер иштетүүнү, мал чарбачылыгын, кеме курууну, дарылоо ишин ж.б. өнөрлөрдү үйрөтүшкөн.

Ошондой эле гректердин жашоосундагы маанилүү оливка дарагын Афина жараткан.



❖ Байыркы гректер Олимп кудайларын көп убактыларын оюн-зооктор менен өткөрөт деп эсептешкен. Бул түшүнүктөр алардын күнүмдүк турмушундагы жүрүм-турумдарына канчалык деңгээлде таасир тийгизген деп ойлойсуңар?

❖ Байыркы гректердин мифологиясы менен күнүмдүк жашоосунун кандай байланыштары бар?



Геракл арстан менен кармашууда. Байыркы грек скульптурасы. Б.з.ч. IV к.

Грек мифологиясы боюнча Персей, Ахиллес, Одиссей, Ясон, Тесей, Геракл ж.б. грек **баатырлары** төрөлгөн. Адатта алардын жашоосу көптөгөн курч окуялар, каармандыктар жана эрдиктер менен коштолгон. Алар адамдарга жардам беришип, коркунучтуу жандыктардан коргошкон. Грек баатырлары кудайлардын эрки менен улуу иштерди жасашкан. Айрым учурларда кудайлар менен да тең тайлашышкан.

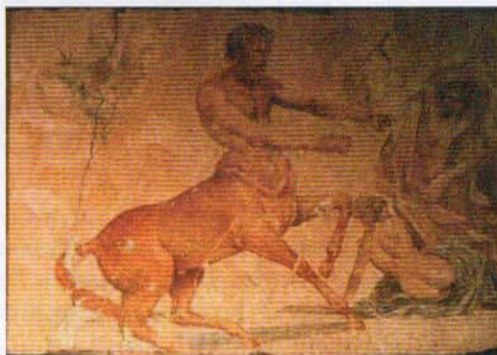
Алардын ичинен эң белгилүүсү Геракл каармандыктын идеалы жана гректердин улуттук баатыры болуп саналган. Айрым баатырлар кудайлар тарабынан сыйланып, Олимп тоосунан орун алышкан. Бул жерден орун

алуу менен алар өлбөс адамга айландырылган. Кээ бирлери сыйкырдуу жайларда жашоосун уланткан. Баатырлар тууралуу уламыштар айтылып, атак-даңкка ээ болушкан. Алардын эрдиктери жана кылган иштери көркөм чыгармачылыктын түрлөрүндө чагылдырылган.

Гректер мифтик сыйкырдуу жандыктардын (мисалы, грифон – денеси арстанда, башы бүркүткө окшош сыйкырдуу жандык, кентавр – жарымы жылкы, жарымы киши) бар экендигине ишенишкен.

Алар адамдын жаны жүрөктө, боордо, бөйрөктө ж.б. маанилүү органдарда сакталып турат деп ойлошкон. Качан гана адам өлгөн соң, жан денеден бөлүнүп чыгып, аркы дүйнөдө жашоосун улантат деп эсептешкен.

Байыркы гректердин мифологиясы адам жашоосунун маңызын, жакшылык менен жамандыктын, жыргалчылык менен азап тартуунун күрөшүн чагылдырып турган.



Кентавр.

Гректер мифтердин жардамы менен адамдар түшүнө албаган табият кубулуштарын, курчап турган дүйнөнү түшүндүрүүгө аракет кылышкан. Анда бардык нерсеге кудайлар себепкер болгон деп түшүнүшкөн.

❖ **Байыркы Грециянын мифологиясы бардык доорлордун жана элдердин сүрөтчүлөрү, акындары, скульпторлору жана архитекторлору үчүн шыктануу булагы болуп саналган. Мунун себептери эмнеде?**

ТАЯНЫЧ КОНСПЕКТ:

Бул кызыктуу!

Прометей жөнүндөгү мифте кудайлардын ырайымсыздыгы жана кекчилдик идеясы камтылган. Кудайлар адамдарды дайыма көз каранды абалда кармап турууну каалашкан. Ошондуктан алар отту пайдаланууну ж.б. ачылыштарды адамдардан жашырып келишкен. Бирок ак ниет Прометей отту уурдап адамдарга алып келип, ошону менен аларды сактап калган. Ага каарданган Зевс Кавказдагы бир тоого Прометейди чынжыр менен байлап таштоону Гефестке буюрган. Зевс Прометейдин боорун чукуп жеп турсун деп ага күн сайын бүркүт жиберген. Күндүзгү оор кыйноолордон соң анын денеси түнү менен кайра калыбына келип турган. Өтө оор азап-тозокторго карабастан Прометей Зевс менен жарашпай коёт. Гректер адамдардын бактысы үчүн өзүн курмандыкка чалган каармандын образын Прометей аркылуу чагылдырышкан.

❖ **Прометейдин образында адамдын кандай мыкты сапаттары камтылган?**

- Грек мифологиясы...
- Олимп кудайлары...
- Баатырлар...
- Прометей...

Суроолор жана тапшырмалар:

1. Эмне үчүн гректер көп кудайларга ишенишкен?
2. Байыркы гректер эмне үчүн Олимп кудайларынын келбетин, кылык-жоруктарын адамга окшоштурушкан?
3. Байыркы грек баатырлары жөнүндө мифтерди билесинерби?
4. Гераклдын эрдиктери жөнүндө эмне билесинер?
5. Прометей жөнүндө мифте кандай идеялар камтылган? Гректер бул миф аркылуу эмнени билдиргиси келген?

§ 13. Байыркы Грециядагы диний жөрөлгөлөр жана майрамдар

Негизги түшүнүктөр:

Храмдар, диний майрамдар, жрецтер, оракулдар

Эстегиле!

Грек кудайларынын көптүгү эмне менен түшүндүрүлөт?

Диний жөрөлгөлөр. Байыркы гректер өздөрүнүн кудайларынын урматына храмдарды жана сыйынуу жайларын куруп, айкелдерди жасашкан. Кудайлардын айкелдери храмдарда гана эмес, шаар аянттарында, ыйык бактарда да коюлган. Храмдардын аймагы ыйык жана кол тийгис деп эсептелип, коргоого алынган. Айрым храмдарда шаар-мамлекеттердин казыналары жана ири өлчөмдөгү жеке менчик байлыктар да сакталган.

Гректер кудайлардын каарына калуудан коркушкан. Ошондуктан алар бекитилген ырым-жырымдарды аткарышып, сыйынууларды жүргүзүшкөн. Дээрлик бардык храмдарда башкы жөрөлгө катары курмандыкка чалуулар ишке ашырылып турган. Курмандыктардын жардамы менен гректер кудайлардын ырайымына ээ болууга умтулушкан. Ошондой эле ар түрдүү жардамдарды да сурашкан. Храмдардагы курмандык чалуу ордунда ыйык от жагылып турган. Сыйынуу учурунда отко бал, май, шарап же сүт чачышкан.



Дельфыдагы Аполлон храмы.



Олимпия шаарындагы Зевс храмы.

Байыркы Грециянын дээрлик бардык шаарларында кудайларга арналып храмдар курулган. Айрым храмдар шаар-мамлекеттердин жергиликтүү кудайларынын урматына салынган. Ал эми кээ бир храмдар жалпы гректер үчүн өзгөчө мааниге ээ болгон. Мисалы, Олимпия шаарындагы Зевстин храмы, Дельфыдагы Аполлон храмы. Мындай храмдар жалпыга белгилүүлүгү, көлөмү, жасалгаланышы, архитектуралык курулушу менен да өзгөчөлөнүп турган.

Өзгөчө маанилүү учурларда курмандыкка үй жандыктарын чалышкан. Ар бир Кудайга курмандыкка чалуулардын өзгөчөлүктөрү болгон. Мисалы, аңчылыктын Кудайы Артемидага жапайы жандыктарды курмандыкка чалуу үчүн алып келишкен. Курмандыкка чалуу кудайларга берилген тартуу катары каралган. Союлган жандыктардын этинин бир бөлүгү кудайларга багышталып, отко жагылган.



Курмандыкка чалуу жөрөлгөлөрү. Кызыл фигуралуу вазадагы сүрөт.

Гректер кудайлар күйгөн эттин жана шараптын жыпар жыты менен азыктанышат деп ишенишкен. Жөрөлгөнүн катышуучулары калган эттин бөлүгүн бышырышып, чогуу жешкен. Бул жөрөлгөнү аткарууну гректер адамдардын кудайлар менен бирге тамактануусу катары кабыл алышкан.

❖ **Дин гректердин жашоосуна жана архитектуранын, скульптуранын, живописстин өнүгүшүнө кандай таасир эткен?**

Диний майрамдар. Кудайлардын урматына майрамдар жана салтанаттар уюштурулуп турган. Майрамдарды өткөрүү чарба жүргүзүүнүн маанилүү учурларына жана жыл алмашууларга туура келген.



Акылмандыктын жана жеңиштин Кудайы Афина. Гректер аны өзгөчө сүйүп кадырлашкан. Ага арнап Афиныда майрамдарды өткөрүп турушкан. Афинага арнап курмандыкка чалуу үчүн жашыл бак, гүлдөр менен кооздолгон жаныбарларды алып келишкен.



Дионистин урматына арналган майрам.

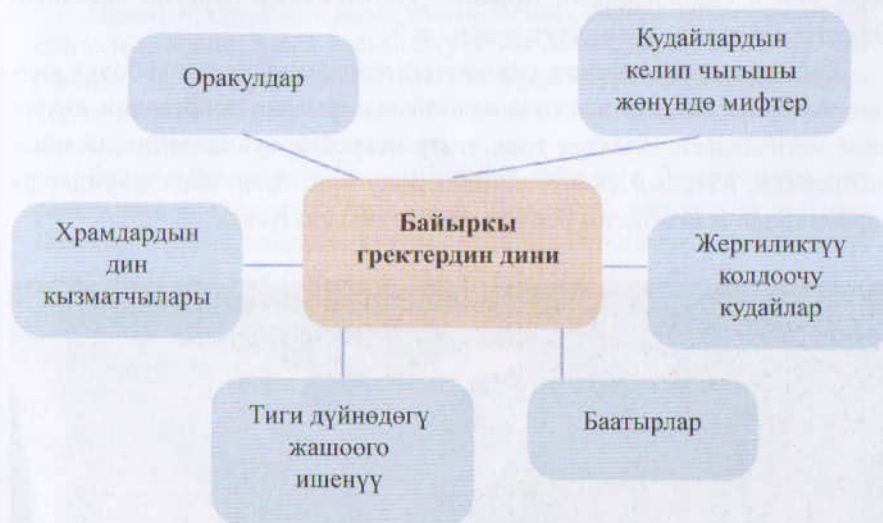
Зевс, Афина, Аполлон, Деметра, Дионистин майрамы өзгөчө шаан-шөкөттөр менен майрамдалган. Майрамдар курмандыктарга чалуулардан тышкары бий, музыкалык номерлер жана спорттук мелдештер менен коштолгон. Башкы кудайлардын урматына арналган майрамдар жалпы гректик мүнөзгө ээ болгон. Ага башка аймактардын жашоочулары да катышкан.

Олимпия шаарындагы Зевске арналган майрамдар төрт жылда бир жолу өткөрүлгөн. Майрам күндөрү гректер спорт мелдештерин уюштурушкан. Мелдештин жеңүүчүлөрү баалуу сыйлыктар менен сыйланышкан. Олимпиада оюндарын өткөрүү учурунда талаш-тартыштар жана согуштар убактылуу токтотулуп турган.

Диониске арналган майрамдарда гректер шаардын көчөлөрүнө салтанаттуу жүрүштөргө чыгышкан. Сатирлерди элестетишип, гректер эчкинин терисин жамынышкан. Эмендин жалбырактарынан узун сакалдарды тагынып, беттерин боёшкон же бет кап кийишкен. Алар Дионистин жана сатирлердин окуяларын чагылдырган, хор менен коштолгон театрлаштырылган көрсөтүүлөрдү аткарышкан.

Мындай көрүнүштөр байыркы грек театрынын келип чыгуусуна негиз болуп калган.

Дин кызматчылары – жрецтер, оракулдар. Байыркы гректердин диний ишенимдеринде төлгө салуу жана алдын ала айтуучулук кеңири жайылган. Алдын ала айтуучулар оракулдар деп аталган. Оракулдар транска түшүп, Аполлондун эрки менен адамдардын келечегин айтып беришкен. Атактуу Дельфы оракулуна гректерден тышкары чет элдик адамдар да кайрылышкан.



Схеманы колдонуп, байыркы гректердин диний ишенимдеринин өзгөчөлүктөрүн тапкыла.

Жрецтер мамлекеттин жашоосуна олуттуу таасир тийгизе алышкан эмес. Курмандыкка чалууларды бардык эле үй-бүлө башчылары храмдарда же үйлөрүндө жүргүзүшкөн. Алар храмдын кызматчылары жана кайтаруучулары катары саналган. Жрецтерди шаардык эркин жарандардын арасынан өмүр бою же убактылуу шайлашкан.

Жрецтик кызматка храмдардагы аткаруучу милдеттерине жараша эркектер да, аялдар да дайындалышкан. Алардын жүрүм-турумуна же денеси менен келбетинин тазалыгына маани берилген. Жрецтерге курмандык чалуу, храмдын мүлктөрүн кайтаруу, ошондой эле төлгө салуу милдеттери жүктөлгөн.

Диний ишенимдеринин маданиятка тийгизген таасири. Грек мифологиясы кызыктуу көркөм сюжеттерге бай. Ал грек маданияты менен искусствосунун гүлдөп өнүгүүсүнө түрткү берген.

Мифтик жандыктар, кудайлар жана баатырлардын окуялары көркөм чыгармачылыктын түрлөрүнөн орун алган. Алардын образдарын чагылдырууда, өзгөчө скульптурада жана живописисте мыкты чыгармалар жаратылган. Ошол убактагы бардык архитектуралык эстеликтер жана маданий баалуулуктар өзгөчө кеңири тараган мифтердин сюжеттери менен байланышкан. Мисалы: Олимпиялык Зевстин эстелиги, Эфестеги Артемиданын улуу храмы ж.б.

Байыркы грек мифтери адабияттын жаралышына негиз болуп калган. Анткени бардык алгачкы адабий чыгармалар мифтердин сюжети негизделген. Атактуу грек театр искусствосунда да диний ишенимдердин, алардын сюжеттеринин ролу чоң. Алар жаш муундарды тарбиялоодо жана билим берүүдө кеңири колдонулган.



Персефонаны уурдоо.
Кумарадагы сүрөт б.з.ч. 330-ж.

Деметра жана Персефона жөнүндөгү миф. Байыркы Грециянын мифологиясында Аид түшүмдүүлүк Кудайы Деметранын кызы Персефонаны уурдап кеткен окуя баяндалат.

Деметранын кызы татынакай Персефона шибере сейилдеп жүрөт. Ошол учурда капысынан жер жарылып ачылат да, кара аттар чегилген арабачан Аид чыгып келет. Ал Персефонаны жер астындагы падышачылыгына алып кетет. Персефона Аиддин аялы жана жер астындагы падышачылыктын ханышасы болуп калат. Бардыгын көрүп калган Күн Кудайы Персефонанын кайда жоголгонун Деметрага билдирет.

Убакыт өткөн сайын Деметранын кызына болгон сагынычы менен кайгысы күч алат. Анын маанайы бузулган сайын, дарактардын жалбырактары куурап, гүлдөр соолуй баштайт. Арпа, жүзүм ж.б. өсүмдүктөрдүн өсүүсү токтойт. Жерде ачарчылык башталып, адамдар кудайлар үчүн курмандыктарды алып келбей калышат.

Ошондо Зевс Аидге жыл сайын бир нече айга Персефонаны энесине жиберип турууну буйрук кылат. Персефона жер үстүнө келгенде Деметра кубанып, кайрадан жаз келет. Ал эми Персефона жер астындагы падышачылыкка кеткенде Деметра кайрадан кайгыга батат. Ошол учурда өсүмдүктөр саргайып, күз башталат, ага удаа кыш келет.

❖ Бул миф аркылуу байыркы гректер эмнени түшүндүрүшкөн? Байыркы Чыгыштагы жаратылыштын кубулуштарын, жыл алмашуу мезгилдерин чагылдырган кандай мифтерди билесинер? Деметра жана Персефона жөнүндөгү мифтин алардан кандай айырмачылыктары жана окшоштуктары бар?

ТАЯНЫЧ КОНСПЕКТ:

- Грециядагы кудайлар культу...
- Диний майрам...
- Храмдар...
- Жрецтер...
- Оракулдар...

Суроолор жана тапшырмалар:

1. Гректер эмне үчүн кудайлардын урматына курмандыктарды чалышкан?
2. Гректер эмне үчүн диний майрамдарды өткөрүшкөн?
3. Дин кызматчылары храмдарда эмне кызмат кылышкан?
4. Байыркы Грецияда жрецтердин ролу кандай болгон?
5. Гректер менен египеттиктердин диний ишенимдерин, мифологиясын салыштыргыла?

§ 14. Байыркы Римдин диний ишенимдери жана мифологиясы

Негизги түшүнүктөр:

Коргоочу-рухтар, генийлер, юноналар, ларлар, пенаттар, тотемизм, кудайлар

Эстегиле!

Байыркы гректердин храмдарындагы сыйынуулар кандай жүргүзүлгөн?

Римдиктердин байыркы диний ишенимдери. Байыркы римдиктер табият кубулуштарынын жана жаратылыштагы бардык нерселердин коргоочу-рухтары, кудайлары бар деп эсептешкен. Мисалы, дыйкандар жердин, түшүмдүн жана дарактын кудайларына ж.б. сыйынышкан. Күнүмдүк жашоодогу ар кандай маселелерде алардан колдоо жана жардам сурашкан. Ошондой эле ар бир үй-бүлөнүн өзүнүн ыйык жайлары, колдоочулары, культу болгон. Ар бир үй-бүлө мүчөсүнүн коргоочу-руху деп саналган. Эркектердин коргоочу-рухтары **гений** деп аталып, алар ар бир адамды төрөлгөндөн баштап өмүрүнүн акырына чейин коштоп жүргөн. Кээде адамдын эки генийи бар, биринчиси жакшылык кылууга, экинчиси жамандыкка үндөйт деп ишенишкен. Римдиктер гений адамдарга кыйын учурларда жардам берип турат деп ойлошкон. Ошондуктан римдиктер генийге туулган күнүндө белектерди тартуулашкан.

Бүгүнкү күндө гений деп кимди атайбыз? Бул римдиктердин ишенимдерине байланыштуубу?

Коргоочу-рухтар

Эркектердин коргоочулары

Генийлер

Аялдардын коргоочулары

Юноналар

Турак жайлардын коргоочулары

Пенаттар

Үй-бүлө очогунун колдоочусу

Веста

Ал эми аялдардын коргоочу рухтары **юнона** деп аталган. Гений менен юноналар ар бир адамга өзүнө гана тиешелүү өзгөчөлүктөрдү тартуулашкан.

Римдик үй-бүлөнүн ар бир мүчөсүнүн жана алардын турак жайынын коргоочу-рухтары да болгон. Алар **ларлар** жана **пенаттар** деп аталган. Алардын айкелдери жана сүрөттөрү атайын бөлмөлөрдө сакталган. Майрамдарда алардын алдына тамак-аш, суусундуктар коюлуп, гүлдөр менен кооздолуп турган. Римдиктер ларларды абдан урматташкан. Анткени алар үй-бүлө мүчөлөрүнүн ден соолугун жана жыргалчылыкта жашоосун камсыз кылышкан. Алар саякатта жана аскердик жүрүштөрдө үй-бүлөнүн ар бир мүчөсүн коргошкон. Үй-бүлө очогунун колдоочусу Веста кийинчерээк жалпы римдиктер үчүн башкы кудайлардын бирине айланган. Үй-бүлөлүк башкарууну жана ага тиешелүү жөрөлгөлөргө жетекчилик кылууну үй-бүлөнүн атасы жүргүзгөн.



Вестанын храмы.

Римдиктердин байыркы диний ишенимдеринде тотемизмдин белгилери сакталып калган. Рим шаарынын негиздөөчүлөрүн (Ромул менен Ремди) багып чонойткон capitoлийдик карышкыр жөнүндөгү уламыштар – анын көрүнүктүү мисалы. Ага байланыштуу ыйык жайлар курулуп, майрамдар өткөрүлүп турган.



Ромул менен Ремди
багып чоңойткон
капитолийдик
карышкырдын коло
скульптурасы.
Италия.
Б.з.ч. V кылым.

Ошондой эле римдиктердин мифтери боюнча каз Юнонанын касиеттүү жандыгы болуп саналган. Каздар бир учурда Рим шаарын сактап калышкан.

Каздар Римди сактап калышты (уламыш)

Күндөрдүн биринде түн ортосунда галдар Римге кол салышкан. Карангы түндө алар үн чыгарбастан тосмодон өтүшүп, Капитолий чебин курчоого алышкан. Алар чептин коргоочулары катуу уктап жаткан түнү аны басып алууга аракет кылышкан. Бирок Капитолий дөңсөөсүндөгү Юнонанын храмында жашаган ыйык каздардын катуу каркылдаган үнүнөн жоокерлер ойгонуп кетишип, галдардын чабуулунун мизин кайтарышкан.

Римдиктер тиги дүйнөдөгү жашоонун бар экендигине ишенишкен. Маркумдардын жаны жер астындагы дүйнөгө кетет деп ойлошкон. Көбүнчө алардын сөөктөрү өрттөлүп, андан кийин күлү салынган куту үй-бүлөлүк мүрзөгө коюлган. Алар өтүп кеткен ата-тектерине камкордук көрүп турууга умтулушкан. Аларды жылына бир жолу эскеришип, мүрзөлөрүн кооздоп, кудайларга курмандык чалышкан. Маркумдардын рухтары жакшы же зыяндуу болушу мүмкүн. Жакшы рухтары элине боорукер колдоочу болгон. Анын каарына калбаш үчүн жылына үч жолу аларга арналган майрамдарды өткөрүшкөн. Тирүү кезинде кандайдыр бир кылмыш жасаган адамдардын рухтары адамдарга ар тараптан зыян келтиришет деп эсептешкен. Ошондуктан айрым түндөрү ар бир үйдө анын ээси өзүн жана жакындарын коргоо үчүн ырым-жырымдарды жасаган.



Маркумдардын сөөгүнүн күлү
сактала турган алачык
түрүндөгү чоподон жасалган
куту. Байыркы Рим.

◆ Эмне үчүн байыркы римдиктер кээ бир жаныбарларды ыйык деп эсептешкен?

Байыркы римдиктердин кудайлары. Рим мамлекетинин кеңейиши менен римдиктерге башка элдердин, өзгөчө гректердин дининин таасири жайылган. Гректердин кудайларынын аталыштары өзгөртүлүп, римдиктердин кудайларына айланышкан. Мисалы, Зевсти **Юпитер**, Посейдонду **Нептун**, ал эми Гефести **Вулкан** деп атап коюшкан.

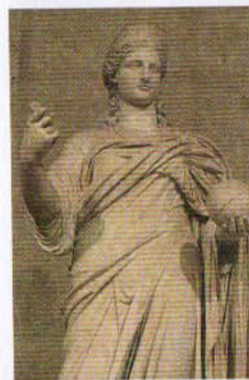


Чагылгандын жана асмандын ээси
Юпитер башкы Кудай болуп эсептелген.
Ошол эле учурда жер иштетүүдөгү
түшүмдүүлүктүн натыйжасы анын
колунда болгон.
Дыйканчылык иштеринин башталышында
ага арналып курмандыктар чалынган.

Римде диний ишенимдер дайыма мамлекеттик башкаруучулар тарабынан көзөмөлдөнүп турган. Юнонанын урматына римдик аялдар март айында аялдардын майрамын белгилешкен. Ал андан тышкары каржынын жана кирешенин колдоочусу да болуп эсептелинген. Анын дагы бир ысымы **Монета** деп аталган. Ага таандык храмдарда металлдан акчалар чегилип жасалган. Кийинчерээк Юнона Юпитердин жарына жана кудайлардын ханышасына айландырылган.



Согуш Кудайы
Марс.



Юнона.

Жазмышка терең ишенген римдиктер кыялы чатак тагдырдын Кудайы Фортунага өзгөчө маани беришкен. Анын сүймөнчүлүгүнө айланган адамдар байлыкка, атак-даңкка ж.б. ийгиликтерге жетерине ишенишкен.

Нептун чексиз деңиз мейкиндигинин ээси болуп саналган. Кемеде сүзүүчүлөр андан коркуп турушкан жана колдоосуна ээ болууга умтулушкан. Аңчылыктын жана жаратылыштын Кудайы Диана сулуу жана келбеттүү аял түрүндө сүрөттөлгөн.

Оттун Кудайы Вулкан темир иштетүүнү колдоого алган. Сооданын жана айлакерликтин Кудайы Меркурий менен соодагерлер өздөрүнүн кирешесинин өсүүсүн байланыштырышкан. Согуштун Кудайы Марсты римдиктер өзгөчө урматташкан.

Эң байыркы кудайлардын бири болгон **Янус** эки жүздүү болуп чагылдырылган. Римдиктердин ишеними боюнча Янус өткөн менен келечекти бириктирип турган. Ал эшиктердин Кудайы болуп саналып, аны менен бардык башталыштарды байланыштырышкан. Рим шаарындагы Янус храмынын эшиктери согуш учурунда да ачык калтырылган. Римдин бүткүл миң жылдык тарыхында ал бир нече жолу гана жабылган.



Янус.

❖ **Силер кандай ойлойсунар, Янустун кайсы жүзү келечекти, кайсынысы өткөндү чагылдырып турат?**

Күн системасынын планеталарынын атын баары билет, бирок Жер менен Урандан башка асман телолорунун көбү байыркы римдиктердин кудайларынын атынан аталганын баары эле биле бербесе керек.

❖ **Римдик кудайлардын атынан кайсы планеталар аталган? Бул аталыштардын берилиши планеталардын тышкы көрүнүштөрүнө жана Жерден алыс же жакын аралыктарда болуусуна байланышы барбы?**

ТАЯНЫЧ КОНСПЕКТ:

- Байыркы ишенимдер...
- Үй-бүлө очогунун коргоочусу...
- Пенаттар, генийлер, юноналар...
- Байыркы римдик кудайлар...
- Эки жүздүү Янус...

Суроолор жана тапшырмалар:

1. Байыркы Римде эмне үчүн үй-бүлөнүн коргоочу-рухтары бар деп эсептешкен?
2. Римдиктер кайсы кудайларды өзгөчө урматташкан?
3. Эмне үчүн римдиктердин динине гректердин дининин таасири тийген?
4. Бүгүнкү күндө кандай адам «эки жүздүү Янус» деп аталат?
5. Вендин диаграммасын колдонуп, римдиктердин жана гректердин диндеринин ортосундагы айырмачылыктарды жана окшоштуктарды тапкыла.

§ 15. Диний жөрөлгөлөр.

Чыгыш диндеринин жайылышы

Негизги түшүнүктөр:

Понтификтер, авгурлар, весталкалар, Рим календары, Чыгыштын дини

Эстегиле!

Юноналар кимдердин коргоочу-рухтары болгон?

Дин кызматкерлери. Римде диний жөрөлгөлөр, ырым-жырымдар бекитилген эреже менен өткөрүлгөн. Аларды өмүр бою шайланган жогорку дин кызматкерлери – **понтификтер** көзөмөлдөгөн. Курамы 12 адамдан турган понтификтер кеңешине улуу понтифик башчылык кылган. Анын чыгарган чечимдери кудайлардын эрки менен болот деп ишенишкен. Понтификтердин кеңеши календарларды түзүүгө, ырым-жырымдарды, курмандык чалууларды жүргүзүүгө жооптуу болгон.

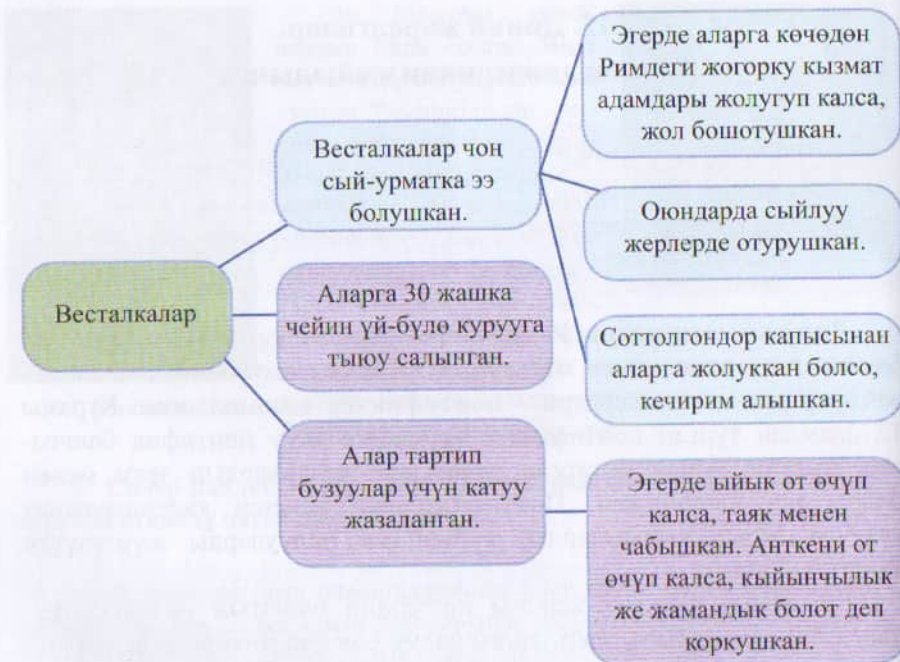
Римдиктер бардык жакшы иштердин башатын төлгө салууларга байланыштырышып, төлгө салуу боюнча пикирлерин айтышкан. Төлгө салууларды ишке ашыруучу дин кызматкерлер **авгурлар** деп аталган. Төлгө салууда табият кубулуштарынын белгилери, канаттуулардын жана жаныбарлардын кыймыл-аракеттери колдонулган.



Траяндын форумундагы рельеф. Төлгө салуу үчүн авгурлар курмандыкка чалынуучу буканын ичин алууда.

Б.з. II кылымында байыркы римдиктер жаныбарлардын ичеги-карынынан келечекти болжолдошкон. Айрыкча боорду изилдөө абдан маанилүү болуп, боордун кандайдыр бир туура эмес түзүлүшүн жаман белги деп эсептешкен.

Төлгөнүн натыйжасы ойдогудай чыкпай калса, жасалуучу иштер артка жылдырылган. Римде аял жрецтерди весталкалар деп аташкан. Вестанын храмындагы ыйык өчпөс отту сактоо весталкалардын милдетине кирген.

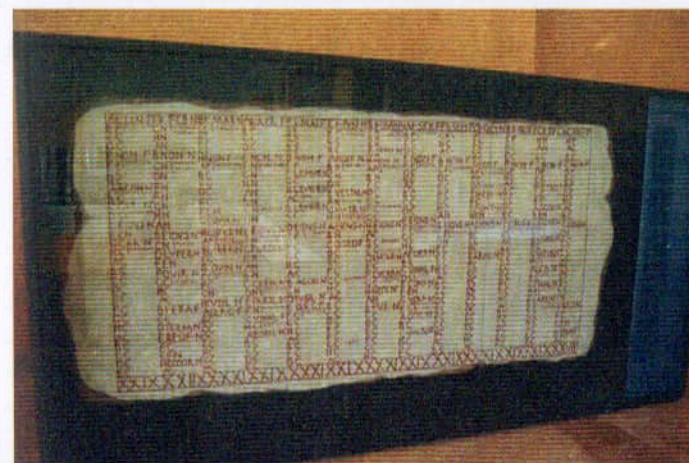


Капитолий дөбөсүндөгү Юпитер храмы.

Күнүмдүк жашоосунда римдиктер кудайларга жардам жана колдоо сурап көбүрөөк кайрылышкан. Согуштун алдында тынчтык келишимдерин түзүүдө, имараттарды курууда ж.б. маанилүү иштерди баштарда римдиктер кудайларга курмандык (өгүз, кой, чочко же эчки) чалышкан.

Байыркы Римде кудайларга арнап храмдарды курушкан. Храмдар мамлекеттин күч-кубатынын символуна да айланган. Өлкөнүн башкы диний борбору болуп Капитолий дөбөсүндөгү Юпитер храмы эсептелинген. Жеңишке жеткен кол башчылар храмга келип Юпитерге курмандык чалып турушкан. Анын айкелине алтын эмен жалбырактарынан гүлчамбар коюшкан. Согуштан түшкөн олжолордун бир бөлүгүн храмга беришкен. Храмда басып алынган өлкөлөрдөн келген материалдык баалуулуктар, көркөм чыгармалар жана архив да сакталган. Ал эми жрецтер храмдардын абалына жана туруктуу жөрөлгөлөрдүн аткарылышына жооптуу болушкан.

Рим календары. Римде диний жөрөлгөлөрдүн аткарылышы календарь менен тыгыз байланышта жүргүзүлгөн. Календарды атайын дайындалган жрецтер түзүшкөн. Календарь Байыркы Римде айдын биринчи күнүн билдирген **календ** деген сөздөн келип чыккан.



Эң байыркы Рим календары.

Римдиктер жылды 12 айга бөлүшкөн. Жылдын башталышы айыл чарба иштеринин башталышына 1-мартка туура келген. Байыркы Римде жыл февралда аяктаган. Ошондо февраль жылдын акыркы айы болгон. Февраль латын сөзүнөн келип чыккан, бул «тазалоо» дегенди билдирет. Ушул айда диний жактан тазалануу жөрөлгөлөрү жыл сайын өткөрүлүп турган.

Кийинчерээк Юлий Цезардын тапшырмасы менен александриялык астрономдор календарь түзүшкөн. Бул календарда жаңы жыл 1-январдан башталат.

Кээ бир айлар Рим кудайларынын урматына аталган. Алсак, Январь – Янус, Июнь – Юнона, Март – Марстын атынан алынган. Ал эми Июль – Юлий Цезардын, Август – император Октавиан Августтун ысымынан коюлган.

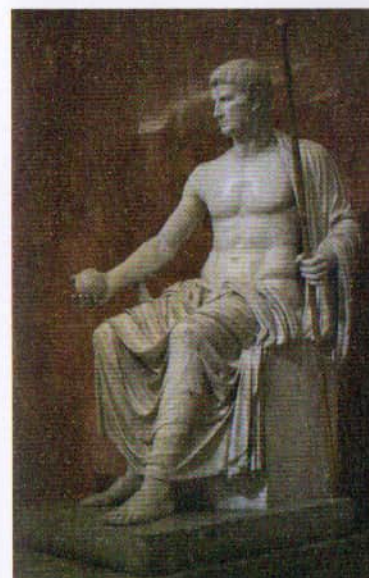
Бир жылдын ичинде римдиктер ар кандай кудайлардын урматына элүүдөн ашык майрамдарды белгилешкен. Консулдар бийликке келгенде Юпитердин урматына майрамдарды уюштурушкан. Аларды өткөрүү курмандыкка чалуулар, элдик оюн-зооктор менен коштолгон. Марска арналган майрамдарда жоокердик мелдештер өткөрүлгөн. Жылдан-жылга кайталанган майрамдардын жана ырым-жырымдардын бул тартиби Рим коомунун турмушунун ажырагыс бөлүгүн түзгөн.

Римдин башкаруучулары мүмкүнчүлүгүнө жана жеке кызыкчылыктарына жараша календарды өзгөртүп турушкан. Ага жараша жыл ичинде белгиленген майрамдарды өткөрүү убактылары да жылып турган.

❖ **Байыркы римдиктердин майрамдарынын көптүгүн кандай түшүндүрүүгө болот?**

Императорлорго сыйынуу. Рим империясынын убагында императорго Кудай катары сыйынышкан. Императорлорду Күнгө теңешип, ата-тегин кудайларга байланыштырышкан.

Император Октавианга Август (ыйык) деген ардактуу наам ыйгарылгандан кийин ал Кудай катары урматтала баштаган. Ыйык деген наамды берүү менен аны жердеги кудайлардын өкүлү экенин белгилешкен. Анын урматына ар кандай майрамдар өткөрүлүп, ден соолугу үчүн курмандыкка чалуулар жана сыйынуулар жүргүзүлгөн. Август ар бир үй-бүлөнүн коргоочусу катары да урматталган.



Император Октавиан Август.
Кумы шаары. Август
Юпитердин образында көрсөтүлгөн,
бир колунда жеништин канаттуу
Кудайы, экинчи колунда дүйнөгө
бийлик кылуунун белгиси – таягы бар.
Август чала жылаңач тартылган,
грек искусствосунда кудайлар менен
баатырларды ушундайча көрсөтүү
кабыл алынган.

Император Калигула тирүү кезинде өзүн Кудай деп жарыялаган. Ал грек кудайларынын айкелдериндеги баштарды өз башынын сүрөттөрү менен алмаштырууну буюрган. Бүткүл империяда «императордун генийине» расмий сыйынуу киргизилген. Ал эми император Диоклетиан өзүн Юпитердин уулунун деп жарыялаган. Императорго сыйынуу барган сайын бекемделип, ага кирүү кыйынга турган. Императорду көрүү бактысына туш келгендер ага чөгөлөшкөн.

Императорлорго сыйынуу

Айкелдери кудайлардын айкелдери менен катар коюлган.

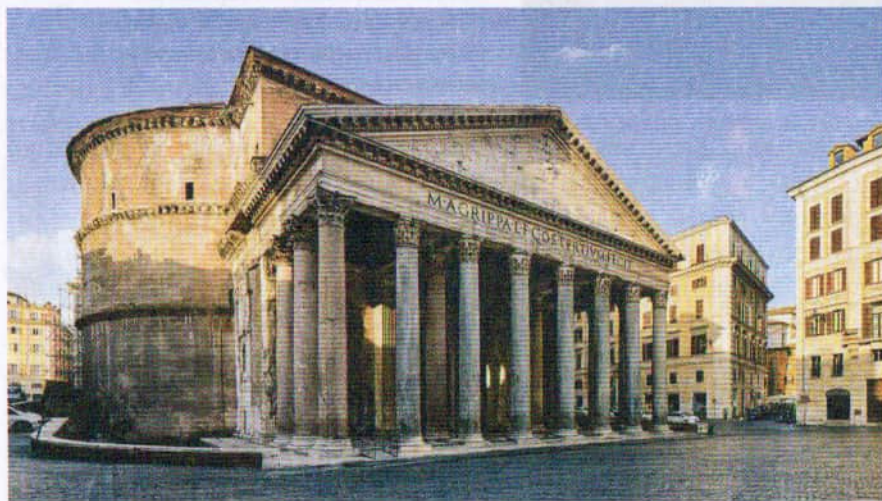
Туулган күндөрү улуттук майрам деп эсептелген.

Алардын урматына майрамдар уюштурулуп турган.

Тиги дүйнөгө кеткен соң салтанаттуу түрдө кудайлардын катарына киргизишкен. Аларга арнап храмдарды курушкан.

Баштарын жерге чейин ийишип, анын бутун же кийиминин чекесин өбүү менен «чексиз укуктуу кожоюн» деп аташкан. Бийлик бардык башка диндин жолдоочуларынан императорлордун айкелдерине сыйынууну, жергиликтүү кудайларга арналган майрамдарда императордун сүрөттөрүн көтөрүүнү талап кылышкан. Римдик скульпторлор жана сүрөтчүлөр жасаган эмгектеринде императорлорду кудайлар жана мифтердеги каармандар түрүндө көрсөтүшкөн. Император Коммод грек мифтеринин атактуу баатыры Гераклга окшоштурулуп тартылган.

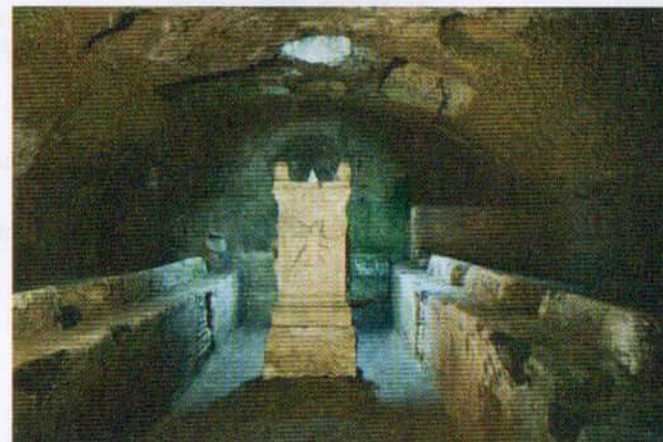
Императорлордун тушунда атактуу Пантеон храмы курулган. Байыркы грек тилинен которгондо ал «бардык кудайлар» легенди түшүндүрөт. Пантеон храмына римдиктерден тышкары чет жердиктер да келип өздөрүнүн кудайларына сыйынышкан.



Пантеон храмы.

❖ **Байыркы Римдеги императорлорго сыйынуу менен Египеттеги фараондорго сыйынуулардын кандай жалпылыктары бар?**

Рим империясына Чыгыштын диний ишенимдеринин жайылышы.
I–III кылымдарда Рим империясынын бүткүл аймагында Чыгыштын диний ишенимдери тарала баштаган. Рим менен Чыгыштын ортосунда соода жана маданий байланыштар ар түрдүү диний ишенимдердин жайылышына түрткү берген. Ошондой эле акырындык менен Рим империясынын калкы багындырылган элдер менен тыгыз аралаша баштаган.

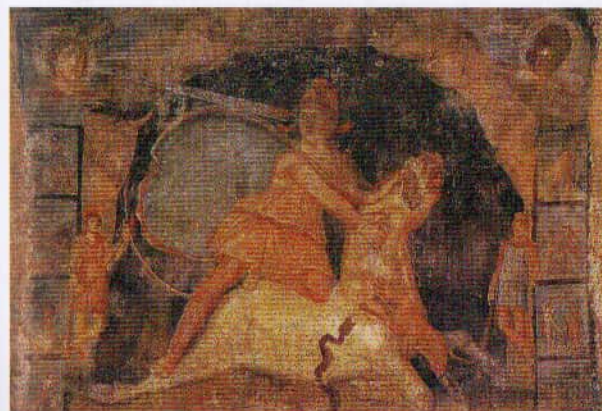


Митранын байыркы ыйык жайы. Митранын ыйык жерлери Рим мамлекетинин бардык аймагында табылган.

Римде чет жердик кудайлардын храмдары курулган. Чет жердик кудайлар римдиктердин арасында популярдуу болуп калган. Империянын бардык аймагында атактуу египет Кудайы Исиданы урматташкан.

Б.з. II кылымынын аягында перстердин Күн Кудайы Митрага сыйынуу империянын бардык аймагында кеңири таралган. Согушта жеңишти камсыз кылат деп рим аскерлери бул Кудайга өзгөчө таазим кылышкан.

Б.з. III кылымында Митра Рим мамлекетинин башкы Кудайына айланган. Митранын жактоочулары Митра акыры бардык жамандыкты жеңет деп ишенишкен.



Митра.
Байыркы Римде Митра үңкүрдө буканы канжары менен сайып жаткан сүрөт кеңири тараган. Уламыш боюнча өгүздүн каны жаңы жашоону жаратат деген ишенимче болушкан.

Митранын жеңиши менен жер бетинде адилеттүүлүктүн падышачылыгы орноп, маркумдар тирилет деп санашкан. Көптөгөн окумуштуулар митраизм жаңы пайда болгон христианчылыктын негизги атаандашы болгон деп эсептешет.

Акырындык менен жалгыз Кудайга ишенүү муктаждыгы келип чыккан. Ал ар түрдүү элдерден турган чоң империянын калкын биримдикте кармап туруу үчүн зарыл эле. Ушундай шартта Римде христиан диний ишеними кеңири жайыла баштаган.

ТАЯНЫЧ КОНСПЕКТ:

- понтификтер...
- авгурлар...
- весталкалар...
- храмдар...
- Рим календары...
- Чыгыштын диний ишенимдери...

Суроолор жана тапшырмалар:

1. Римдиктердин диний ишенимдеринин өзгөчөлүктөрү эмнеде?
2. Понтификтер жана авгурлар кимдер? Алар эмне кызмат аткарышкан?
3. Рим календары кандай максатта колдонулган?
4. Эмне себептен императорлор өздөрүн Кудайга теңешкен?
5. Рим дөөлөтүнүн көптөгөн мамлекеттерди басып алуулары алардын динине кандай таасир эткен?

IV БӨЛҮМ

УЛУТТУК ДИНДЕР

Индуизм – улуттук дин

§ 16. Индуизм дининин калыптануусу

Негизги түшүнүктөр:

Улуттук диндер, индуизм,
Веда, брахманизм

Эстегиле!

Зороастрийлер эмне үчүн отту,
сууну жана жерди ыйык
тутушкан?

Улуттук диндер тууралуу жалпы түшүнүк. Улуттук диндер кайсы бир улуттардын чегинде мамлекеттин жаралышы менен бир учурда пайда болгон. Индуизм, иудаизм, синтоизм ж.б. диндер улуттук диндердин катарына кирет.

Улуттук диндер – белгилүү бир аймакта жаралып, жергиликтүү калктын тарыхы, маданияты жана каада-салттары менен байланышкан диний ишенимдер.

Улуттук диндер бири-биринен алыс жайгашкан элдердин маданияттарында жана салттарында жаралган. Ошондуктан алар бири-биринен ишенимдери, культтары, ырым-жырымдары менен айырмаланат. Азыркы мезгилде дүйнөдө сегиз улуттук дин кенири белгилүү.

Бул диндердин негизги жоболорунун, окууларынын, эрежелеринин түзүмдөрү иштелип чыккан. Адам жашоосунун маңызы, жоопкерчилиги, жасаган жоруктары үчүн жооп берүү жөнүндөгү түшүнүктөрү калыптанган. Улуттук диндер – кайсы бир улуттардын чегинде өнүккөндүгүнө карабастан жалпы дүйнөлүк руханий маданияттын бир бөлүгү. Алар жалпы адамзатка таандык диний дүйнө таанымды түзүүдө өтө маанилүү роль ойношкон.

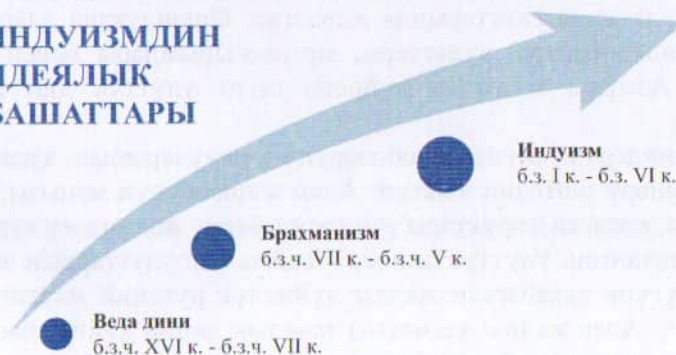


Айрым улуттук диндер өзүнүн өнүгүүсүндө дүйнөлүк диндерге айланган. Мисалы, индуизмдин андан аркы өнүгүшүнүн натыйжасында буддизм дини жаралган. Иудаизмдеги окуулар жана ишенимдер христиан жана ислам диндерине өткөн. Кытайдагы конфуцийчиликтин моралдык-этикалык окуулары кытай маданиятынын таасири жайылган бардык өлкөлөрдө кеңири тараган.

Индуизмдин өнүгүү этаптары. Индия – бай маданияты жана тарыхы бар өлкө. Индуизм – Индиянын улуттук дини, аны өлкөнүн калкынын көпчүлүк бөлүгү тутунат. Индуизм – христиан, ислам диндеринен кийинки дүйнөдөгү эң кеңири таралган диндердин бири.

Индуистар өздөрү өз динин «түбөлүк дин» же «түбөлүк мыйзам» (санатана-дхарма) деп аташат.

ИНДУИЗМДИН ИДЕЯЛЫК БАШАТТАРЫ



Өз ишенимдеринин башатын кудайлар тарабынан түзүлгөн ааламдык мыйзамдар, эрежелер, түшүнүктөр менен байланыштырышат. Салыштырмалуу кийинчерээк калыптанганы менен индуизмдин келип чыгуусу эң байыркы мезгилдерден башталат.

Индуизм – тарыхый жактан алганда ведизм жана брахманизм окууларынын уландысы. Тагыраак айтканда, веда дини брахманизмге, брахманизм дини индуизмге айланган. Анын жүрүшүндө бул диндин аталышы гана өзгөрбөстөн, мазмуну да терең өзгөртүүлөргө учураган. Ошондуктан шарттуу түрдө индуизмдин өнүгүүсүн бир нече этаптарга бөлүп карашат.

Веда дининин пайда болуусу б.з.ч. II миң жылдыктан башталат. Бул диндин ыйык жазуусу Ведадан улам ведизм деп аталган. Ведалар төрт жыйнактан туруп, анда бул ишенимдин негиздери камтылган. Ведалар азыркы учурда да индуизм окуусунун башкы булагы болуп келет. Веда дининин культтук практикасы көптөгөн кудайларга ишенүүдөн жана аларга сыйынуудан турган. Анын башкы кудайлары: Индра, Варуна жана Агни. Бул ишенимде курмандыкка чалуулар өзгөчө мааниге ээ болгон.

Ведалардын жыйнактары Ригведа, Самоведа, Яджурведа, Атхарваведа деп аталышат. Алар узак мезгилдерге чейин оозеки айтылып келип, кийинчерээк жазууга салынган. Ведалар кудайлар тууралуу баяндардан, сыйынуу тексттеринен, эрежелерден, гимндерден, түшүндүрмөлөрдөн турат. Көпчүлүк индуистар үчүн ведалар акылмандыктын булагы, кудайлардын акылмандар аркылуу адамзатка жөнөткөн улуу ачылыштары болуп эсептелинет.

❖ Ведаларды дээрлик бардык индуистар урматташат. Аларды Индияны түшүнүүнүн ачкычы жана акылмандыктын булагы деп эсептешет. Бирок ошол эле учурда индуистар үчүн да аны толук түшүнүү кыйын. Анын себептери эмнеде?

Б.з.ч. I миң жылдыкта ведадан брахманизм пайда болуп өнүккөн. Брахманизм индиялык калктын жергиликтүү культтарын ведалык окууга ыңгайлаштыруунун натыйжасында келип чыккан. Брахманизмдин негизинде рухтун кайра жаралышына ишеним жатат. Башкача айтканда, дене өз жашоосун токтоткондо жан башка денеге өтүү менен жашоосун уланта берет. Жашоонун башкы маңызы түгөнбөгөн кайра жаралуу чынжырчасынан кутулуудан турат.

Брахманизмдин дагы бир башкы мүнөздүү өзгөчөлүгү – анын коомду касталык түзүлүшкө бөлүп кароосу. Касталык бөлүнүүлөр менен коомдук мамилелер аныкталган. Касталык түзүлүштүн адилетсиздигине болгон коомдогу нааразылыктардын өсүшү брахманизмдин таасиринин төмөндөөсүнө алып келген. Натыйжада Индиянын аймагында брахманизмге атаандаш буддизм жана джайнизм диндери пайда болуп, алардын таасири жайылган. Б.з. VI кылымында брахманизм динин индуизм алмаштырган.

брахманизм (жрецтер) -
жогорку варна

кшатрийлер - аскердик катмар

вайшьилер - дыйкандар, кол
өнөрчүлөр, соодагерлер

шудралар - төмөнкү катмардагы
көз каранды адамдар

Уламышка ылайык касталар кудайлар тарабынан алгачкы адам Пурушанын денесинен алынган. Брахмандар – анын оозунан, кшатрийлер – колдоруна, вайшьилер – сандарынан, шудралар – буттарынан жаратылган.

Индияда XII кылымда ислам, XVIII кылымда христиан диндери таркаган. XIX кылымда прогрессивдүү индуистар диний жоболордогу адилетсиздиктерге каршы чыга башташкан. Алар жаныбарларды курмандыкка чалууга, эрте никеге, жесирлердин өзүн-өзү өрттөшүнө каршы болушкан. Касталык түзүлүштөгү адилетсиздиктерди айыпташкан.

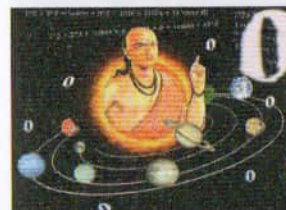
XX кылымда индиялык лидер Махатма Ганди индуизмди жайылтуу менен зомбулукка каршы чыккан. Ал индуизмдин адептүүлүгүн, жашоонун аскеттик мүнөзүн улуттук көз карандысыздык идеялары менен айкалыштырган.

Аскетизм (грек. – көнүгүү, эрдик) – жашоодогу жыргалчылыктардан, кумардануулардан кармануу, напсисин, каалоосун чектөө, жашоо үчүн керектүү болгон эң жөнөкөй муктаждыктарын гана канааттандырып жашоо.

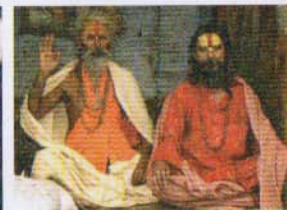
XX кылымдын экинчи жарымында индуизм Индиянын чегинен сырткары жайылган. Ал улуттук чектерди аттап өткөн жана бүткүл дүйнө боюнча көптөгөн жолдоочуларды тапкан.

Башка элдердин рухий жашоосуна да чоң таасир тийгизген. Индуизмге мүнөздүү карма, йога жана вегетарианизм сыяктуу идеялар дүйнөгө кеңири таркаган.

Индуизмдин маданиятка тийгизген таасири. Индиянын маданияты – бул аймакта ар түрдүү мезгилдерде жашаган көптөгөн элдердин маданияттарынын аралашмасы. Эзелтен эле Индия «акылмандар өлкөсү» катары даңкы чыккан. Ал бүткүл адамзаттын маданиятын көптөгөн баалуу билимдер, ойлоп табуулар, искусстводогу багыттар менен байыткан.



Астрономдор Айдын фазаларын жана Жер өз огунда айланарын аныкташкан.



Йога – адамды жакшыртуучу рухий жана физикалык көнүгүүлөр.



Шахмат байыркы Индияда ойлоп табылган.

Ири шаарларда суу түтүктөрүнүн системасы болгон. Бул жерде дүйнөдө биринчи жолу тигүүчүлүк чеберчилиги, зергерчилик өнөрү жана карапачылык кесип өнүккөн.

Илимдердин арасында математика өзгөчө өнүгүп, шахмат, нөл саны ойлонуп табылган. Квадраттык жана кубдук тамырларды табуу, сызыктуу, квадраттык жана белгисиз теңдемелерди чечүү эрежелери түзүлгөн. «Пи» саны көбүрөөк тактык менен эсептелип чыккан. Астрономдор Айдын фазаларын жана Жер өз огунда айланарын аныкташкан. Күн менен түн сааттарга бөлүнгөн. Организмди ар кыл өсүмдүк кошулмалары (препараттар) менен тазалоо аркылуу дарылоого багытталган медициналык билимдер өнүккөн.

Индия маданиятынын өз алдынчалуулугу – диний-философиялык окууларынын терең мазмундарында жана көп түрдүүлүгүндө.

Улуттук диндердин тарыхый мааниси – алардын таасири алдында айрым элдердин өзгөчө маданияты калыптангандыгында.

Аңгемени окуп, анын мааниси эмнеде экенин аныктагыла.

Бир дербиш индуc аскеттикти кабыл алат. Ал бир да тирүү жан-дыкка залал келтирбөөгө жана калп айтпоого сөз берет. Бир күнү жыш токойго барат да, Кудайдан ушул эки сөзүнө турууга жардам берүүсүн сурайт. Дербиш медитация менен алектенүү учурунда укмуштуудай бугуну көрүп калат. Бугу мергенчилерден коркуп качып келе жаткан болот. Бир нече секундандан кийин мергенчилер келип калышат. Алар дербиштен бугу кайда качып кеткенин сурашат. Ал кыйын акыбалга түшөт. Эгер ал кичине бакчанын арасында жашынып калган бугуну көрдүм десе, мергенчилер аны өлтүрүшмөк. Бул болсо биринчи убадага турбагандык болот. Ал эми бугу кайда экенин билбейм деп жооп берсе, анда экинчи убаданы аткарбагандык болот. Бир аз ойлонуп туруп, садху (инд. аскет) мындай дейт: «Көргөн көз сүйлөй албайт. Сүйлөгөн тил көрө албайт. Мен көзүмдү сүйлөөгө, ал эми тилимди көрүүгө зордой албаймын». Мергенчилер андан майнап чыкпастыгын көрүп, андан ары кетишет.

ТАЯНЫЧ КОНСПЕКТ:

- Улуттук диндердин тарыхый мааниси ... турат.
- Ведалык дин – ...
- Брахманизм – бул...
- Индуизм – бул...
- Индуизм маданияты ... камтыйт.

Суроолор жана тапшырмалар:

1. Учурда кайсы өлкөлөрдө улуттук диндер сакталып калган? Ушул параграфтын башында берилген «Улуттук диндер» схемасын колдонула.
2. Индиялыктардын жашоосунда ведалардын мааниси кандай?
3. Индияда кандай касталар бар?
4. Аскетизм деген эмне?
5. Индуизм маданияттын өнүгүшүнө кандай таасир берген?

§ 17. Индуизмдин диний окуусу

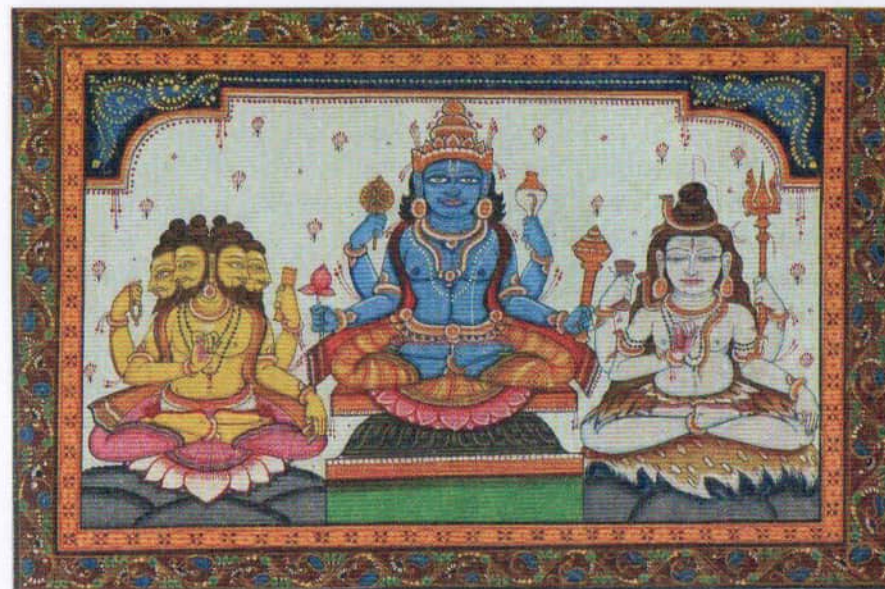
Негизги түшүнүктөр:

Тримурти, Брахма, Шива, Вишну, Дхарма, Карма, Сансара дөңгөлөгү, Нирвана, символ

Эстегиле!

Индуизм дининин өнүгүүсүнүн этаптары кандай аталат?

Индуизмдин өзгөчөлүктөрү. Индуизм дини бир катар кайталангыс өзгөчөлүктөргө ээ. Анын даректүү негиздөөчүсү жана бирдиктүү системага салынган окуулары жана эрежелери жок.



Индуизм узак убакыт калыптанган. Индуизмдин жалпы таанылган кудайлары үчөө: **Брахма, Шива** жана **Вишну**. Бул – өзүнчө бир индиялык үчилтик, Кудайдын үч түспөлдөгү биримдиги. Индияда аны **Тримурти** деп аташат, муну «үч элес» же «үч форма» деп которууга болот.

Аны жалпы мүнөздүү белгилерге ээ диний жана философиялык окуулардын топтому деп да эсептешет. Индуизм политеисттик дин катары саналат. Индуисттер үчүн Кудай ар кандай формаларда көрүнөт. Алар биринчи кезекте өздөрүнө эң жакын көрүнгөн Кудайга сыйынышат. Ошону менен бирге эле башка кудайларды да урматтоого болот деп ишенишет. Индуизм ишенимдердин жана ырым-жырымдардын кеңири көп түрдүүлүгүн камтыйт. Индуизмге башка диний ишенимдерге түшүнүүчүлүк мамиле жасоо мүнөздүү.

Индуизмдин негизги маңызы жана максаты – дүйнөдөгү нерселердин баарынын биримдигин андап-түшүнүү. Ал аркылуу Кудай менен биригүү жана толук тынчтанууга жетишүү.

Индуизмдин башкы кудайлары. Индуизмде жалпысынан миңдеген кудайлар бар. Кудайлар ар кандай кызматтарды аткарышат жана ар башкача келбетте сүрөттөлөт. Алардын ичинен жогорку орун башкы үчөөнө **Брахма, Шива** жана **Вишнуга** таандык.

Индус кудайлары
өздөрүн ар кандай
формаларда жана
аватараларда
көрсөтө алышат.



Брахма – дүйнөнүн жаратуучусу, жогорку Кудай деп эсептелет. Бул Кудай байыркы ведалардын кудайлары менен тыгыз байланышта. Ал адамдардын жашоосуна аралашпайт. Ошондуктан индуистардын дининде ага дээрлик сыйынышпайт, болгону бар экенин билишет. Мисалы, миңдеген индиялык храмдардын арасында бир нечеси гана Брахмага арналган.

Шива – ааламды талкалоочу Кудай. Ал коркунучтуу энергияны кайра жаратат жана жок кыла да алат. Шива энергияны топтоого жана сыртка төгүүгө жөндөмдүү. Ал жөнүндө анын кайраттуулугун, кыйратуучу күчүн баса белгилеген көптөгөн уламыштар жаралган.

Вишну – эң боорукер жана адамдарга жакын Кудай. Вишну Брахма жараткан дүйнөнү сактайт жана коргойт. Ал өтө күчтүү жоокер боло алат жана ар түрдүү аватараларда жерди көп жолу сактап калган. Адамдарга карата дайыма жумшак жана ырайымдуу мамиле кылат. Вишну жөнүндө көп уламыштар жана мифтер жаралган жана анын урматына көптөгөн храмдар курулган.

Бул улуу үч Кудайды айрым учурда Кудайдын үч түспөлдөгү биримдиги деп да аташат. Башкача айтканда, ал – жалгыз Кудайдын

Аватара – индуизмде Кудайдын жерге түшүүсүн, көрүнүүсүн түшүндүрөт. Кудайлар каалаган учурларында адамдар менен аралашып жашай алышат. Алар кээ бир учурда адам болуп жаралышса, кээ бир учурда жаныбар болуп жаралышат. Аватара – Кудайдын жердеги убактылуу материалдык денеси. Индуизм мифологиясында Вишну көп жолу ар кандай аватарада жашап, адамдарды коргоого алган. Индуистардын «Рамаяна» эпосундагы башкы каарман Рама Вишнунун аватарасы деп саналат. Ал тургай Будданы да Вишнунун аватарасы деп эсептешет.

жаратуучу, сактоочу жана талкалоочу күчүнүн ар башкача көрүнүштөгө чагылдырылышы.

Индуизм окуусу. Индуизм дининин негизги түшүнүктөрү: дхарма, карма, сансара, мокша ж.б.

Дхарма – индус үчүн туура жашоо образынын нормалары. **Карма** – адамдын оң жана терс иштеринин суммасы. Анын алдыдагы жашоосунун статусу (даражасы, абалы) ушуга көз каранды болот. **Сансара** – төрөлүүнүн жана өлүүнүн айкалышкан чексиз айлампасы. Жандын өлгөндөн кийин кайрадан башка денеге тынымсыз өтүп туруусу. **Мокша** – азаптан, төрөлүүлөрдүн жана өлүүлөрдүн айлампасынан, башкача айтканда, сансарадан бошонуу.

Индуизмде жашоонун маңызы – бул жашоонун кайра-кайра кайталанып туруучу айлампасынан (сансарадан – азап тартуулар дүйнөсүнөн) кутулууда турат. Ал үчүн туура жашоо образын (дхарма) кармануу керек. Адам дхарманы кармануу менен жашоосунун сапатын арттыра (кармасын тазалай) алат. Кармасын тазартуу менен сансарадан кутулуп, түбөлүк бейкуттукка (мокшага) жетүүгө мүмкүн. Түбөлүк бейкуттукка жетүү – азап тартуулардан кутулуу гана эмес, рухтун жогорку абалга өтүүсү. Рухтун жогорку абалга өтүүсү – бул жашоодогу майда убакерчиликтерден бошонуп, улуулукка жетүү.

Дхарманы кармануу же жолдоо диний осуяттарды кармануудан жана күнүмдүк турмуштагы этиканы сактоодон турат. Дхарма – кутулууга алып баруучу бирден-бир жол.

Индуизм этикасы төрт компонентти камтыйт:

- 1 Адеп-ахлактык осуяттарды аткаруу;
- 2 Күнөө – бул жакындарына карата «жаман ойлор жана туура эмес жоруктар»;
- 3 Адамдардын ортосундагы мамилелердеги ырайымдуулук жана боорукердик;
- 4 Адамзатка коомдук кызмат кылуу. Ал эми ачуулануу, ач көздүк жана тыйылбаган напси адамдын башка күнөөлөрүн пайда кылат.

Ошентип, индуисттик ищенимдин маңызы төмөнкүлөрдө камтылат:

- ар бир адам жердеги азап тартуулардан – сансара айлампасынан кутула алат;

- кутулуу үчүн өзүнүн жолун тандоосу керек.

Ар бир инду дхарманы («тартипти») сактоого, ыйык Ведаларды урматтоого, ааламды жараткан кудайларга сыйынууга тийиш. Андан сырткары өзү таандык болгон уруунун «аталарын» урматтоого жана алар баштаган тукумду улантууга милдеттүү.

Индуизмдин символдору. Индуизм символдорду чагылдыруунун жакшы өнүккөн системасына ээ. Ал искусстводо, архитектурада, адабиятта жана сыйынууда өз ордун тапкан. Ар бир символдун өзүнүн ыйык (сакралдык) мааниси бар.

Ом – индуизмдеги универсалдуу кудайлык ысым, ошондой эле дуба жана символ болуп эсептелет. Анын маңызы – терең медитацияда йоганы таанып-билүүгө умтулуу. Аны бардык маанилүү иштердин башында жана аягында айтышат. Ом мууну жана свастика белгиси бакубаттыкты чагылдырат. Аларды бүткүл индуизмдин ыйык символдору деп эсептөөгө болот.



Ом



Свастика



Лотос



Шри-янтра

Свастика – жакшы тилектердин жана бакубаттыктын белгиси. Индуизмдин эң байыркы символдорунун бири, ал чындыкты, гармонияны жана туруктуулукту чагылдырат. Ал кресттин төрт багыттык вектору бар варианты болуп саналат. Бул белгини бакыттын эмблемасы деп атоого болот. Свастиканы тарыхта улуттун символикасы катары пайдаланышкан. Бул окуянын анын түпкү табияты менен эч кандай байланышы жок.

Ошондой эле белгилүү бир кудайлар менен теңдештирилген көптөгөн символдор бар, аларга лотос, чакра жана шри-янтра кирет.

Лотос – индуизмдин атрибуттарынын бири. Сулуулуктун, рухий тазалыктын символу. Индустардын адабияттарында жана поэзияларында лотос сулуулуктун эталону катары көрсөтүлөт.

Шри-янтра – Кудайдын бар экендигин билдирген диаграмма. Ошол эле учурда медитацияны күчөтүүгө жардам берүүчү өзгөчө бир белги. Символ ааламдын биримдигин билдирет жана кесилишкен 9 үч бурчтук түрүндө чагылдырылат.

ТАЯНЫЧ КОНСПЕКТ

- Индуизмдеги башкы кудайлар...
- Индуизмдин негизги түшүнүктөрү...
- Дхарма – бул...
- Карма – бул...
- Сансара дөңгөлөгү... билдирет.
- Мокша – бул...

Суроолор жана тапшырмалар:

1. Индуизмдеги башкы кудайлар кантип аталат?
2. Кудайдын үч түспөлдөгү биримдиги деген эмне?
3. Индуизмдин негизги түшүнүктөрү кайсылар?
4. Индуизмдин этикасына эмнелер кирет?
5. Индуизмдин негизги символдору кайсылар жана алар эмнени түшүндүрөт?

Манунун мыйзамдарын талдап, аны башка диндердеги эрежелер менен салыштыргыла.

1. Атаң менен энеңди гана эмес, бүткүл улуу муунду (шудраларды жана аялдарды да) урматта.

2. Ахимса индуизм этикасында киши өлтүрүүгө, зомбулукка, жандуу макулуктарга (адамдарга, жаныбарларга, өсүмдүктөргө) зыян келтирүүгө тыюу салат. Бардык жагдайларда жана бардык мезгилдерде эч бир жандуу макулукка туура эмес сезимдердин жоктугу.

3. Зына кылба, анткени муну менен сен өзүңдүн мыйзамдуу аялыңды кемсинтесиң.

4. Уурдаба.

5. Жакындарыңа жалган күбөлүк айтпа, а түгүл бул каалаган иштин ийгиликтүү жыйынтыгы үчүн зарыл болсо да.

6. Жакыныңдын мүлкүн каалаба.

§ 18. Даосизмдин пайда болуусу жана окуусу

Негизги түшүнүктөр:

Даосизм, Лао-Цзы, даосизмдин окуулары

Эстегиле!

Индуизм этикасы дегенди кандай түшүнөсүңөр?

Даосизмдин пайда болушу. Даосизм Азиянын чыгышында, тагыраак айтканда, Кытайда (б.з.ч. VI–V кылымдар) пайда болгон. Ал Кытайда узак мезгилдер бою конфуцийчилик жана буддизм менен жанаша жашаган жана кеңири таралган.

Даосизм негизинен конфуцийчиликке атаандаш окуу катары калыптанган. Анын окуусунун негиздөөчүсү болуп Лао-Цзы эсептелет. Лао-Цзынын окуусунун негиздери «Дао дэ цзин» китебинде камтылган. Даосисттик системанын өзөгүн «дао» («жол») – башталыш түзөт. Дао бир эле учурда карама-каршылыктуу түшүнүктөргө да ээ. Ал – жаратылышты жана анын мыйзам ченемдүүлүктөрүн түшүнүүнүн жолу. Дао – дүйнөнүн башталышы жана аягы. Ал эми бардык материалдык нерселердин башаты жоктон жаралат. Анан ал кайра жок болуп, жоктукка кирет.



Лао-Цзынын төрөлүшү. Уламышка ылайык болочок даанышман энесинин ичинде көптөгөн жылдар кармалып, карыя болуп төрөлгөн. Жашыл теке храмындагы дубал сүрөтүнүн деталдары. Сычуань штаты. Чэнду шаары.



Даосизмде ааламдын тен салмактуулугуна янь (эркектик башат) менен иньдин (аялдык башат) өз ара аракеттенүүсү аркылуу гана жетүүгө мүмкүн.

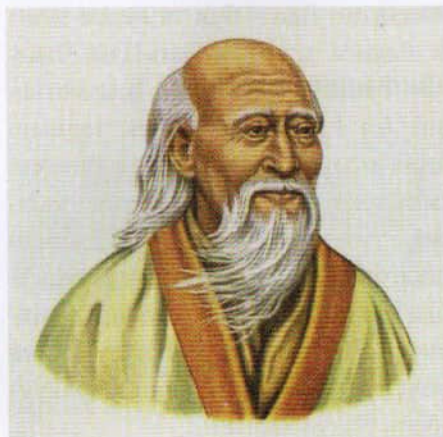
Ошондуктан Дао – бул эч нерсе эмес. Тарыхый баянга ылайык Лао-Цзы Чжоу ордосунун башкы архивчиси кызматын аркалаган. Ал Конфуций менен тааныш болгон жана анын окуусун жакшы билген. Кытай мамлекетиндеги үстөмдүк кылган эреже, түзүлүштөрдөн Лао-Цзынын көңүлү калган. Ошондуктан ал аргасыздан бардыгын таштап, узак мезгилге саякатка чыккан. Дал ушул көңүл калуу жана келишпөөчүлүк анын окуусунун жаралуусунун себеби болуп калган.

Даосизмди диний окуу катары да, философия катары да кароого болот. Бирок философия катары анын дээрлик эч кандай туруктуу түшүнүктөрү менен аргументтери жок. Даосизмди дин катары караганда, ал коомдук мамилелерге эмес, инсанга көбүрөөк басым жасайт.

Лао Цзынын окуулары. Лао Цзынын окуусу Кытайда кеңири тараган буддизмдин, конфуцийчиликтин окууларынан кыйла айырмаланып турат. Алардын негизги жалпылыгы – бул үч ишеним тен Кытай элинин тарыхына күчтүү таасир тийгизгендигинде. Ошондуктан алар айрым учурларда бирге каралып, өз ара салыштырылып да келет. Даосизмдин негизги принциби – бейкуттукка жана руханий бакубатчылыкка жетишүү. Конфуцийчиликтен айырмаланып, даосизм өзүнүн көңүлүн ааламдын негиздөөчү мыйзамдарына бурган.



Үч окуунун биримдиги (Будда, Конфуций, Лао-Цзы).



Лао-Цзы.

Бул окуунун негизинде башкы орунда **Дао – Аалам жолу** жөнүндө теория турат. Анын маңызы боюнча дүйнө түбөлүк өзгөрмөлүү. Ал өзгөрмөлүүлүк жаратылыштын табигый зарылчылыгы катары каралат.

Лао-Цзы адамдын жүрүм-туруму ааламдын табигый мыйзамдары менен башкарылышы керек деп эсептеген. Ал мыйзамдарды бузууга болбойт. Алар бузулганда дүйнөдө гармония

бузулат да, баш аламандык жана өлүм келет. Лао-Цзынын окуусунда дүйнөгө карата кыялкечтик жана поэтикалык көз караштар да камтылган. Анын белгилери байыркы Кытайдын көркөм дүйнөсүнүн бардык чөйрөлөрүнөн көрүнүп турат.

Бул диндин адеп-ахлактуу идеалы болуп кечил (аскет, монах, дербиш) саналат. Ал өзгөчө көнүгүүлөр жана медитация менен тынымсыз алектенет. Алардын жардамы менен өзүнүн кумарларын жана каалоолорун жеңүү мүмкүнчүлүктөрүнө ээ болот. Чыныгы даосчу өзүнүн убактысын жана күчтөрүн жакшы иштерге жумшайт. Дүйнөнү өзгөртүүгө кеткен мааниси жок аракеттерге убактысын коротпойт. Себеби аны өзгөртүүгө эч качан мүмкүн эмес. Адамдын даосизмдеги эң жогорку максаты – Даону билип түшүнүүдө. Андан соң аны менен сиңишип, аралашып кетүү. Даосчу болуп жаткан нерселерге четтен карап турат жана окуянын табигый жүрүшүнө кийлигишпейт. Бул окуунун башкы жоболорунун бири кийлигишпөө принцибинен турат. Даосчу өзүнө же анын жакындарына бир нерсе керек болгон учурда гана аракет кылат. Даосизмдин эч нерсе кылбоо концепциясы үстөмдүк кылган коомдук түзүлүштүн кызыкчылыктарына дайыма туура келген эмес. Ошону менен салттуу түрдө мамлекет башчыга жана коомго кызмат өтөөнү үгүттөгөн конфуцийчиликке каршы келген.

Даосизмдин он эрежеси:

- Өлтүрбө, тирүү жандыктарга ар дайым көңүл бургула;
- Кумардан алыс бол жана ойлорунда бузукулукка жол бербө;

- Уурдаба жана арам жол менен табылган кирешени алба;
- Башкаларды алдаба, жакшылык менен жамандыкты аралаштырба;

- Эстүү бол жана жүрүм-турумунда дайыма тазалык жөнүндө ойло;
- Ата-бабаң менен ынтымакта бол, үй-бүлөңдү уят кылба;

- Эгер кимдир бирөө жакшылык кылып жатса, ага кубануу жана ырахаттануу менен жардам бер;
- Эгер кимдир бирөөнүн бактысыз экенин көрсөң, ага ийгиликке жетүүгө жардам бер;

- Кимдир бирөө сени капа кылса, өч алуу жөнүндө ойлонбо;
- Ар бир адам Даого жетмейинче, ага өзүң жетем деп ойлобо.

❖ **Даосизмде жаман иштер менен күнөө ооруга алып келет деп үйрөтөт. Силердин оюңар боюнча туурабы же туура эмеспи?**

Даосизмдин маданиятка кошкон салымы. Кытайлар көптөгөн техникалык жетишкендиктердин биринчи ойлоп табуучулары катары белгилүү. Алар дүрмөт дарыны (порох), айнекти, фарфорду, компасты ж.б. ойлоп табышкан. Ушул ачылыштардын көпчүлүгүндө даос монахтарынын тиешеси бар. Алар өлбөстүктүн эликсирин жасоого аракеттенүү менен кошо көптөгөн илимий ачылыштарды жасашкан. Даосчулар ошондой эле:

- азыркы кездеги кеңири белгилүү **фэншуй** (геомантия) окуусун;
- дем алуу гимнастикасы **цигунду**;
- күрөш искусствосу **ушуну** ойлоп табышкан.

Конфуцийчиликтен айырмаланып, даосизмде мистикалык башат үстөмдүк кылат. Даосизмде адамга табигый жан катары карап, анын сезимдерине жана инстинкттерине кайрылат. Андыктан даосизм инсандын табият менен гармониясына жетүүгө багытталган диний-философиялык окуу.

ТАЯНЫЧ КОНСПЕКТ:

- Даосизм – бул – ...
- Даосизмдин негизги идеясы – табиятты түшүнүү жолу жана...
- Лао Цзы жазган китеп... деп аталат.
- Дүйнөнүн тең салмактуулугу... аркасында мүмкүн.
- Даосизмдин моралдык идеалы – бул...
- Даосисттер... жараткан.

Суроолор жана тапшырмалар:

1. Дао деген эмне?
2. Даосисттин эң жогорку максаты эмнеде?
3. Даосисттер дүйнөгө кандай ачылыштарды жасашкан?
4. Эмне үчүн даосизм бир эле учурда дин дагы, философия дагы болуп саналат?
5. Даосизм Кытай маданиятынын өнүгүшүнө кандай таасир тийгизген?

§ 19. Даосизмдеги социалдык адилеттүүлүк идеясы

Негизги түшүнүктөр:

Дао, даосизм,
даосчулар

Эстегиле!

Даосизмдин он эрежесинин
мазмуну кандай?

Дао жана даосизм. Даосизмдин негизги идеясы төмөндөгү жоболордон турат:

- баары Даого баш иет;
- баары Даодон жаралат;
- баары Даого кайтат.

Дао – универсалдуу мыйзам, ага бардыгы, ал тургай улуу асман дагы баш иет. Даону таануу, аны ээрчип, аны менен жуурулушу керек. Бул осуяттар – даосисттин жашоосунун мааниси, максаты жана бактысы.

Даосизм менен конфуцийчиликтин ортосундагы негизги карама-каршылык «дао» түшүнүгүн чечмелөөдө чагылдырылган. Конфуций Даого жетүүдө адеп-ахлактын принциптерин карманууну, искусство көнүгүүлөрү аркылуу адамды сүйүүнү алдыга койгон.



Р. Вильгельмдин «Алтын гүлдүн сыры» китебиндеги даостук алхимиянын иллюстрациясы.

Инсанды өркүндөтүүдөгү көнүгүүлөр катары: жаа аткан, музыкалык аспаптарда ойногон, каллиграфия жана математиканы эсептеген. Башкача айтканда, конфуцийчиликте Дао коомдук көрүнүш катары каралат.

Даосизм болсо негизинен Даонун табигый башатына басым жасайт. Даосизмдин эң маанилүү жобосу: «Бардык нерсенин табиятын ээрчи жана өзүңдө жеке эч нерсени сактаба». Табигыйлык жана жөнөкөйлүк – бул даосизмдин негизинде жатат. Бул идеялардын көпчүлүгү кийинчерээк көптөгөн Батыш философтору тарабынан өнүктүрүлгөн.

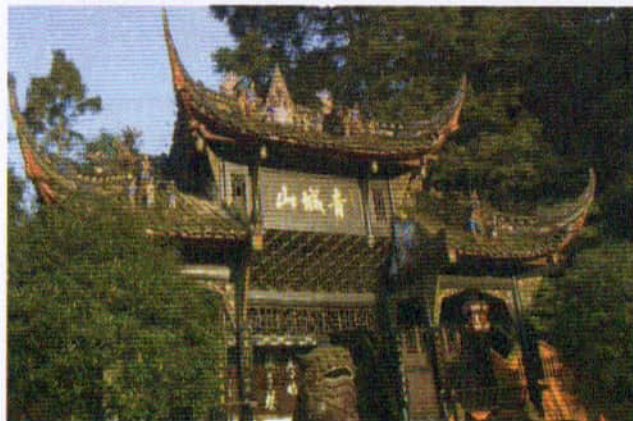
Эгерде адам Даону үйрөнсө жана аны ээрчисе, анда ал өлбөстүккө ээ болот деп ишенишет. Ошол эле учурда Даонун жобосуна ылайык өлбөстүккө жетүү үчүн зарыл болгон нерсе – рухту азыктандыруу. Адамдын рухунун азыгы – көп сандаган рухтардын жыйындысы жана асман рухтарынан турган кудайдын күчтөрү. Рух денедө жашагандыктан физикалык көнүгүүлөргө жана денени азыктандыруудагы жогорку көрсөткүчтөргө жетүү да маанилүү.

Денени азыктандырууда катаал диеталарды сактап, физикалык жана дем алуу көнүгүүлөрүн жасоо керек (шүүдүрүм эфиринен дем алып, өз шилекейи менен тамактануу идеал катары эсептелет). Асман рухтары адамдын жакшы жана жаман иштерине көз салып, анын жашоосунун мөөнөтүн аныктайт. Дао тарабынан сунушталган өлбөстүктүн жолу узак жана татаал болгон.

Ошондуктан өлбөстүктүн кереметтүү эликсирин жасоо аркылуу аны жөнөкөйлөтүүнү каалашкан. Эликсирдин жардамы менен өлбөстүккө жетүүнү каалаган биринчи император атактуу Цинь Шихуанди болгондугу айтылат.

Ал эликсирге керектүү кошулмаларды издеп таап келүү үчүн алыскы өлкөлөргө экспедицияларды жөнөткөн.

Орто кылымдарда бүткүл Кытайда даосисттик монастырлардын тармагы түзүлгөн. Бирок алардын өз жамаатынан тышкары коомго эч кандай таасири болгон эмес. Алар өздөрү да коомдук иштерге аралашпоого умтулушкан. Даосизмде борборлоштурулган уюм да уюштурулбаган. Бирок түрдүү саясий жана социалдык баш аламандыктардан четтебеген. Түзүлгөн жагдайларга жараша даосчулар коомдук процесстерге тыгыз аралашкан. Даосизм Кытайдагы башка диндердин таасири астында бара-бара реформаланган.



Ыйык Цинчэншань тоосундагы храм.

Тарыхый маалыматтарда Чынгыз хан дагы узак жашоого жетүүгө умтулган. Узак жашоого жетүүнүн түрдүү жолдорун сураштырган жана издеген. Ошол мезгилдеги атактуу даос кечили Чань-чундун кабарын угуп, аны чакыртып жолуккан (1220-жылы). Даос кечили бир канча убакыт хандын жанында болуп, даосизм окуусунун маңызын түшүндүрүүгө аракет кылат. Көздүн көрүүсүн, кулактын угуусун жакшыртуучу ж.б. бир катар көнүгүүлөрдү жасоону үйрөтөт. Өз шилекейи жана аба менен азыктануунун сырларын үйрөтүүгө аракет кылат. Бул жолугушуу кимиси үчүн канчалык деңгээлде натыйжалуу болгону талаштуу. Ошондон соң хан өлбөстүккө умтулуусун токтоткон. Бирок Чань-чун өкүлү катары саналган «Цюань чжень» даосчулардын мектеби салыктардан бошотулуп, бир катар жеңилдиктерге ээ болгондугу айтылат.

Азыркы учурда даосизм Кытайда, Тайванда, Гонконгдо жана ар кайсы мамлекеттерде кеңири таркаган. Ал негизинен кытайлык иммигранттар арасында популярдуу. Бул жерде даостук храмдар, монастырлар жигердүү иш алып барышат. Аларды жүз миңдеген ишенүүчүлөр колдошот.

❖ **Даосизмдин негизги баалуулугу табигыйлуулук болуп саналат. Ага адам каалоолордон, өзүмчүл ойлордон жана иш-аракеттерден арылуу жана жашоодогу жөнөкөйлүктү кабыл алуу аркылуу жетишет деп ойлойсунарбы? Ага жетүүгө мүмкүнбү?**

Даосизмдеги жалпы теңдик жана социалдык адилеттүүлүк идеясы. Даосизм биринчи кезекте улуу Даону таанып-билүүгө умтулат. Ошону менен бирге Дао жолуна түшкөн адамдарга зордук-зомбулук көрсөтпөө принцибин милдеттендирет. Бул таанып-билүү процессин тездетүүгө же жайлатууга жана таңуулоого болбойт. Ага ар бир инсан өзүнүн руханий табиятына ылайык өз жолу менен барат. Бул үчүн бардык нормаларды жана шарттуулуктарды унутуу зарыл. Аны менен бирге адам өзүнүн «мен» деген өзүмчүлдүгүн унутушу керек.

Тарыхта даосчулар маанилүү учурларда коомдук мамилелерге активдүү катышкандыгы белгилүү. Кырсык жана саясий кризистер учурларында жалпы теңдик жана социалдык адилеттүүлүк идеясын колдоп келишкен. Мисалы, II кылымдын аягында даостук монахтар Кытайдагы элдик «сары жоолукчандардын көтөрүлүшүн» жетектешкен. Көтөрүлүшчүлөр адилетсиздиктин символу болуп калган императордук «Көк асман» системасына каршы чыгышкан. Бирок көтөрүлүш күч менен басылып, аман калган козголоңчулар түндүккө качышкан.

Азыркы учурда дүйнөдө даосизм дининин расмий жолдоочулары анчалык деле көп эмес (9 миллионго жакын). Бирок расмий эмес түрдө даостук ишеним азыркы Кытайда жана Вьетнамда абдан популярдуу. Салыштырмалуу түрдө расмий конфуцийчилердин саны 6,5 миллионду түзсө, даосчулар алардан кыйла көбүрөөк.

Даосизм – буддизм жана конфуцийчилик менен бирге Кытайдын үч улуу диний жана философиялык окууларынын бири.

Лао Цзынын төмөнкү сөздөрүнүн маанисин талкуулагыла:

Айткан билбейт, билген айтпайт. Дүйнө – бул ыйык идиш, аны башкаруу мүмкүн эмес. Эгер кимдир бирөө аны башкаргысы келсе, аны жок кылат. Эң жакшы өкүмдар – бул анын бар экендигин эл билгени. Андан бир аз жаманыраагы – аны эл сүйгөн жана көтөрмөлөгөн башкаруучу. Эл корккон башкаруучулар – башкаруучулардын жаманы, ал эми баарынан жаманы – эл жек көргөн башкаруучулар. Ким өзүнө ыраазы болсо, ал бай адам.

ТАЯНЫЧ КОНСПЕКТ:

- Даосизмдин негизги идеясы – бул ...
- Даосизм боюнча өлбөстүккө жетүү үчүн зарыл болгон нерселер...
- Өлбөстүккө жетүүнү каалаган биринчи император ...
- Азыркы учурда даосизм ... популярдуу
- Даосизм биринчи кезекте даосчуларды... милдеттендирет.
- «Сары жоолукчандардын көтөрүлүшүнүн» максаты ...

Суроолор жана тапшырмалар:

1. Конфуцийчилер Даону кандай түшүнүшөт?
2. Даосисттер Даону кандай түшүнүшөт?
3. Даосизмде социалдык теңчилик кандайча түшүндүрүлөт?
4. Эмне үчүн даосисттик окуу азыр Кытайда жана Вьетнамда популярдуу?
5. Даосизм менен конфуцийчиликтин айырмасы эмнеде?

Конфуцийдин окуусу

§ 20. Конфуцийчиликтин калыптанышы

Негизги түшүнүктөр:

Конфуций (Кун-фу-цзы),
конфуцийчилик, Мэн-цзы,
китеп

Эстегиле!

Даосизмдин социалдык
адилеттүүлүк идеясынын
мазмуну кандай?

Конфуцийдин өмүрү. Кытай ойчулу Конфуций (Кун-фу-цзы) б.з.ч. VI–V кылымдарда диний-философиялык окууну негиздеген. Конфуций жардыланып кеткен ак сөөктөр үй-бүлөсүнүн өкүлү болгон.



Конфуций (Кун-фу-цзы)
Конфуцийдин окуусу
кытайлардын байыркы ыйык
китебинен, салттарынан
жана үрп-адаттарынан
алынган.

Ал кытай эли оор күндөрдү өткөрүп, кыйналып жаткан татаал мезгилде жашаган. 3 жашка чыкканда атасынан айрылган. Апасы аргасыздан чоң үй-бүлөнү таштап, уулу менен жалгыз жашоону башынан кечирген.

Эрте жетимдикке кабылган Конфуций бала кезинен эле иштеп баштаган. Иштеп жүрүп өз алдынча билим алуу менен алектенген. Кытайдын ар бир чиновнигине жана аристократына керектүү өнөрлөрдү өздөштүргөн. Билимдүү жигит бат эле байкалып, Лу падышачылыгынын ордосуна кызматка алынган.

Кытай эли үчүн оор мезгил аны тынчсыздандырган. Иштеп жаткан кызматтык абалы менен өлкөдөгү саясий кырдаалга жетишерлик таасир эте албасын түшүнгөн Конфуций кызматын өткөрүп берген. Ал окуучулары менен Кытайды кыдырууга багыт алган.

Ал жеке падышачылыктардын башкаруучуларына «мамлекеттин күчү биримдикте» деген ойду жеткирүүгө аракеттенген. Өмүрүнүн көп бөлүгүн саякаттоо менен өткөрүп, 60 жашында мекенине кайтып келген. Окутууну улантуу менен ал өз өлкөсүнүн адабий мурастарын иретке салып баштаган. Өзүнүн окуусунун негизги мазмундарын камтыган «Өзгөрүүлөр китебин» жана «Ырлар китебин» жазган.

Конфуцийдин летописстик өмүр баянын анын шакирттери жана уулу Бо Юй жазып чыккан. Алар Конфуцийдин шакирттери менен баарлашууларынын негизинде жазылган «Лун Юй» («Сүйлөшүү жана ой толгоолор») китебин түзүшкөн.

Конфуцийчиликтин өнүгүшүнө анын шакирти Мэн-цзы чоң салым кошкон. Устатынын жолун жолдоп, ал дагы ата-бабаларынын тажрыйбасына таянган.



Конфуций
шакирттери менен.

Ал элдин бактысынын жана жыргалчылыгынын негизи жогорку адеп-ахлак нормаларын үйрөнүүдө деп эсептеген. Байыркылардын үлгүсү катары мектептердин жана карылар үчүн камкордук үйлөрүнүн системасын түзүүгө чакырган.

❖ **Конфуцийчилик жана даосизм узак мезгилдер бою бир өлкөдө өнүгүп келген жана Кытайдын улуттук динине айланган. Анын себептери эмнеде?**

Конфуцийдин ишмердүүлүгү жана коомдук түзүлүш. Ал өлкөнү каптаган баш аламандыкка каршы чыккан. Өз окуусунда биринчи кезекте даанышмандардын жана байыркы эл башкаруучулардын аброюна таянган. Ошону менен бирге эле социалдык гармония идеясын жайылткан.

Ошол учурдагы Кытай коомундагы баш аламандыктарга Конфуций Чжоу династиясы башкарган жылдарды каршы койгон. Конфуцийдин айтуусунда бул идеалдуу мезгил «алтын кылым» деп аталган. Ал учурда согуш болбой, жалпы теңчилик орногон жана башкаруучулар элге камкордук көрүшкөн.

Конфуций ата-бабалар культун, жер культун ыйык санаган. Кытай элинин легендарлуу биринчи бабасы Шан-дини өзгөчө баалаган. Конфуций падышаларга карата жок болуп кеткен элдин сыйурматын кайтарып берүүгө умтулган. Элдин адеп-ахлагын жакшыртууга жана бактылуу болуусун камсыздоого аракет кылган.

Конфуций адамдарды жалаң мыйзамдар жана жазалар аркылуу башкарууну жаңылыштык катары караган. Бул көрүнүш аларды баш ийбөөчүлүккө алып келет деген. Ал эми падышанын элге мамилесин атанын балдарына карата жасаган мамилесине салыштырган.

Конфуцийдин окуусунда изгиликтүү адам эки маанилүү сапатка ээ болушу керек: милдет сезими (синь) жана адамды сүйүү (чжэн).

Милдет сезими биринчи кезекте чын жүрөктөн чыгышы керек, ал изги адамдарга таандык. Анын айтуусунда «изги адам милдетти гана билсе, татыксыз адам пайданы гана билет».

Адамды сүйүү мындай деген маанини берет: «Адамдардын сага кандай мамиле кылганын кааласаң, сен да адамдарга ошондой мамиле кыл».

Ортодогу мамилелер канчалык жакшы болсо, жалпы коомдук мамилелердин жакшыруусуна шарт түзөт деп санаган. Конфуцийдин ою боюнча байыркы акылмандар мамлекет түзүмүн ар бир инсандын кызыкчылыгы үчүн курушкан.

Конфуцийдин окуулары башында абдан жөнөкөй болгон. Конфуцийчилик азыр динге теңелгени менен, айрымдар аны коомдук-этикалык окуу катары карашкан. Конфуцийдин окууларында «идеалдуу коомду» курууга басым жасалат. Идеалдуу коомдук түзүлүштө адеп-ахлак, гуманизм, боорукердик, асыл сапаттар үстөмдүк кылат. Ар бир адам өзүнүн татыктуу ордун ээлеген учурда толук гармония түзүлөт.

Конфуций адамды тарбиялоо, билим берүү, маданият, цивилизация сыяктуу көрүнүштөр жөнүндө көп айткан. Адам өзүнө табияттан берилген нерсени гана өзү өнүктүрө алат деп ишенген. Маданияттуулукту үйрөтүүгө жана ага тарбиялоого болбойт. Ал адамда табиятынан бар болушу керек деп эсептеген.

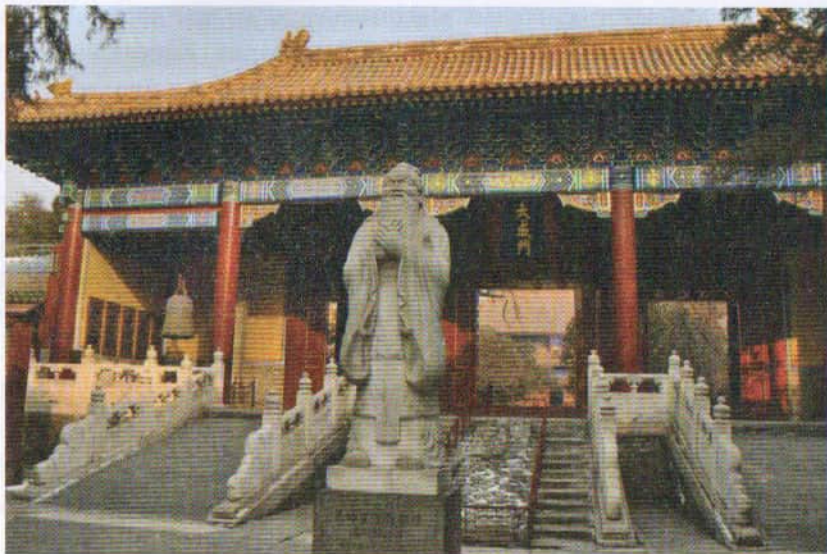
Эсиңерге туткула!

Конфуцийдин: «Ата атадай болушу керек, бала баладай болушу керек, падыша падышадай болушу керек», – деген осуяты коомдук түзүлүшкө карата пикирин билдирип турат.

Конфуцийчилик мамлекеттик идеология катары. Биздин замандын биринчи жылынан баштап Конфуцийге жогорку деңгээлде сый-урмат көрсөтүлө баштаган. Дал ушул жылы ал мамлекеттик жогорку сый-урматтын ээси катары жарыяланган. Бир аз убакыт өткөндөн кийин ал аристократиялык пантеондон орун алган. Андан кийин ага «ван» наамы ыйгарылган.

Б.з.ч. II кылымдан баштап конфуцийчилик Кытайдын расмий идеологиясына айланат. Ар бир чиновник кызматка алынарда Конфуцийдин окууларынын негизги идеялары боюнча сынак беришкен.

Конфуцийчилик нормалар жана баалуулуктар жалпыга таанылган. Андагы нормалар менен баалуулуктар бара-бара «чыныгы кытайлыктардын» символуна айланган. Алар жалпы улуттун жүрүм-туруму менен тарбиясын калыптандырууда колдонулган. Төрөлгөндөн баштап эле ар бир кытайлык биринчи кезекте конфуцийчи болууга милдеттенген. Бирок бул көрүнүш башка диндердин өнүгүшүнө тоскоол боло алган эмес.



Конфуцийдин храмы жана айкели. Пекин шаары.

Биздин замандын IV кылымынан баштап Кытайда буддизм кеңири жайылган. Буддизмдин таасири астында конфуцийчиликтин диний окуусу өзгөрүүгө учураган. Буддизм менен даосизмдин элементтеринин аралашуусу менен конфуцийчиликтин философиясы да жаңыланган.

VI кылымдан баштап «байыркы даанышмандын» кадыр-баркын кудайларга теңдештирүү күч алган. Ибадатканаларда анын элесине багышталып дайыма курмандык чалынып туруусу жөнүндөгү императордун жарлыгы чыгарылган.

Улуу даанышмандын культу императордук бийликти даңазалоодо да колдонулган. Конфуцийдин окуусун жайылтууда императордук башкаруу Кудайдын буйругу жана каалоосу катары көрсөтүлгөн. Анын эрки өзгөрүлгүс мыйзамга теңдештирилген. Кудуреттүү мифтик ажыдаар императордук бийликтин символу болуп калган. Ал элдин императордун бийлигинен коркуусун жана кооптонуусун күчөтүүгө тийиш эле. Конфуцийге XVI кылымда «өткөндүн улуу даанышманы» наамы берилип, ага арналып биринчи храм тургузулган.

Конфуцийчилик XX кылымга чейин Кытайдын расмий идеологиясы бойдон калып келген. Бирок ал маданий революция жылдарында катуу сынга кабылган. Учурда кээ бир өлкөлөрдө конфуцийчилик өз таасирин калыбына келтирүүдө.

ТАЯНЫЧ КОНСПЕКТ:

- Конфуцийчилик – бул ...
- Конфуцийчиликтин негизги идеясы ...
- Конфуцийчилик кытайлардын дини менен теңдештирилген, бирок чындыгында ал ...
- «Лун Ю» (Сүйлөшүү жана ой толгоолор) – бул ...

Суроолор жана тапшырмалар:

1. Конфуций алтын доор коомун кантип элестеткен?
2. Эмне үчүн Конфуций элди мыйзамдар жана жазалар аркылуу гана башкаруу мүмкүн эмес деп эсептеген?
3. Конфуцийдин шакирттери менен Кытайды кыдырып жүрүшүнө эмне себеп болгон?
4. Эмне үчүн Конфуций «өткөндүн эң улуу даанышманы» деп эсептелет?

§ 21. Конфуцийдин окуусу

Негизги түшүнүктөр:

Конфуцийдин окуусу,
канондор, китеп

Эстегиле!

Конфуцийдин окуусунда
ийгиликтүү адам кандай сапаттарга
ээ болушу керек?

Конфуцийдин окуусунун негизги жоболору. Конфуцийдин окуулары Кытайдын жана Чыгыш Азиянын цивилизациясына зор таасирин тийгизип келген. Бул окуу конфуцийчилик деп аталган философиялык система катары түзүлгөн.

Конфуцийдин окуусу бир катар негиздөөчү адептик нормаларды камтыйт:

– коомдо жашоо жана коом үчүн жашоо;

– бири-бири менен эпке келүү;

– улууларды жана даража боюнча чоңдорду угуу;

– императорго баш ийүү;

– бардык нерседе-ченемди сактоо;

– адамгерчиликтүү болуу;

– өзүн-өзү кармануу.

Конфуций үй-бүлө этикасынын эрежелерин мамлекет чөйрөсүнө которгон. Башкаруучуларды элге атасы өз балдарын жакшы көргөндөй мамиле кылууга милдеттендирген. Анын идеалдуу мамлекет тууралуу окуусунда коомдук мамилелердин тең салмактуулугуна басым жасалган. Тагыраак айтканда, идеалдуу коомдук мамилелер аркылуу идеалдуу мамлекеттик түзүлүш камсыздалат.

Идеалдуу мамлекетте каражаттардын балансы сакталат:

➤ бийлик өзүнө зарыл болгон нерселерди керектүү өлчөмдө чени менен алат;

➤ эл ачарчылыктан жана оор салыктардан кыйналбайт.

Адилеттик бузулса, эл көтөрүлүшкө чыгып, бийликти башка изги адамга өткөрүп берүүгө укуктуу.

Конфуцийчиликтин эң маанилүү нормалары катары:

➤ улууга баш ийүү;

➤ бардык бийликти сыйлоо;

➤ адамдардын социалдык абалындагы айырмачылыктарды моюнга алуу саналат. Бул абал бекем сакталууга тийиш, себеби алар Асман тарабынан аныкталат.

Конфуцийчилик эки принципке негизделген:

→ коомдогу бардык жаман нерселер – элдин ата-бабалары карманган каада-салттарынан четтеп кеткендигинин натыйжасы;

→ мамлекетте гармонияны калыбына келтирүү үчүн ата-бабалардын салтына кайтып келүү керек.

Конфуцийчиликте «ли» принцибин (ырым-жырымдарды, тартипти, салтты) сактоо өзгөчө мааниге ээ. Бул принцип адам коомдогу белгиленген нормаларды аткарууга, карманууга, эрежелерди сактоого тийиштигин билдирет. Конфуцийдин көз карашы боюнча ансыз коомдун нормалдуу иштеши мүмкүн эмес.

Дал ушул принцип кийинчерээк кытай коомунун турмушун уюштуруунун башкы принциби болуп калды.

Конфуцийчиликте байыркы ишенимдердин көптөгөн калдыктары сакталып келүүдө. Анда ата-бабалардын культу жана жаратылыш культу эң чоң роль ойнойт. Бул динди кармангандар акыретке ишенишет жана курмандык чалышат. Конфуцийчиликтин пантеонунда Конфуций жана анын шакирттери ардактуу орунду ээлейт. Бирок ошол эле учурда алар жогорку Кудай Асмандын эркине баш ийишет.

Конфуцийчиликтин маңызы – коомдо тартипти орнотуу, өткөндүн каада-салттарын урматтоо жана элге, Ата Мекенге кызмат кыла алган адептүү инсанды тарбиялоо.

Конфуцийчиликтин канондору. «Беш китеп» – Конфуцийдин Кытайдын тарыхын уйкаштыктагы сөз түрүндө баяндаган беш китебинин жалпы аталышы. Аларда легендарлуу башкаруучулардын ишмердүүлүгү жөнүндө маалыматтар чагылдырылган. Мамлекеттик башкаруунун маңызы тууралуу даанышмандардын маектери берилген. «Өзгөрүүлөр китебинде» адамдын тагдыры жана төлгөлөр түрүндөгү алдын ала айтуулар бар.

«Жаз жана күз китептери» б.з.ч. VIII–V кылымдар аралыгындагы Конфуцийдин мекенинде болуп өткөн окуялардын хроникасын камтыйт.

«Төрт китеп» канондук «Лунь юй» («Сүйлөшүүлөр жана ой толгоолор») китебин камтыйт. Анда Конфуцийдин этика, моралдык жана мамлекеттик башкаруу маселелери боюнча көз караштары баяндалган. Анда изги адамдын (цзюнь-цзы) идеалын ачып берген. Ал эми ар бир адамдын инсандык сапаттары өзүн-өзү баалоодо деп эсептеген. Конфуций космос менен гармонияга жетүү үчүн адамды жакшыртуу программасын түзгөн.

«Улуу окуу» китебинде мамлекетте жана үй-бүлөдө туура мамиле түзүү идеялары берилген. Анда адамдын өзүн-өзү өркүндөтүүсүнүн зарылдыгы тууралуу баяндалат.

«Орточолукту сактоо» китебинде Конфуцийдин «алтын ортолук» жөнүндөгү окуусу баяндалат.

«Мэнцзы» (Конфуцийдин шакиртинин аты берилген) конфуцийчиликтин идеологиясынын андан аркы өнүгүшүн, системага салынышын камтыйт.

Бул китептерди түшүнүү, өздөштүрүү кыйла татаал. Бирок ага карабастан, аларда белгиленген этикалык нормалар, адептик принциптер эл арасына кеңири тараган. Анткени анда камтылган элдик ишенимдер, үрп-адаттар Конфуцийге чейин эле калыптанган. Конфуций жана анын шакирттери бул нормаларды система менен канондорго иреттештирип чыгышкан. Аларды адабият, театр, искусство, элдик эпостор аркылуу кийинки муундарга мурас катары калтырышкан. Бул китептерди өздөштүрүү менен кытай маданиятын жана тарыхын да терең түшүнүүгө болот. Ошондой эле даосизм жана буддизм идеяларына негизделген башка адабияттар менен тааныша алат.

❖ Конфуцийдин окуусун Кытай тарыхында мамлекеттик идеология катары да колдонушкан. Элдик адеп-ахлактык ченемдерде жана тарбиялоодо да анын ролу жогору болуп келген. Силер кандай ойлойсуңар, ал азыркы учурда актуалдуулугун жоготкон жокпу?

Конфуцийчиликтин таралышы. Европада Конфуцийдин чыгармалары XVIII-XIX кылымдарда изилдене баштаган. Ал айрыкча европалык философторду кызыктырган.

Конфуцийчилик Кытайда 2 миң жылдан ашуун убакыт, башкача айтканда, 1911-жылга чейин үстөмдүк кылган. 1949-жылдан кийин жана Маданий революция жылдарында Конфуцийдин окуулары толугу менен жокко чыгарылган. Конфуцийчиликке жаңы кызыгуу 1970-жылдардын аягында пайда болгон. Учурда салттуу нормалар жана институттар Кытайда, Тайванда жана этникалык кытайлардын арасында кеңири таралган.

Алты жаңылыштык

Конфуций өзүнүн окуучусунан алты жаңылыштык тууралуу уккандыгын сурады. «Жок», – деп жооп берди анысы. Качан адамгерчиликке умтулуп, бирок окугусу келбесе, анда бул жаңылыштык **акмактыкка** алып келет. Качан өзүнүн акылын көргөзгүсү келип, бирок окугусу келбесе, анда бул жаңылыштык **одонолукка** алып келет. Качан чынчыл болууга умтулуп, бирок окугусу келбесе, анда бул жаңылыштык **жамандык** алып келет. Качан бетке айтууну каалагандар окуганды каалабаса, анда бул жаңылыштык **оройлукка** алып келет. Качан эрдикке умтулса, бирок окуганды каалабаса, анда бул жаңылыштык **козголоңго** алып келет. Качан туруктуулукка умтулуп, бирок окуганды каалабаса, анда бул жаңылыштык **акылсыздыкка** алып келет.

1985-жылдан бери Кытайда Конфуций изилдөө институту иштеп келет. Улуу философтон урматына курулган храмдарда салтанаттуу аземдер кайрадан өткөрүлө баштады. Кытайда 67-муундагы Конфуцийдин жакындары абдан урматталат. Кыргызстанда да бир катар университеттердин алдында Конфуций институттары ачылган. Аларда студенттер кытай тилин, маданиятын, каада-салтын окуп үйрөнүшүүдө.



Ош мамлекеттик университети.
Конфуций институту.

ТАЯНЫЧ КОНСПЕКТ:

- Конфуцийдин окуулары этикалык нормаларды камтыйт...
- Конфуцийдин айтымында, асыл адам эки маанилүү сапатка ээ болушу керек...
- Конфуцийчилик эки принципке негизделген...
- Конфуцийчиликтин маңызы...

Суроолор жана тапшырмалар:

1. Конфуцийчилик башка диний окуулардан эмнеси менен айырмаланат?
2. Конфуцийчилик кандай принциптерге негизделген?
3. Конфуцийдин окуусунун маңызы эмнеде?
4. Кыргызстандагы Конфуций мектептери жөнүндө, алардын максаттары жана милдеттери тууралуу маалымат тапкыла.

Иудаизм

§ 22. Иудаизм дининин жаралышы жана калыптанышы

Негизги түшүнүктөр:

Монотеисттик дин, брит, иудей, мицвот, он осуят, Танах

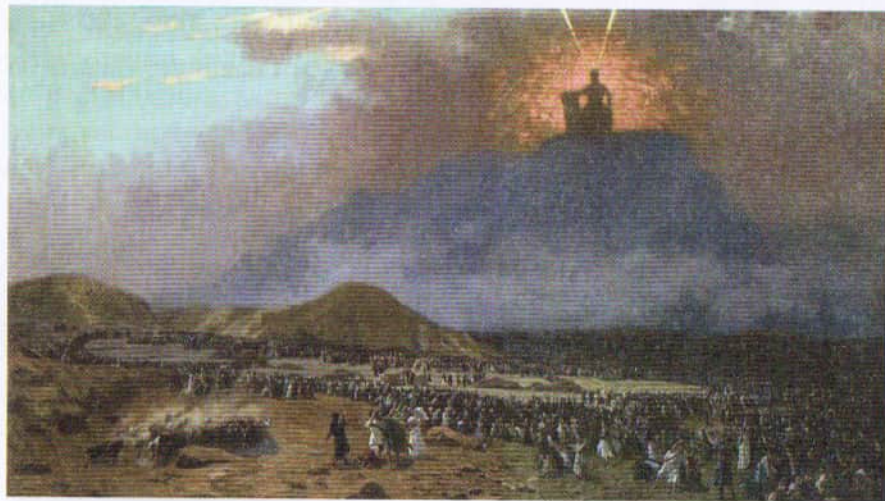
Эстегиле!

Конфуцийдин окуусунун адептик нормалары эмнелерди камтыйт?

Иудаизмдин пайда болушу жана өнүгүшү. Иудаизм – жалгыз Кудайга ишенүүгө чакырган монотеисттик дин. Ал б.з.ч. XIII кылымда Жакынкы Чыгышта пайда болгон.

Иудаизм бир аз гана өзгөрүүлөр менен байыркы доорлордон бери сакталып калган. «Иудаизм» термини библиялык баяндагы иудей урууларынын бирикмесинин атынан келип чыккан. Ал бардык 12 еврей жамаатынын ичинен эң көп сандагысы деп эсептелген.

Б.з.ч. XI кылымдын аягында иудей уруусунан чыккан Давид Израилдин падышасы болуп калган. Анын учурунда Израиль падышачылыгы гүлдөп өнүгүп, жогорку күч-кубатка жеткен. Бул жагдай байыркы еврей мамлекетинде иудей жамаатынын артыкчылыктуу абалын билдирген.



Моисей Синай тоосунда. Сүрөтчү Жан-Леон Жером (1824–1904).

Мында «еврей» термини көп учурда иудей деген сөз менен катар колдонулган.

Еврейлердин пикири боюнча Кудай менен «Брит» (ыйык келишим – осуят) келишимин түзгөн биринчи пайгамбар Авраам болгон. Келишимге ылайык Кудай тарабынан еврейлерге «мицвотду» (ыйык осуят) аткаруу миссиясы ыйгарылган. Ал эми Кудай Авраамдын тукумун көбөйтүп, коргоп жана Ханаан (азыркы Израиль, Палестина мамлекеттери жайгашкан жер) жерин берүүнү убада кылган. Иудаизм окуусуна ылайык Авраамдын урпактары египеттиктердин кол алдында 400 жыл кулчулукта болушкан. Ал жерден еврейлерди Моисей пайгамбар убада кылган жерге керемет жол менен алып келген.

Иудаизм окуусу боюнча Египет кулчулугунан кереметтүү чыгуу (ал Песах майрамы катары белгиленет) жана кайтып келүү 40 жылга созулган. Бул кыйынчылыктуу жүрүштө мурунку кулдар өлүмгө учурап, эркин адамдар гана кайтышкан. Кудай (Яхве) Синай тоосунда Моисей аркылуу еврей элине билдирүү жөнөткөн. Моисейге Кудайдын осуяттары камтылган Тоораттын (Мыйзам) баштапкы бөлүгү – «Беш китеп» түшүрүлгөн. «Синайдагы ачылыш» деп аталган бул окуя еврей элинин иудаизмди кабыл алуусунун башталышын билдирет. Бул ачылыштын негизин Кудай тарабынан берилген 10 осуят түзөт.

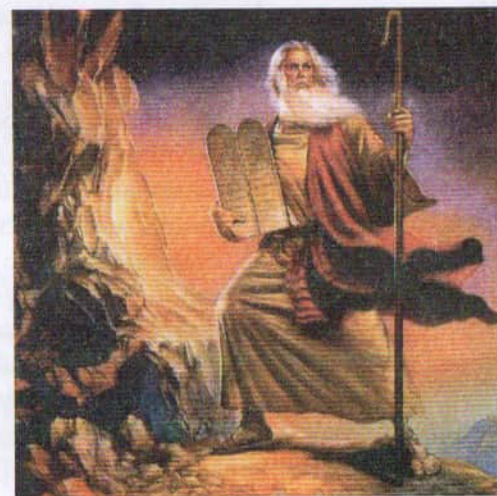
Он осуят:

1. «Сенин Кудай эгең менмин. Менден башка кудайларың болбосун!»

2. «Асмандагы, жердеги, жер алдындагы, суудагы нерселерге табынба да, кызмат кылба! Анткени сенин Кудай эгең менмин.

3. «Кудай эгеңдин атын жөн эле оозана бербе!»

4. «Эсинде болсун: Жекшемби күндү ыйык тут! Алты күн иштеп, бардык иштеринди кылсаң болот, бирок жетинчи күн Кудай эгеңе арналган ыйык Жекшемби күн!»



Моисейге жиберилген он осуят.

5. «Ата-энеңди сыйла, ошондо Кудай эгең сага берип жаткан жерде жашоо күндөрүң узун болот!»
6. «Киши өлтүрбө!»
7. «Бузукулук кылба!» (никени бузба)
8. «Уурдаба!»
9. «Жалган күбөгө өтпө!»
10. «Жакыныңдын үйүнө, аялына, кулуна, күңүнө, өгүзүнө, эшегине, дегеле эч нерсесине көз артпа!»

❖ **Азыркы күндөгү жүрүм-турум эрежелери менен байланыштырып, он осуяттын мазмунун түшүндүргүлө.**

Монотеисттик иудаизм. Иудаизмдин ыйык китеби «Танах» (христиан библиясынын Эски осуяты) иудаизм окуусунун негизги булагы болуп саналат. Ал христиан дининин ыйык тексттеринде түз колдонулат. Андагы сюжеттер жана окуялар ислам окуусунун ыйык жазууларында да кайталанат. Иудаизмди, христианчылыкты жана исламды биргеликте авраамдык диндер деп аташат. Себеби алардын тамыры, тарыхы, пайгамбарлары жалпы биримдикти камтыйт.

Иудаизм христиан жана ислам дининин өнүгүшүндө маанилүү роль ойногон. Иудаизм жалгыз Кудайга болгон ишенимге негизделген.

Христиан жана ислам диндери аркылуу монотеизмдин диний-маданий принциптери Чыгышта кеңири таркаган. Алардын пайгамбарлары, баатырлары, падышалары чагылдырылган жазмалары кабыл алынган. Тагыраак айтканда, иудаизмдеги бир катар салттар, эрежелер (орозо, балдарды сүннөткө отургузуу, тамак-аштардагы тыюулар ж.б.) өзгөртүүлөр менен ислам динине киргизилген. Иудаизмдин Ыйык китептериндеги окуялар жана каармандар Курандын сүрөөлөрүнөн орун алган. Иудаизмдин диний-маданий мурастары мусулман элдери тарабынан кабыл алынган. Ошондой эле иудаизм башка элдерге өзүнүн көчүүсү, жер которуусу аркылуу да таасирин калтырган.



Танах кодексинин титулдук барагы.

Иудаизм дининин Борбордук Азия жана Кыргызстандын аймагына таралышы. Тарыхта Кыргызстандын аймагында еврейлер VI кылымдан баштап жашап келгендиги эскерилет. Балким ал андан да мурдагы мезгилдерди камтышы мүмкүн. Бирок Ысык-Көлдүн жээгинен археологдор б.з. I-III кылымдарына таандык тыйындарды табышкан. Алардын биринде «Иудей кулады!» деген жазуу кездешкен.

Борбордук Азияга улам тереңдеп кирген сайын, еврейлер шаарларга отурукташып, жергиликтүү этностор менен аралаша беришкен. Алар Борбордук Азия чөлкөмүндөгү элдер менен тыгыз мамиледе жашашкан. Жергиликтүү перс тилдүү элдер менен өз ара алакалашуусунун натыйжасында еврей-персид диалекти түзүлгөн. Ал диалект **яхуди** деп аталып, бул тил менен азиялык жана бухаралык еврейлер сүйлөшкөн. Орто кылымдарда Талас өрөөнүндө **зиммийлер** (мусулман өлкөсүндө жашаган мусулман эместер) көп болгон. Алардын арасында иудаизм динин тутунган еврейлер да бар эле.

Араб жазмаларында соодагер-еврейлер Ош, Баласагын, Өзгөн, Барскоон ж.б. шаарларда соода-сатык жүргүзүшкөнү белгиленген. Иудейлердин ичинде мыкты токуучу, тигүүчү, өтүкчү, сүткорлор, зергерлер да кездешкен. Муну Красная Речка шаарчасын казуудагы табылгалар (Давиддин жылдызы чегерилген декоративдүү кесе) күбөлөндүрүп турат.

ТАЯНЫЧ КОНСПЕКТ:

- Иудаизм биринчи монотеисттик...
- Иудаизмдин өзгөчөлүгү...
- Иудаизмдин ыйык китеби...
- Авраамдык диндер...

Суроолор жана тапшырмалар:

1. Эмне үчүн иудаизмди улуттук дин деп эсептешет?
2. Монотеисттик дин деген терминди кандай түшүнөсүңөр?
3. Эмне үчүн иудаизм, христиан жана ислам Байыркы Келишим диндери деп аталат?
4. Чыгыш маданиятынын тарыхынын өнүгүшүндө иудаизм кандай роль ойногон?
5. Орто кылымдарда еврейлер Кыргызстандын аймагында эмне иш кылышкан?

6. Кыргыз Республикасында еврей жамааты барбы?
7. Кыргызстандагы иудей жамааты тууралуу төмөнкү текстти окуп, талкуулагыла.

Кыргызстандагы иудей жамааты

Кыргызстандагы азыркы иудей диаспорасынын калыптанышы XIX кылымдын экинчи жарымында башталган. Бул диаспораны европалык жана бухаралык еврейлер түзгөн. Алар бул жерге орус тилдүү калк менен кошо келе башташкан. Улуу Ата Мекендик согуш жылдарында Кыргызстанга эвакуациялангандардын арасында еврейлер да болгон. Качкындардын арасында динге бекем ишенген еврейлердин эсебинен республикада алардын диний турмушу жанданган.

1942-жылдын башында Фрунзеде синагога ачылып, анын айланасында диний жамаат калыптанган. Кыска убакыттын ичинде Кант менен Жалал-Абадда диний жамааттар түзүлүп, синагогалар ачылган. Учурда көптөгөн еврейлердин чет өлкөлөргө чыгып кетиши менен алардын саны кескин кыскарган. Ошентсе да Кыргызстанда синагога жана еврей жекшембилик мектеби бар.

«Хесед Тиква» кайрымдуулук еврей фонду иш алып барып, «Мааян» жамааттык гезити чыгып турат. Экинчи дүйнөлүк согуштагы Холокост учурунда 6 миллион еврей өлтүрүлгөн. Ал бүткүл дүйнөнү дүрбөлөңгө салып, диндер аралык диалогдун башталышына алып келген.

XX кылымдын 60-жылдары Бүткүл дүйнөлүк чиркөөлөрдүн кеңеши резолюция кабыл алган. Анда Иисустун айкаш жыгачка кадалышы үчүн еврейлердин жамааты күнөөлүү идеясын четке кагуу каралган. Ошондой эле декларацияда еврейлерге каршы багытталган жек көрүүчүлүк, куугунтуктоо жана антисемитизмдин көрүнүштөрү айыпталган.

Антисемитизм – еврейлерге карата этникалык же диний негизде куугунтуктоо.

§ 23. Иудаизмдин диний окуусу

Негизги түшүнүктөр:

Тоорат, Беш китеп, синагога, раввин, символ

Эстегиле!

Эмне үчүн иудаизмди улуттук дин катары эсептешет?

Иудаизмдин диний окуусу. Иудаизмдин маңызы – бүт дүйнөнү жараткан жана аны башкарган бир гана Кудайга ишенүү. Еврейдин жашоосунун түпкү мааниси – Кудайдын осуяттарын бекем жана так аткаруу.

Иудаизмдеги Эски осуятта эки текст өзгөчө урматталат: «Тоорат» жана Мойсейге келген «Беш китеп». Бул эки текст диндар (динди берилүү менен карманган адам) еврейдин (иудейдин) жашоосун толугу менен жөнгө салат. Иудей өз жашоосунда «Беш китептеги» бардык жоболорду, тыюуларды, көрсөтмөлөрдү аткарууга тийиш. Алар 613 жободон, 365 тыюудан жана 248 көрсөтмөдөн турат. Эгерде адам өзү жасаган ишине өкүнүп тобо келтирсе, анын күнөөсү жуулат. Иудаизмде эркек балдар 13 жашынан, кыздар 12 жашынан тартып бойго жетти деп эсептелинет. Бойго жеткен соң аларга чоңдор сыяктуу эле осуяттарды аткаруусу милдеттендирилет. Мицвот системасы еврейлердин күнүмдүк жашоосун аныктайт.

Жогоруда көрсөтүлгөндөрдөн тышкары бардык адамдарга (алардын динине карабастан) аткарууга милдеттүү болгон мыйзамдар бөлүп каралган. Ал «Нухтун балдарынын мыйзамы» деп аталат.

Нухтун балдарынын 7 мыйзамы:

- Айкелдерге – жасалма кудайларга сыйынбоо;
- Кудайга шек келтирбоо;
- бузукулук кылбоо;
- кан төкпөө;
- жаныбарларга катаал мамиле жасабоо;
- адилеттүүлүктү орнотуу;
- мыйзам алдында тең укуктуулукту кармануу.



Диний буюмдар: шофар (ритуалдык мүйүз), Танах, чырактандар, кол жуу үчүн кумара.

Иудаизмдеги сыйынуу жөрөлгөлөрү жана майрамдар. Диний кызматтар синагогаларда раввин тарабынан өткөрүлөт. Синагогалар курулган мезгилине жана жайгашкан жерине жараша архитектурасы боюнча ар түрдүү. Алардын ичи бардык жерде бирдей. Аларда адамдардын да, жаныбарлардын да сүрөттөрү жок – буга тыюу салынган.

Аялдар менен эркектер өзүнчө отурушат. Сыйынуу учурунда эркектер атайын баш кийим менен баштарын жабуулары керек. Бул баш кийим – киппах деп аталган формасы боюнча кең кырдуу шляпа. Мындан тышкары эркектер да сыйынуу пардасы менен баштарын жаап турушат.

Раввин (евр. – «рабби», мугалим) – жетекчи, руханий насаатчы, еврей диний жамаатындагы шайлануучу дин кызматкери; талмудисттик еврей жамаатынын өкүлү.

Синагога (грек. чогулуш) – иудей диний жамааты, андан сырткары иудаизмдеги сыйынуу үйү, культтук курулуш.

Еврей календарында Египет кулчулугунан кутулууга байланыштуу 3 негизги майрам бар. **Песах** майрамы Египеттен чыгууну эскерет. Майрамдын бардык 7 күнүндө ачыткы кошулган нан жегенге тыюу салынат. Алар ачытылбай бышырылган нанды жешет.

Египеттен чыгып баратканда иудейлер шашылып, тамак-аш даярдоону унутуп коюшкан. Алар ачыткысыз камырды гана ала кетишип, андан жол боюнда тоочо бышырышкан. **Шавуот** майрамы Песах майрамынан туура 50 күндөн кийин келет. Бул күнү Кудай Моисейге Синай тоосунда Тооратты берген. **Суккот** майрамын алачык курууну эскерүү менен белгилешет. Синай чөлүндө 40 жыл бою еврейлер алачыктарда жашашкан. Андыктан майрамды бир канча убакыт алачыктарда жашап белгилешет.

Шаббат (ишемби) – ар бир жумада өткөрүлүүчү майрам. Бул күнү еврейлер жумуштарды токтотуп, Ыйык Жазууну изилдөө жана тиленүү аркылуу Кудайга сыйынышат. Ишембиде жарыкты күйгүзүүгө, унаа айдоого, сатууга жана сатып алууга тыюу салынат.

Адамдын өмүрүн сактап калуу зарыл болгондо гана бул тыюуларды бузууга жол берилет. Ишемби күнү кечинде майрамдык дасторкон жайылып, анда бүт еврей үй-бүлөсү чогулат.

Иудаизм окуусуна ылайык адам эмгектенүү үчүн жаратылган. Адам өз эмгегин сүйүүсү абдан зарыл. Эмгек аркылуу адам бул дүйнөнүн өнүгүүсүнө, жашоого өз салымын кошот.

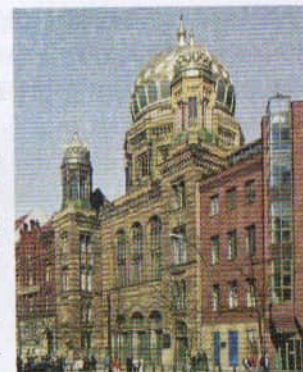
Иудаизмдин диний салтындагы жаңы төрөлгөн эркек балдарды сүннөткө отургузуу – эң байыркы жөрөлгө. Ыйык Китеп боюнча бул үрп-адатты Кудай өзү Авраамга буюрган.

Еврейлердин ишеними боюнча бойдок эркек – инсандык жактан жарты, толук эмес адам. Бул көрүнүш дагы аялдарга болгон өзгөчө мамилени көргөзүп турат. Еврейлердин диний мыйзамдарына ылайык балдардын улутка таандыктыгы энеси тарабынан аныкталат. Еврейлердин үй-бүлөсүндөгү маанилүү бөлүк – бул биримдик. Иудаизмде тамак-ашты даярдоо жана тамактанууга байланыштуу бир катар эрежелер бар. Аларды сактоо – динчил еврейлердин үй-бүлөсүнүн күндөлүк турмушунун негизги бөлүгү. Мисалы, чочко этин, айрым деңиз азыктарын жегенге тыюу салынат. Сүт азыктарын жана этти аралаштырууга болбойт.

♦ **Еврейлердин: «Үй-бүлө – үйүлгөн таш сыяктуу. Бирди сууруп чыксаң, үймөк бүт урайт», – деген сөзүн кандай түшүнөсүңөр?**

Иудаизмдин символдору. Башка диндер сыяктуу эле, иудаизмдин да символдору бар.

Жети шамдуу **менора** – иудаизмдин башкы символу. Ал дүйнөнүн 7 күндө жаратылгандыгын, ортонку бутагы ишемби күнүн билдирет. Ошол эле учурда шамдын 7 бутагы жерге окшош болушу керек. Алар дүйнөнүн жана асмандын 6 тарабын билдирип турат. Меноранын 7 бутагы жуманын 7 күнү катары дагы чечмеленет. Азыркы учурда менора – еврейлердин эң кеңири таралган улуттук жана диний эмблемасы. Ал Израилдин гербинин негизги элементи катары кызмат кылат.



Синагога. Берлин шаары.



Ишембилик шамдарын күйгүзүү. Мозанкадагы сүрөт. Еврей музейи Прага шаары.

Анын ыйыктыгы тарыхый окуяларда баяндалган. Иерусалимдеги ибадаткана гректер тарабынан кордолгондо (б.з.ч. V кылым) ыйык майдын сакталып турган бөлүгү булганган. Ошондо бир күндүк майы бар менора тогуз күн бою өчпөй күйүп турган. Бул окуя раввиндер тарабынан керемет окуя деп таанылган.

Иудаизмдеги башкы символдордун бири – Давиддин алты бурчтуу жылдызы. Ал бири-бирин кайталаган тең жактуу эки үч бурчтуктан турат. Алардын бири экинчисине салыштырмалуу 180 градуска бурулган. Иудейлердин арасында ал «Давиддин калканы» деп аталат. Бул үч бурчтуктар символикалык түрдө эки элементти: от жана сууну билдирет. Давиддин убагында бул белгинин астында иудейлердин башка элдер менен биригүүсү жүргөн. Бул символдун экинчи жаралышы XVIII кылымдагы Прага синагогасында кабыл алынган чечимдерге байланыштуу. Ошондон баштап дүйнөгө чачырап кеткен еврейлерди бириктирүү кыймылы башталган. Бул кыймыл куулуп чыккан элди түпкү мекенине кайтарып, еврей мамлекетин түзүүнү көздөгөн.



Менора.



Давид жылдызы.



Хамса – беш манжалуу ачык алакан түрүндөгү тумар. Мусулмандар бул символду «Фатиманын колу», ал эми еврейлер «Мариямдын колу» деп аташат.

Давид жылдызынын мистикалык жана сыйкырдуу мааниси жалпыга таанымал. Ал орто кылымдарда популярдуулугу менен өзгөчөлөнгөн. Бүгүнкү күндө ал Израилдин мамлекеттик ак түстүү желегинде көк түс менен чагылдырылган.

Иудаизмдин дагы бир маанилүү символу **хамса** – бул симметриялуу алакан түрүндөгү еврей тумары. Анын ортосунда Давиддин жылдызы жайгашкан. Хамса көбүнчө көк түстө жасалат. Еврейлердин ишениминде ал жаман көздөн коргойт жана ниети жамандарды кууп чыгат. Хамса тумар катары билерик жана кулон түрүндө тагылат. Көп учурда ал турак жайдын кире беришинин үстү жагына жайгаштырылат. Хамса еврейлердин ар кандай коргоочу дубалары менен кооздолот.

Бул тумарды теги Чыгышка байланыштуу еврейлер тагынышат. Исламда да хамса өтө маанилүү тумар болуп саналат. Хамса – жаман көздөн жана жаман ниеттен коргоодон тышкары, ишенимдин жана чыдамкайлыктын символу.

Кипа – бул такыба еврейдин баш кийими. Ал жөнөкөйлүктү, кичи пейилдикти жана Кудуреттүү Кудайды урматтоону билдирет. Бул баштын үстүн жаап турган кичинекей тегерек (кездемеден токулган же тигилген) топу. Анын өзүн эле жалгыз же шляпанын астына кийсе болот.



Кипа.

Иерусалимдеги **Ыйлоо дубалы** көптөгөн кылымдар бою иудейлерге ишенимдин жана үмүттүн символу болуп келген. Ал зыярат кылуунун жана сыйынууларынын борбору болгон. Бул жерге дүйнөнүн бардык булуң-бурчунан адамдар келип, өз каттарын коюшат. Жыл сайын Кудуреттүү Кудайга миллиондогон кайрылуулар Ыйлоо дубалынын таштарынын ортосундагы жаракаларга салынат. Израилде ал тургай факс же интернет аркылуу билдирүү жөнөтө турган атайын кызматтар да бар. Еврейлердин мыйзамдарына ылайык сыйынуу жазууларын ыргытууга болбойт. Андыктан ал каттар жылына эки жолу Зайтун тоосундагы еврей көрүстөнүнө көмүлөт.



Ыйлоо дубалы.
Иерусалим шаары.

ТАЯНЫЧ КОНСПЕКТ:

- Мусанын Он осуятында айтылган осуяттар...
- Иудаизмге ылайык Египет кулчулугунан кереметтүү чыгуу майрам катары белгиленет...
- Иудаизмде адам жасаган күнөө кечирилиши мүмкүн...
- Иудаизм боюнча адам... жаралган
- Иудаизм «аракет дини» деп аталат, анткени Кудай адамдын жүрүм-турумуна, конкреттүү иштерине көңүл бурат...

Суроолор жана тапшырмалар:

1. Египет кулчулугунан еврейлердин кереметтүү түрдө чыгышына арналган майрам кандай аталат жана еврей элинин Муса менен бирге чөлдө 40 жыл тентип жүрүшү эмнени билдирет?
2. Эмне үчүн еврейлердин диний мыйзамына ылайык балдардын улуту атасынын эмес, апасынын улутуна карап аныкталат?
3. Иудаизмдин кандай символдору бар?

Синтоизм

§ 24. Синтоизм – япондордун улуттук дини

Негизги түшүнүктөр:

Синтоизм, удзигами, Аматаэрасу, синтоизмдин түрлөрү

Эстегиле!

Иудаизмдеги «Нухтун балдарынын 7 мыйзамы» эмне жөнүндө?

Синтоизм дининин өзгөчөлүктөрү. Япония – өзүнүн байыркы үрп-адаттары жана каада-салттары бар өлкө. Синтоизм дини – япон маданиятынын ажырагыс бөлүгү. «Синто» деген сөздүн өзү «Кудайлардын жолу» дегенди билдирет. Ал VI–VII кылымдарда япондордун байыркы диний ишенимдеринин негизинде пайда болгон. Синтоизмдин келип чыгуусу жаратылыш күчтөрүн кудайлаштыруу жана ата-бабалар культу менен байланыштуу.

Синтоизм дининде япон элинин кудайлык ата-бабаларына:

- тоолордун, дарыялардын, оттун, шамалдын рухтары;
- кээ бир аймактардын жана кол өнөрчүлүктүн колдоочу кудайлары;
- адамдык сапаттарды чагылдырган кудайлар кирет.

Алар көзгө көрүнбөстөн бардык жерде жана болуп жаткан бүт нерсеге катышат. Курчап турган дүйнө менен түздөн-түз аралашат.

Синтоизмде адамдын тышкы дүйнө менен гармонияда болуусу руханий биримдик катары эсептелет.

Япондор синтоизмди улуттук окуялардын жана салттардын жыйындысы катары кабыл алышат. Синтоизмдин ырым-жырымдарын аткаруу – япондордун төрөлгөндөн тартып өлгөнгө чейинки күнүмдүк турмушунун ажырагыс бөлүгү.

Ал идеалдуулуктун жогорку чеги катары каралат. Синтоизмде өлгөндөрдүн жаны жакын жерде жашайт деп ишенишет. Өлгөндөрдүн жаны менен адамдар дүйнөсүнүн ортосу тосулган эмес. Синтоизмдин жолдоочусу үчүн бардык негизги окуялар бул дүйнөдө болуп өтөт. Бул жашоо – дүйнөлөрдүн эң жакшысы катары кабыл алынат.

Ошондуктан бул динди кармануучулардан күн сайын сыйынуу жана храмдарга тез-тез баруу талап кылынбайт. Ибадаткана майрамдарына катышуу жана маанилүү окуялар менен байланышкан салттуу каада-салттарды аткаруу жетиштүү.

Япондор үчүн төмөнкүдөй өзгөчөлүктөр мүнөздүү:

Салтты сактоо, улууларды сыйлоо, уюшкандык, чыдамкайлык, өзүн-өзү кармай билүү, сылыктык, тактык.

Руханий баалуулуктарды сүйүү жана урматтоо.

Бул сапаттар япондордун жогорку маданиятынын жана экономикалык ийгиликтеринин негизин түзөт.

Эмгекчилдик, тартип, өз өлкөсүн сүйүү жана патриоттуулук.

❖ **Синтоизмди байыркы түрк элдеринин теңир ишеними менен салыштырып келишет. Силер кандай ойлойсуңар, алардын кандай жалпылыктары бар?**

Синтоизмдин ишенимдери. Синтоизм окуулары «Кодзики» жылнаамаларында баяндалган. Синтоизм боюнча бардык жандуу нерселердин (адамдардын, жаныбарлардын, табияттын) рухтары бар. Адам сан жеткис рухтардын же кудайлардын биринен тарайт. Демек, ар бир адам биринчи кезекте өзүнүн ата-баба руху «Удзигамини» («удзи» – урук, «ками» – кудай) сыйлоого милдеттүү. Ар бир япон биринчи кезекте ата-бабасынын руху Удзигамиге урмат көрсөтүүгө тийиш. Ал өз кезегинде адамды коргоп, анын коомдук жашоосуна, иш-аракеттерине камкордук кылып, жыргалчылыгын камсыздайт.



Күн Кудайы Аматаэрасу.

Синтоизм окуулары боюнча **Камилер** – жогорку рухтар жана кудайлар. Ками кудайлары көп, алардын саны сегиз жүздөн ашык. Алар көрүнбөйт, жашаган жерин жашырышат, туруктуу денелери жок. Көзгө көрүнбөгөнү менен, бардык жерде бар жана болуп жаткан бүткүл нерселерге катышат. Алар табиятты жана адамдарды жандандыруу менен дүйнөдөгү бардык өзгөрүүлөрдү да жүргүзүп турушат. Дүйнөлүк тартиптин камсыздалышын Күн Кудайы Аматаэрасу менен байланыштырышат. Япондуктар императорлук династиянын түбү Күн Кудайы Аматаэрасудан башталган деп эсептешет.

Синтоизмде сыйкырчылык, тотемизм, фетишизм сыяктуу ишенимдердин эң байыркы түрлөрү сакталып калган. Мындай ишенимдер бүгүнкү күндө да япон коомунда жашайт. Көптөгөн диндерден айырмаланып, синтоизмде негиздөөчүсү катары адамдын же Кудайдын аты аталбайт.



Идзанами синтоизмдеги жаратуу жана өлүм Кудайы. Япон аралдарынын пайда болуусу жана Аматаэрасунун төрөлүүсү Идзанамиге байланыштырылган.

Синтодо жакшылык менен жамандык түшүнүктөрү жана алардын арасын так аныктаган чектер жок. Адам, бүтүндөй дүйнө сыяктуу, алгач таза жана күнөөсүз төрөлөт. Ал эми күнөөлөрдү гармониялуу дүйнөгө жаман рухтар алып келишет. Жакшы менен жаманды адам өзү ажыратып, керектүү чечимди өзү кабыл алууга тийиш.

Синтоизмдин негизги эрежеси – жаратылыш, ками жана адамдар менен гармонияда жашоо.

Синтоизмдин негизги принциптери:

- өзү жана курчап турган дүйнө менен гармония табууга өбөлгө түзгөн руханий тазалык;
- дүйнөнүн жакшы да, жаман да экенин түшүнүү;
- курчап турган дүйнөнү сыйлоо;
- ата-бабалардын рухтарын сыйлоо.

Кудай менен адамдардын ортосундагы байланыш ритуалдык ырым-жырымдар аркылуу жүрөт. Ал дуба окулгандагы ыйык сөздүн күчү аркылуу ишке ашат. Адам өлгөндөн кийин анын жаны атасынын руху менен биригет. Же болбосо белгилүү бир шарттарда өзү да ками болууга жөндөмдүү. Ками өзүнүн образына, ыйык буюмдарга, өзүнүн аты жазылган тактайчага сиңишип кетүү мүмкүнчүлүгүнө ээ. Эреже катары мындай сүрөттөлүш же буюмдар сыйынуунун объектине айланат.

Синтоизмдин түрлөрү. Курчап турган дүйнөнүн жандуулугуна болгон ишеним япондордун аң-сезиминде терең тамырлаган. Алардын күнүмдүк жашоосунда из калтырган. Диний жөрөлгөлөр күнүмдүк турмуштун бир бөлүгүнө жана адамдардын жашоо образына айланган. Диний жөрөлгөлөрдүн, майрамдардын аткарылышы анын катышуучуларына жараша иерархиялык мааниге ээ.

Иерархиянын эң башында башкаруучу император династиясынын түпкү теги Күн Кудайы Аматаэрасу турат. Жергиликтүү жана кландык кудайлар баш ийген абалды ээлешкен. Бул жобо 701-жылы «Тайхорё» мыйзамдар кодексинде бекитилген.

Ошондуктан синтоизмдин ар кандай түрлөрү бар: императордук, храмдык, элдик, үй-бүлөлүк.



Императордун Кудайдан келип чыгышы.

Үй-бүлөлүк синтоизм үй-бүлө мүчөлөрүнүн катышуусундагы курмандык чалынуучу жайда диний ырым-жырымдарды аткарууну билдирет. Элдик синтоизм – синтоизмдин ажырагыс бөлүгү. Императордун сарайында жайгашкан үч храмда өткөрүлүүчү синтоизм императордук синтоизм деп аталат. Андагы жөрөлгөлөр императордук үй-бүлө мүчөлөрүнүн, сарай кызматкерлеринин катышуусунда өткөрүлөт. Адамдардын кудайлар менен мамилеси императордун ортомчулугу аркылуу жүргүзүлөт. Анткени ал Жердеги Кудай жана башкы ыйык кызмат кылуучу деп эсептелинген. Мамлекеттик маанидеги диний жөрөлгөлөргө түздөн-түз император өзү жетекчилик кылган. Кээ бир учурларда салтанаттуу аземдерди ритуал боюнча адистер – император сарайынын кызматкерлери аткарышат. Бирок эң маанилүү жөрөлгөлөрдү байыркы салт боюнча император өзү жүргүзөт.

Эсинерге туткула!

Синтоизмдин негизги принциптери – руханий тазалык, өзү менен жана курчап турган дүйнө менен гармонияда жашоо, эмне жакшы, эмне жаман экенин түшүнүү, ата-бабаларды сыйлоо.

ТАЯНЫЧ КОНСПЕКТ:

- Синтоизм табияттын жана сыйынуунун күчтөрүн кудайлаштыруу менен байланышкан...
- Синтоизмдин окуулары жылнаамаларда баяндалган...

- Ар бир япондук биринчи кезекте ата-бабасынын рухун урматтоого милдеттүү...
- «Синто» – бул «жол»...
- Ками бул...
- Синтоизмдеги башкы кудай...

Суроолор жана тапшырмалар:

1. Синтоизмдин негизги жоболорун атагыла.
2. Синтоизмдин негизги эрежесин белгилегиле.
3. Синтоизм Теңир ишенимине эмнеси менен окшош?
4. Синтоизмдин кандай түрлөрүн билесинер?
5. Кодзики жылнаамасынын мааниси эмнеде?

§ 25. Синтоизм маданияты

Негизги түшүнүктөр:

Маданият, буддизм культтары, ками, символ

Эстегиле!

Синтоизм дининин негизги өзгөчөлүгү эмнеде?

Синтоизмдин япон маданиятына тийгизген таасири. Синтоизм япон маданиятынын түзүлүшүндө чоң роль ойногон. Ал мифологияга, ырым-жырымдарга, майрамдарга жана адабиятка чоң таасир эткен. Синтоизм мезгилинде жаратылыш объектерин жана кубулуштарын Кудайга айландыруу жүргөн. Ибадатканаларда алгачкы алтарлардын төрүнөн орун алган касиеттүү, ыйык монументтер тургузулган.



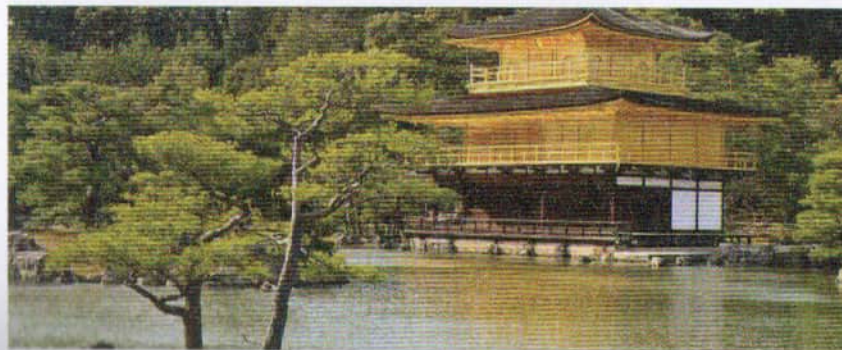
Япониядагы синтоисттик храм.

Бул көрүнүш гиганттык таштардан турган скульптуралардын түзүлүшүнө алып келди. Синтоизмдин ырым-жырымдарынан жаралган бул алгачкы таштар топтору япон бактарын элестетет.

Азыркы япондуктардын диний көз караштары абдан ийкемдүүлүгү менен айырмаланат. Ал бир эле убакыт бир нече диндин элементтерин бириктирет. Андан синтоизмдин, конфуцийчиликтин, даосизмдин, ал тургай христианчылыктын элементтерин кездештирүүгө болот. «Япон конфуцийчидей жашайт, синтоисттей үйлөнөт, буддисттей өлөт», – деп бекеринен айтылбайт.

Япондуктардын буддизм культтары. Буддизм Японияга V кылымдын башында кытайлардын жана корейлердин отурукташуусу менен келген. Япондор башында Будданы «ками» (синтоизмдин Кудайы) катары кабыл алышкан. Буддисттердин үгүтчүлөрү аймактын сакчылары деп эсептелгендиктен, жергиликтүү кудайларды жокко чыгарууга умтулушкан эмес.

Ал эми Будда храмынын курулушу жергиликтүү кудайлардын уруксатынын негизинде гана салынган. Бирок ал кезде жаңы окуу ийгиликтүү болбогондуктан, жергиликтүү калк мурдагы синтоизм ишеними менен (табияттын жана ата-бабалардын кудайларына сыйынуу) калган. VI кылымда гана Будданын окуусу Япониянын борборунда жайыла баштаган. Будда храмдары кытай үлгүлөрү боюнча курулган. Сыйынуу үчүн идиштер Кытайдан алынып келинип турган. Убакыттын өтүшү менен алар Япониянын өзүндө жасалып, живописисте жана скульптурада чагылдырылган. Бул көрүнүш көркөм искусствонун өнүгүүсүнө таасирин тийгизген. VII-VIII кылымдарда Японияда буддизм менен байланышкан искусство гүлдөгөн.



Япониядагы Будда храмы.

IX кылымдан баштап буддизмдин культтарынын көптөгөн элементтери синтоизмге өткөн. Буддизм япон аристократиясынын арасында абдан популярдуу болгон. Ошол эле учурда буддизм диндер аралык чыр-чатактардын алдын алуу үчүн мүмкүнчүлүктөргө жараша колдонулган. А дегенде камилер буддизмдин колдоочулары деп жарыяланган. Кийинчерээк кээ бир камилер буддисттердин ыйыктары менен айкалыштырылган.

XIX кылымдын экинчи жарымында сегунат бийлиги жоюлгандан кийин диний ишенимдерге карата мамиле өзгөргөн. Синтоизм императордук бийлик тарабынан мамлекеттик идеология деп жарыяланган. Буддизм расмий түрдө синтоизмден бөлүнүп, храмдар талкаланып, толугу менен синтоизмге же буддизмге айландырылган.

Көптөгөн буддист храмдары жабылган. Бирок бул буддизмдин толук жоюлушуна алып келген эмес. Бул мезгилде мамлекет культтар системасын тартипке келтирип баштаган. Мектептердин статусу аныкталган жана ал негизинен бүгүнкү күнгө чейин сакталып калган.

Учурда Япониянын калкынын басымдуу көпчүлүгү расмий түрдө буддизмдин жолдоочулары болуп эсептелет.

Синтоизмдин символдору. Императордук династияны негиздеген клан Күн Кудайы – Амата́расудан тараган. Амата́расунун культунда үч «кудайлык» регалия (ыйык буюмдар) бар: күзгү, кылыч жана яшма кулон. Мифологиялык салт боюнча күзгү – чынчылдыктын, кылыч – акылмандыктын, яшма кулон – мээримдүүлүктүн символу. Бул сапаттардын эң жогоркусу императорго таандык.

Синто храмдарына Тори (япон тилинен сөзмө-сөз которгондо «басып жаткан канаттуу») деп аталган дарбазалар аркылуу кирет. Бул стилдештирилген жарашыктуу дарбазалар II түрүндө курулат.

Чындыгында Тори – Күндүн символу. Бул символ Амата́расуну үнкүрдөн чыгарып, дүйнөнү жарык кылган канаттуулардын бири менен байланышкан. Ошондой эле бул символ рухий жарыктын чөйрөсүнө кирүүнү белгилейт.



Синтоизмдин символдору.



Тори – курмандык чалынуучу жай жана храмды тышкы дүйнөдөн бөлүп турган ритуалдык дарбаза.

ТАЯНЫЧ КОНСПЕКТ:

- Синтоизм маданияты...
- Синтодо ишенимдердин эң байыркы түрлөрү сакталып калган...
- Буддизмдин синтоизмден бөлүнүүсүнүн себеби...
- Синтоизмдин символдору...

Суроолор жана тапшырмалар:

1. Синтоизм дини япон маданиятынын өнүгүшүнө кандай роль ойногон?
2. Буддизм эмне үчүн синтоизмден бөлүнгөн?
3. Буддизм Японияга качан келген?
4. Япондор буддизмди кантип тутушат?
5. Азыркы япондордун диний дүйнө таанымынын өзгөчөлүгү эмнеде?

Таблицаны толтургула:

Улуттук диндер	Аймагы	Негиздөөчүсү	Жазуу булактары	Негизги жоболору
Индуизм				
Даосизм				
Конфуцийчилик				
Иудаизм				
Синтоизм				

МАЗМУНУ

КИРИШ СӨЗ 3

I БӨЛҮМ. АЛГАЧКЫ ДИНИЙ ИШЕНИМДЕР

- § 1. Дин тууралуу түшүнүктөр 4
Диндин алгачкы формаларынын келип чыгуусу
- § 2. Мифология, анимизм, тотемизм 10
- § 3. Фетишизм. Шаманизм. Магия 15

II БӨЛҮМ. БАЙЫРКЫ ЧЫГЫШТЫН ДИНИЙ ИШЕНИМДЕРИ

- Түрк элдеринин байыркы ишенимдери
- § 4. Теңир ишениминин дүйнө таанымы 21
- § 5. Теңир ишеними кыргыз элинин жашоосунда 25
Байыркы Месопотамиянын дини
- § 6. Байыркы Месопотамиянын диний ишенимдери 29
- § 7. Байыркы месопотамиялыктардын сыйынуу культтары 36
Байыркы Египеттин дини
- § 8. Байыркы Египеттин диний ишенимдери 42
- § 9. Байыркы Египет фараондору жана жаныбарлар культу 47
Зороастризм
- § 10. Зороастризм дини жана анын негизги окуулары 53
- § 11. Зороастризмдин диний жөрөлгөлөрү жана майрамдары 58

III БӨЛҮМ. АНТИКАЛЫК ЦИВИЛИЗАЦИЯНЫН ДИНДЕРИ

- Байыркы Грециянын дини жана мифтери
- § 12. Байыркы Грециянын диний ишенимдери жана мифологиясы 62
- § 13. Байыркы Грециядагы диний жөрөлгөлөр жана майрамдар 68
Байыркы Римдин дини жана мифтери
- § 14. Байыркы Римдин диний ишенимдери жана мифологиясы 74
- § 15. Диний жөрөлгөлөр. Чыгыш диндеринин жайылышы 79

IV БӨЛҮМ. УЛУТТУК ДИНДЕР

- Индуизм – улуттук дин
- § 16. Индуизм улуттук дининин калыптануусу 87
- § 17. Индуизмдин диний окуусу 92
Даосизм
- § 18. Даосизмдин пайда болуусу жана окуусу 98
- § 19. Даосизмдеги социалдык адилеттүүлүк идеясы 102
Конфуцийдин окуусу
- § 20. Конфуцийчиликтин калыптанышы 106
- § 21. Конфуцийдин окуусу 111
Иудаизм
- § 22. Иудаизм дининин жаралышы жана калыптанышы 116
- § 23. Иудаизмдин диний окуусу 121
Синтоизм
- § 24. Синтоизм – япондордун улуттук дини 126
- § 25. Синтоизм маданияты 131

Курбанова Н. У., Бектемирова А. К.,
Иманкулов М. К. (автордук топтун жетекчиси),
Жумабаев М. Э.

ДИНДЕРДИН ӨНУГУУ ТАРЫХЫ

7-КЛАСС

Жалпы билим берүү уюмдары үчүн окуу китеби

Редактор Ш. Керимова
Техникалык редактор Н. Женалиева
Корректорлор: Д. Эстебесова, Ж. Арыкова
Мукабасын жасалгалаган К. Эшенкулов
Компьютердик калыпка салган А. Абдыкалыкова

Басууга 2024-жылдын 2-февралында кол коюлду.
Офсет кагазы. Форматы 60x90^{1/16}.
Көлөмү 8,5 басма табак.
Нускасы 80 730 даана. Буйрутма № 24

«Учкун» ААКнын басмага даярдоо бөлүмү тарабынан басууга даярдалды.

«Учкун» ААКнын басмаканасында басылды.
720031. Бишкек ш., С. Ибраимов көчөсү, 24

